issn 0557-9465

riječi

3-4 | 2022.
Časopis za književnost, kulturu i znanost Matice hrvatske Sisak

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
3-4/2022.

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
3-4/2022.

Nakladnik
Matica hrvatska Sisak

Za nakladnika
Tomislav Škrbić

Glavna i odgovorna urednica
Đurđica Vuković

Uredništvo
Đurđica Vuković, Tomislav Škrbić - zamjenik glavne i odgovorne urednice,
Darija Žilić - urednica, Petra Sigur, Kristijan Županić, Tomislav Dovranić,
Iva Pavušek Rakarić - lektorica

Oblikovanje
Julija Marjanović

Naslovnica
Kristina Mareković: **Nedovršena simfonija**

Tisak
Grafomark d.o.o. Zagreb

Uredništvo	Ogranak Matice hrvatske Sisak, Rimska 9, 44000 Sisak
Internet	www.maticahrvatskasisak.hr
e-mail	maticasisakogranak@gmail.com

Uredništvo prima srijedom 17 do 20 sati. Rukopise ne vraćamo. Cijena pojedinog broja **70,00KN/9,30EUR.**
Godišnja pretplata **280,00KN/37,20EUR. Ovaj broj tiskan je novčanom pomoći Županije Sisačko-moslavačke i Ministarstva kulture i medija RH.**

Sadržaj

USKLIČNIK **1**

Tihomir Cipek / Teorija republikanizma Stjepana Radića 1

Suzana Leček / „Prolazio je kao kralj" – Stjepan Radić u Dnevniku Karla Dieneša 6

Željko Holjevac / Spisateljski rad i djela Stjepana Radića 12

Božidar Petrač / Književno djelovanje Stjepana Radića 16

26. KVIRINOVI POETSKI SUSRETI **20**

Đurđica Vuković / Završeni 26. Kvirinovi poetski susreti 20

Miroslav Mićanović / Plaketa svetog Kvirina 2022. (Obrazloženje) 23

Milko Valent / Jezgre u noći 25

Tin Lemac / Obrazloženje za nagradu Kvirin za mlade pjesnike 39

Denis Ćosić / Košute su plakale bez rogova 40

PROZA **48**

Boris Perić / Sirove priče 48

Lada Žigo Španić / *Ćao, luzeri* 57

Miroslav Pelikan / Slikar 59

/ Isječak 62

Lili Koci / Krletka 65

/ Cicatrina de Dur 69

Krunoslav Mrkoci / Putovanje na Karpathos 73

Jasmina Mehić / U vrtu nara 75

Karmela Špoljarić / Deset malih ruku 77

/ Krila 80

Nada Vukašinović / Male stvari 83

/ Čitateljica i pisac 84

Jasmina Bosančić / Lilit 85

Sanja Bužimkić / Zapravo vam nisam nikad pričala o Zagrebu 90

POEZIJA **94**

Ivan Koprić / Vremenski stroj 94

Josipa Gogić / Pjesme 104

Gordana Kurtović / Pjesme 108

ESEJISTIKA **113**

Žarko Paić / SUBLIMNO STANJE SVIJESTI - Film kao vizualizacija tehnosfere 113

Krunoslav Mrkoci / Nacrt nove umjetnosti – kraj modernog eksperimenta? 122

POGLED NA KLASIKA DANAS **128**

Damir Radić / Lav Nikolajevič Tolstoj, *Rat i mir* (*Vojna i mir*,1869.) 128

LIKOVNOST **133**

Stanko Špoljarić / Kristina Mareković 133

Jurica Škofač / *Harmonija pokreta* 135

KRITIKA/OGLED/PRIKAZ **139**
Davor Šalat / Vrsna ljubavno-intimistička poezija 139
Antonija Vlahović / Peljanje peljara 143
Krešimir Sučević Međeral / Droptinica božanstvenih verzušekov 145
Vesna Solar / Helena Sablić Tomić: *Kartografija ljubavi* *147*
Biserka Goleš Glasnović / Dvije kritike 149
Elizabeta Hristić / Snježana Tramburovski: *Berba šafrana* – uzbudljivo putovanje ciklusom boja 154

EX PANONNIA **158**
Berislav Persoglia & Nemer Khalil / 75 godina mikrobiologije u Sisku,
Sisačko-moslavačkoj županiji / 115 godina mikrobiologije u Hrvatskoj 158

USKLIČNIK

Tihomir Cipek[1]

Teorija republikanizma Stjepana Radića

„Bez pravih ljudi nema zdravog društva, bez slobodnih naroda nema naprednog čovječanstva“

Stjepan Radić

Iako je svoju ideju republikanizma najprije oblikovao potaknut Hrvatima nametnutim monarhizmom u Kraljevini SHS, Stjepan Radić je republikanizam postepeno razvio u cjelovitu političku teoriju u kojoj nastoji uspostaviti ravnotežu između demokratskih (vladavine narodne većine), liberalnih (zaštita prava pojedinca i državljana) i socijalnih načela (skrb za sve članove društva). Njegovo učenje će se prikazati analizom njegovih politoloških i sociooloških radova te Ustava neutralne seljačke republike Hrvatske. Pretpostavka njegova republikanizma je formiranje hrvatske nacionalne države i osobitog tipa političke zajednice u kojoj je *res publica* (javna stvar), *res populi* (stvar puka). U Radićevu konceptu država je središnje mjesto politike, a narod središnji nositelj političkoga. Država se ne može reducirati na puki servis svojim državljanima, nego predstavlja izraz povijesnog jedinstva hrvatskog naroda i glavni čimbenik modernizacije hrvatskog društva.

Iako je oblikovna u dvadesetim godinama 20. stoljeća, Radićeva teorija republikanizma je i danas aktualna. Štoviše, rasprava o republikanizmu postaje jednom od središnjih diskusija suvremene političke teorije. U svom izvrsnom radu o republikanizmu Nikole Gučetića, dubrovačkog filozofa i političara, kolega Marinko Šišak spominje da Oksfordov *Rječnik društvenih znanosti* (*Dictionary of the Social Sciences*) navodi kako „republikanizam označava različite političke pokrete i filozofije kojima je zajedničko oporba spram jednovlasti i davanje prednosti predstavničkoj vlasti, te, u različitim stupnjevima, vrijednostima jednakosti i slobode“. Dakle, ističu vrijednosti slobode i jednakosti. Njihova je ravnoteža ključna odrednica republikanizma. Navedeno je i kako Blackwellova *Enciklopedija političke misli* (*Encyclopedia of Political Theory*) republikanizam definira „u antinomiji s jednovlašću, tj. kao "suprotnost monarhiji"“. „Termin je isključivo vezan uz način konstituiranja i obnašanja vlasti: "Dok tradicionalni kralj uživa osobni autoritet nad svojim podanicima i vlada kraljevstvom kao osobnim posjedom, vladavina je u republici u načelu zajednička stvar (*res publica*) građana, kojom upravljaju sa svrhom općeg dobra"“. Termin se u rječnicima hrvatskog jezika također najčešće pojavljuje kako bi se njime

1. Prof. dr. sc. Tihomir Cipek rođen je i odrastao u Zagrebu. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao politologiju na Fakultetu političkih znanosti. Usavršavao se u Austriji, Njemačkoj i Engleskoj. Profesor je na Fakultetu političkih znanosti te na Hrvatskim studijima. Proučava povijest hrvatske političke misli, politiku povijesti, politiku identiteta Hrvatske, srednje i istočne Europe, poredbenu politiku srednje i istočne Europe te povijest europskih integracija. Bio je predsjednik Hrvatskog politološkog društva. Autor i suautor nekoliko knjiga te više desetaka znanstvenih članaka u domaćim i stranim časopisima. Osim na hrvatskom objavljuje na engleskom, njemačkom i poljskom jeziku.

označilo pristaše republike kao oblika vladavine koji je suprotan monarhiji. Drugo značenje naglašava da je ideja općeg dobra temelj republikanizma, a rasprava o značajkama općeg dobra u središtu je suvremene političke teorije. Diskusija je započela kao pokušaj da se kritički propita liberalizam koji inzistira na autonomiji pojedinca, a u zelenoj i neoliberalnoj varijanti ističe tezu o samoaktualizaciji pojedinca kao osnovnoj svrsi života. Prema tome tumačenju, pojedinac je sve, a zajednica smetnja na njegovom putu prema sreći. Takvo shvaćanje rastače ideju zajedništva i općeg dobra, važnost kompromisa i potrebe da se pojedinac prilagodi zajednici. Ideja republikanizma pak želi naglasiti važnost uspostavljanja ravnoteže između privatnoga i javnoga. Štoviše, pojedinac se potiče da zaboravi privatno i da se brine za javno dobro. Individualni identitet je važan, ali ne može voditi k tomu da se naglašavaju isključivo posebnosti i različitosti, a minoriziraju ili potpuno poriču vrijednosti koje idealno dijele svi pripadnici nacije, države, pa i čovječanstva. Novi zeleni liberalizam zasniva svoju politiku na kultiviranju ega i osjećaja pojedinca, a izbjegava isticati ovisnost pojedinačne samorealizacije o zajednici i razini javnog dobra. Takvim govorom ide se u susret isključivo urbanim krugovima nove srednje klase. Ta klasa je uvjerena da su njezine vrijednosti – multikulturalizam, individualizam, rodna i seksualna prava – superiorne tradicionalnim, a da zajedničke vrijednosti uopće ne postoje i da svatko sam svojim stilom života bira društvenu skupinu kojoj će pripadati. Štoviše, uslijed radikalnog individualizma nestaju i klasične ideologije pa se svatko orijentira prema dojmu o ovom ili onom trenutnom događaju. Ideologijske vrijednosti i značajke postaju stvar privatne interpretacije. Odgovornost građana prema državi nestaje, a država se svodi na servis građanima. Svakako, državne institucije trebaju služiti svojim građanima, ali država se ne može svesti samo na to. Država je izraz predpolitičkog jedinstva naroda i ,,emanacija'' njegove težnje za slobodom. Nacija, ističe Radić, prethodi i oblikuje državu: ,,Mi Hrvati, kao seljačke kulture, dvanaeststogodišnje kršćanske evropske prosvjete, jedanaestogodišnjeg neprekidnog državnog života, četristogodišnje narodne pisane književnosti i stogodišnjeg sviestnog narodnog života u modernom smislu te riječi…'' Država je, dakle, izraz prirodne slobode nacije i to je polazište Radićeve teorije republikanizma. Postavlja se pitanje kako danas postići ravnotežu između privatnog i općeg dobra? Može li se radikalni individualizam ipak uskladiti s općim dobrom zajednice, sloboda pojedinca s vladavinom većine? Teorija republikanizma Stjepana Radića može nam dati odgovore na ova pitanja. Naime, kako je već rečeno, Radićev republikanizam uspostavlja ravnotežu između slobode pojedinca, vladavine narodne većine i socijalnih prava. Njegovo shvaćanje republikanizma najbolje je došlo do izražaja u ,,Ustavu neutralne republike Hrvatske'' iz 1921. godine (dalje, Ustav). Nastojat ću prikazati osnovne značajke njegove teorije.

Liberalna načela

Načelo slobode pojedinca Radić je osmislio pod utjecajem čuvenog eseja ,,O slobodi'' Johna Stuarta Milla. Polazi od toga da u Hrvatskoj svakom čovjeku trebaju biti zajamčena ljudska prava. Republiku definira kao ,,moralnu zajednicu misaonih bića''. Sposobnost njezinih državljana da oblikuju zakone kojima je svrha opće dobro, čine Republiku Hrvatsku moralnom zajednicom. U političkoj misli Stjepana Radića politika je nerazdvojiva od etike, naime, svrha nije bilo kakav život u političkoj zajednici nego moralan život. Odredba o republici kao moralnoj zajednici misaonih bića pokazuje da je razum, racionalno odlučivanje, osnova zajedničkog života državljana. Dakle, čovjek je u duhu prosvjetiteljstva shvaćen kao biće koje se prema svijetu odnosi racionalno. Radić kao francuski đak razumije da je s Francuskom revolucijom čovjek postao subjektom povijesti, i da slijedeći Descartesovu maksimu ,,mislim dakle jesam'' postoji kao slobodno i racionalno biće. Zato ističe da je sloboda osnova morala i etičkog odnosa pojedinca prema svijetu pa odmah nakon određenja Republike ,,kao moralne zajednice misaonih bića'' donosi ustavne odredbe o pravima čovjeka, ravnopravnosti žena, socijalnoj pravdi, mirotvornosti i neutralnosti hrvatske države.

Prava čovjeka i državljana Radić smatra naravnim pravom koje proizlazi iz ljudske prirode. Svakom pojedincu pripadaju prava u koje nitko, pa ni država nema pravo zadirati. Zbog toga je eventualno zadiranje države u prava pojedinca ograničeno unaprijed određenim zakonskom pravilima. Potpuno svjestan činjenice da tek prava čovjeka konstituiraju pojedinca kao osobu, Radić ih navodi već u temeljnim načelima svoga Ustava. Polazi od osobne sigurnosti i nepovredivosti. ,,Čovječja ličnost je nepovrediva. Nitko ne smije biti zatvoren ni u obće biti lišen osobne bez pismenog, sudbenog i zakonom obrazloženog naloga''. Radićev humanizam vidi se iz ustavne odredbe kojom je ukinuta smrtna kazna. Jamči se i sloboda kretanja, nepovredivost doma i osiguranje ,,listovne tajne i poštanske dostave''. Zatim se jamče prava koja omogućuju ljudima da se ostvare kao bića političke zajednice. Izlaganje svoje teorije Radić je započeo slobodom okupljanja i sastajanja koje

također smatra prirodnim pravom svakog državljana. Treba istaknuti da za Radića sloboda nije samoj sebi svrha. Naime, on smatra da se društva i države u kojim nema slobode ne mogu razvijati, ne mogu postati moderna društva s visokim životnim standardom. Ako se želi moderna država u kojoj ljudi imaju osigurane materijalne i duhovne osnove za dobar život, mora se željeti i sloboda. Sloboda je, dakle, uvjet napretka jer napretka nema bez novih ideja, a raspravu o novim idejama omogućuje sloboda sastajanja i okupljanja. Štoviše, Radić tvrdi: „Sloboda govora na skupštinama, imade se zajamčiti zakonom o slobodi sastajanja prema načelu, da je svako smetanje govora i reda na skupštinama povreda najprirodnijeg prava, bez kojeg nema nikakvog napredka, te se imade kazniti naročitom kaznom". Jasno je da je za Radića svako gušenje slobode onemogućavanje republike da se uspostavi kao „moralna zajednica misaonih bića". Bez slobode nema morala, smatra Radić. Naravno, jedan od jamaca slobode je sloboda tiska, a Ustav zabranjuje i cenzuru. Istovremeno, Radić naglašava da je sloboda svakog pojedinca ograničena slobodom drugog pa sloboda tiska podrazumijeva i odgovornost. Zbog toga ističe da je za tekst odgovoran njegov autor koji se treba obavezno potpisati. Radić je, dakle, nastojao personalizirati odgovornost. Predvidio je da se za uvrede nanesene putem tiska, odnosno javne uvrede, „ima …posebnim zakonom uvesti najkraći postupak". Radićev republikanizam također podrazumijeva slobodu udruživanja. Sve javne udruge i politička udruženja za svoje osnivanje nisu dužne tražiti posebnu dozvolu vlasti, nego vlast ustanovljuje da su se registrirali. Naravno, to se odnosi samo na udruge čije je djelovanje u skladu s Ustavom. Zanimljivo da u odjeljku u kojem tematizira slobodu navodi i odgovornost javnih službenika, ali i odgovornost koju prema njima treba pokazati država, jer bez njihovog rada nema slobode. Dakle, sloboda je pravo pojedinca i ovisi o njemu, ali se ne može ostvariti bez djelotvornih, u pravu utemeljenih državnih institucija. Upravo je zagovaranje ravnoteže između slobode pojedinca i funkcija država središnja značajka Radićeve političke teorije. Republika je politička zajednica u kojoj postoji odgovornost građana prema državi, ali možda još važnija odgovornost države prema slobodi svojih državljana i uopće ljudskim pravima. Sloboda svoj izraz ima u načelu suverenosti naroda. To načelo je osnova za stvaranje države i njezinih demokratskih institucija. Njega Radić smatra drugim temeljem svoje teorije republike.

Demokratska načela

Političke institucije republike trebaju jamčiti suverenost naroda. Radić razlikuje posredno i neposredno vršenje narodnog suvereniteta pa s obzirom na to nastoji uspostaviti ravnotežu između posrednog i neposrednog narodnog suvereniteta. Posredan suverenitet narod treba ostvariti preko saborskih zastupnica i zastupnika, a neposredan preko izravno biranog predsjednika Republike. Prema njegovoj zamisli Republika Hrvatska bi imala predsjednički sustav i niz elemenata neposredne demokracije. Predsjednik bi imenovao i vodio vladu koju bi činilo sedam ministra: pravde, privrede, prosvjete, zdravstva, obrane, vanjskih poslova i financija. „Predsjednik je", ističe Radić, „predstavnik republike i glava narodnoj vladi koju sam imenuje i otpušta". Predvidio je da se predsjednika bira na općim izravnim izborima na četiri godine. Istovremeno s predsjednikom birala bi se i dva potpredsjednika koji bi ga zamijenili u slučaju bolesti ili smrti.

Radić je predvidio da predsjednik zahvaljujući izravnim izborima ima legitimitet jednak legitimitetu Hrvatskog sabora. Predsjednikom bi postao onaj kandidat koji dobije relativnu većinu glasova. Ustav ističe da je predsjednik odgovoran isključivo narodu, a vlada bi bila odgovorna predsjedniku. Smatra da bi predsjednički sustav omogućio uspostavljanje djelotvorne izvršne vlasti i stabilne demokracije. Taj sustav također jamči izravnu odgovornost predsjednika i vlade biračima, odnosno narodu. Hrvatska bi, dakle, bila predsjednička republika. Radićev prijedlog ne predviđa ograničenje predsjedničkog mandata, zabranu reizbora ili uvjetovanje reizbora određenim razmakom među mandatima. Ali predvidio je da narod peticijom od 100 000 potpisa ili Sabor dvotrećinskom većinom imaju pravo pokrenuti raspisivanje referenduma o opozivu predsjednika te je precizno odredio referendumsku proceduru, postupak odstupanja i raspisivanja novih izbora. Treba naglasiti da njegova republikanska teorija naglašava i značenje neposredne demokracije. Radić vjeruje u narod i zbog toga smatra da se u nizu političkih pitanja narod, odnosno državljani trebaju neposredno izjasniti. Predvidio je da narod peticijom od 100 000 potpisa može zahtijevati raspisivanje referenduma za saziv i raspuštanje „ustavotvorne skupštine", raspuštanje redovnog sabora, i kako je već rečeno, odstupanje predsjednika države. Narod također ima pravo da peticijom od 30 000 potpisa predloži novi zakon te da zatraži opoziv zakona kojeg je sabor već donio. Narodna suverenost bi trebala doći do izražaja i u hrvatskoj vanjskoj politici pa ističe da se o sklapanju saveza s drugim državama i zaduživanje u inozemstvu obavezno treba provesti referendum.

Narod bi svoj suverenitet iskazivao i na posredni način, birajući zastupnice i zastupnike za Hrvatski sabor, za županijske i općinske skupštine. Sabor bi birali svi državljani s navršenih 18 godina, a saborski bi mandat trajao četiri godine. Predviđena je kombinacija razmjernog i većinskog izbornog sustava. Birači bi mogli glasati za stranačke liste (razmjerni sustav) i za pojedine kandidate na listama (većinski sustav). Zanimljivo je da nije predvidio stalni broj članova Sabora, nego bi se on mijenjao s obzirom na broj birača. Na svakih šest tisuća birača dolazio bi jedan zastupnik ili zastupnica. Predvidio je da stranke imaju jedinstvene liste za cijelu Hrvatsku. Ako bi neki kandidat sa stranačke liste bio izabran sa 6000 glasova, višak glasova pribrojio bi se njegovoj stranci, a rezultat stranke izračunao bi se po pravilima razmjernoga izbornog sustava. Sveukupni broj glasova koje je dobila stranka – ne računajući glasove kandidata koji su odmah izabrani jer su dobili šest tisuća glasova – zbraja se i preračunava u broj saborskih mandata. Izbornim sustavom Radić se, dakle, trudio što vjernije preslikati volju naroda u parlament, tako da postotak dobivenih glasova odgovara postotku saborskih mandata. Previđeno je da na saborskim sjednicama mora biti nazočna barem trećina zastupnika, a prilikom glasanja najmanje polovica zastupnika. U slučaju zahtjeva za oduzimanjem imuniteta nekom od zastupnica ili zastupnika, odluku donosi imunitetski odbor glasovima dvije trećine prisutnih u roku od tri dana te je šalje na saborsku raspravu na kojoj se donosi konačna odluka.

Stjepan Radić je smatrao da državljani trebaju sudjelovati u odlučivanju i na lokalnim razinama na kojima lakše mogu prepoznati i ostvariti svoje interese. Zbog toga je jasno odredio potrebu da se oblikuju općinska i županijska razina vlasti, koje bi omogućile funkcionalnu samoupravu zasnovanu na načelima suradnje i solidarnosti. Općine i županije imale bi pravo donositi zakone koji se odnose na njihove neposredne interese. Svjestan da nema autonomije bez samostalnih prihoda, predvidio je da županije i općine imaju vlastite prihode neovisne od središnjih vlasti. Županijska skupština ne bi se konstituirala na neposrednim izborima, nego bi je tvorili delegati koje bi poslale općine. Dakle, zastupnici županijskih skupština birale bi skupštine općina na razdoblje od četiri godine. Kako bi što više ljudi sudjelovalo u političkom životu i preuzelo političku odgovornost, predvidio je da se polovica članova županijskih slučajeva ponovno bira svake dvije godine. Županijska skupština u okviru svoje autonomije donosi pravilnike sa snagom zakona. Izvršnu vlast u županiji obnašao bi županijski odbor na čelu sa županom kojeg bi birala županijska skupština. Od uobičajenih pravih i politologijskih pravila odstupa pak njegov prijedlog oblikovanja općinske skupštine. Ona se ne bi konstituirala izborima, nego bi je sačinjavali svi punoljetni stanovnici neke općine. Zanimljivo je da za svoj model lokalne samouprave Radić rabio termin ,,samovlada", pojašnjavajući da se radi o hrvatskom izrazu za engleski termin ,,selfgovernment". Ta lokalna samovlada bi trebala omogućiti da se u potpunosti ostvari republikansko načelo prema kojem je javno dobro stvara naroda, odnosno državljana. Zbog toga svaki ,,pravi čovjek", smatra Radić, ne smije zanemarivati svoj javni, odnosno politički život. Naposljetku, treba istaknuti da je Radić svjestan kako nema demokracije i slobode ako narod nema materijalnih osnova da bi postao i politički narod. Zbog toga se Radić založio i za treće načelo republikanizma, socijalnu pravednost, odnosno međusobnu solidarnost svih članova političke zajednice.

Socijalno načelo

O socijalnoj pravdi Radić pišu u dijelu Ustava koji je nazvao ,,Republika kao organizacija kulture". Kulturu je odredio kao ravnotežu između interesa pojedinca i općeg dobra te kao težnju za ,,udobnošću, potrebom rada i idealom dobra i ljepote". Odbijao je redukcionističko shvaćanje čovjeka koje je poricalo da je čovjek duhovno biće. Smatrao je da je kršćanska vjera osnova etike. Takvo utemeljenje etike ga je razlikovalo od socijalista iako je s njima dijelio ideju socijalne jednakosti. U svome tumačenju etike udaljava se i od liberalnog individualizma i ističe da bi etički, odnosno vjerski odgoj trebao poticati socijalno zajedništvo i ideju solidarnosti. Štoviše, ističe da se kultura ne može svesti isključivo na znanje, nego da podrazumijeva i osjećaj društvene odgovornosti. Smatra da je onaj ,,koga oduševi matematička ili astronomska formula, a nema srca za društvene nevolje, ni smisla za prirodne, književne, glazbene i druge umjetničke krasote, veći (…) divljak od ljudoždera". U svojem povezivanju kršćanske etike i socijalne pravednosti nadahnjivao se enciklikom *Rerum Novarum* pape Lava XIII iz 1891. godine, koji je njome utemeljio katolički socijalni nauk. Radić je dakle prihvaćao socijalni nauk Katoličke crkve, ali se odlučno protivio hrvatskom političkom katolicizmu kojeg je u radikalnoj varijanti zagovarao Antun Mahnić. Smatrao je da kršćanska vjera, odnosno kršćanska ljubav ne može riješiti problem socijalnih sukoba između radnika i kapitalista, nego da je u tu svrhu potrebno izgraditi djelotvorne državne institucije. Zalagao se za jednaku, to jest opću zdravstvenu skrb te posebno isticao da

na nju imaju pravo i siromašni građani. Smatrao je i da se treba uvesti i mirovinsko osiguranje. Prosvjetu je smatrao ključnim sredstvom koje hrvatski narod treba povezati s univerzalnim znanjima i omogućiti mu da kao ravnopravni subjekt sudjeluje u europskoj kulturi. Radić se zalagao za stalno obrazovanje i obrazovanje odraslih. U temeljno pravo svakog čovjeka ubrojio je i pravo na dom. Dom je osmišljen kao temelj identiteta i dostojanstva svakog čovjeka pa ističe da država svakom čovjeku mora jamčiti i osigurati uvjete da ga stekne. Dom je u Radićevoj teoriji važan kao osnovno mjesto socijalizacije, mjesto gdje pojedinac stječe temeljne etičke vrijednosti. Jedna od osnovnih je spoznaja da nitko nije sam i da ne može biti sam za sebe, nego da je dio zajednice i da ovisi o solidarnosti u zajednici i društvu. Ukratko, da smo u životu i radu u svakom zanimanju jednostavno upućeni jedni na druge i da poslovni uspjeh ovisi o sposobnosti da se zadovolje potrebe drugih ljudi. Naravno, Radić je svjestan da nema socijalnih prava bez odgovarajuće financijske politike. U njegovom konceptu republike ta je politika imala zadaću da s jedne strane osigura socijalnu pravednosti i jednakost, a s druge da omogući ekonomski razvoj. Radić je uvažavao obje zadaće financijske politike. Potpuno mu je jasno da bez dobre financijske situacije nema ni dobrog gospodarstva. Stalo mu je do toga da poreznom politikom izvrši raspodjelu dijela kapitalističke dobiti u korist onih koji na tržištu loše prolaze. Svjestan je da siromaštvo ne opterećuje isključivo siromašne, nego da zbog porasta broja oboljelih, rastu stope kriminala, rastu troškovi zdravstva, osiguranja, i tako dalje, što u konačnici sve članove društva košta više, nego ako država svojom poreznom politikom sprječava nastanak siromaštva. Bit njegove teorije republike, dakle, briga je za opće dobro, a njega nema ukoliko ne postoji visoka razina socijalnog povjerenja. Javna stvar (*res publica*) oslanja se na puk, na građane koji imaju povjerenja jedni u druge, a društveno povjerenje bitno ovisi o djelovanju državnih institucija. Država nije tijelo koje je udaljeno od ljudi, nego iskaz identiteta jednog naroda koji se oblikovao u institucije koje djeluju u korist naroda. Polazeći od navedene teze Radić je i predvidio progresivno oporezivanje. Dakle, oni koji imaju velike prihode plaćali bi višu stopu poreza. Onaj tko dobije više, treba i više dati, a to je i u njegovom interesu jer povećava socijalno povjerenje i jamči dobar, miran život, bez visoke stope kriminala i komunalnog nereda. Imajući to na umu Stjepan Radić je predvidio da Sabor radi zaštite najsiromašnijih slojeva stanovništva, donese zakon o najmanjem prihodu potrebnom za dostojan život. Istu je svrhu imala i odredba Ustava da se najnužnije životne namirnice, ,,kruh, brašno, sol'', ne mogu oporezivati ili opterećivati drugim davanjima koja bi utjecala na njihovu konačnu cijenu. Skrb za javno dobro i politika koja potiče društvenu solidarnost osnovna je svrha Radićeva republikanizma.

Treba, dakle, zaključiti da je Radićeva teorija republikanizma i danas inspirativna, da potiče na razmišljanje i pruža nam viđenje svijeta života koje poštuje i razumije zadaće države. Čini se da danas ništa nije potrebnije od toga. U trenutku kada su političke ideologije sve slabije, kada dominira teza da je država teret, da je zapravo i ne treba, nego će se sve riješiti na tržištu, Radićev republikanizam uči kako privatno i javno nisu suprotstavljeni, kako država i tržište nisu nužno neprijatelji. Štoviše, Radić s pravom naglašava da su jedno drugome potrebni. Njegovi prijedlozi su konkretni, a rješenja koja predlaže nisu utopija, već predstavljaju najbolje dosege države blagostanja. Radić jasno pokazuje da je nacionalna država povijesno i institucionalno pravi i zapravo jedini prostor demokracije. To, naravno, ne znači da države ne mogu surađivati i oblikovati međudržavne saveze, ali demokratski je deficit pritom neizbježan. Upravo zato Radićeva teorija republike može biti poučna. Nastojanje da se uspostavi ravnoteža između liberalnih, demokratskih i socijalnih elemenata političkog poretka bit je Radićeva republikanizma. Riječ je idealu kojem nedvojbeno treba težiti. Naravno da je to teško, ali bez jasne političke ideologije ljudi se ne mogu orijentirati, a svijet se pretvara u niz slučajnih događaja, medijski proizvedenih skandala. Ponovno promišljanje Radićeve ideologije omogućuje da shvatimo važnost politike. Naime, niti jedan poredak nije propao zbog ekonomske krize, nego zbog toga što politika nije znala pronaći odgovor na ekonomsku krizu. Smatram, stoga, da u političkoj misli Stjepana Radića možemo ne samo pronaći odgovore na pitanja koja je postavljalo njegovo povijesno doba, nego i na izazove našeg vremena.

Suzana Leček[2]

„Prolazio je kao kralj" – Stjepan Radić u Dnevniku Karla Dieneša

O Stjepanu Radiću znamo puno pa smo u napasti pomisliti da o njemu više ne možemo reći ništa novo. Ipak, još uvijek nas mogu iznenaditi novi izvori, koji, istina, ne mijenjaju naša temeljna znanja i interpretacije, ali nam daju potpuniji uvid u njegovu složenu osobnost i djelovanje. Ovdje mislimo prvenstveno na dragocjene zapise koje su ostavili suvremenici i koji nam daju svježi pogled ,,odozdo". Upravo se o takvom pogledu radi u ovom prilogu. Ovdje ćemo izbliza vidjeti Stjepana Radića, ne u sustavnom ili cjelovitom prikazu, nego kroz male crtice, koje je Karlo Dieneš zapisao u svom Dnevniku. Zabilješke u Dnevniku (u bilješkama: D) ne govore koliko bismo željeli, iako su dani susreta s Radićem opisani primjetno duže nego obični dani. Naime, Dienešev je dnevnički stil štur, stil ponekad nezgrapan i s greškama u pravopisu (školovan je dijelom na njemačkom, a kasnije je završio farmaciju u Zagrebu). Pa i takvi zapisi svjedoče da su za njega susreti s Radićem bili posebni, a iz ponekog opažaja, kratko opisane slike koja ga se dojmila ili čak jednostavnog nabrajanja što se događalo, možemo dobiti uvid u Radićevu radnu svakodnevicu, kontakte s ljudima, pa i raspoloženja. A svakako možemo osjetiti dojam kojeg je ostavljao na mnoge ljude oko sebe.

Prvo nešto o autoru Dnevnika. Karlo Dieneš (1895. – 1981.) bio je treća generacija ljekarnika u Novoj Gradiški. Obitelj, podrijetlom mađarsko plemstvo, i ovdje je ulazila u red manjih zemljoposjednika. Sam Karlo Dieneš družio se sa zanimljivim osobama (Milan Šufflay), a obiteljski je bio povezan s intelektualnom i upravnom elitom svog vremena (obitelji Tome Maretića, Vladimira Derkosa, Kukuljević-Sakcinski). Rano se oduševio Radićevim idejama, i to socijalnom, ne samo nacionalnom kako je to često bio slučaj kod građanstva. Dugo je godina bio predsjednik gradske i tajnik kotarske organizacije Hrvatske (republikanske) seljačke stranke (H(R)SS), a sve

2 **Dr. sc. Suzana Leček** rođena je u Zagrebu 29. rujna 1961. godine gdje je završila osnovnu i srednju školu te studij povijesti, povijesti umjetnosti i bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu. Radila je kao bibliotekar u biblioteci HAZU (1989.), kao znanstveni novak u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta (1990. – 1997.) te u Hrvatskom institutu za povijest (1998. – 2001.), a od 2001. zaposlena je u Podružnici Hrvatskog instituta za povijest u Slavonskom Brodu gdje je trenutno voditeljica projekta *Oblikovanje hrvatskog kulturnog i socijalnog identiteta 1900. – 1990.* U zvanje znanstvene savjetnice izabrana je 28. listopada 2009. Magistrirala je na temi *Kulturno-prosvjetna djelatnost „Seljačke sloge" 1925. – 1929.* (1993.), a zatim je provela školsku godinu 1993./1994. na postdiplomskom studiju novije povijesti na Central European University u Budimpešti, gdje je obranila tezu o problemu pismenosti u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća (*Village in Change. The Literature for the Peasantry and its Acceptance in the Croatian Village*, 1994.). Doktorirala je tezom *Gospodarske i društvene promjene u životu seljaštva sjeverozapadne Hrvatske između dva svjetska rata* (1998.).

U svojim se istraživanjima bavila društvom, posebice poviješću obitelji kao odraza i sastavnice društvenog razvoja između dva svjetska rata. Polazeći od djelovanja Hrvatske seljačke stranke, istražuje probleme kulturnog nacionalizma i identiteta, politizacije društva te supsidijarnosti. Od 2001. godine sudjeluje u izvođenju nastave na studiju povijesti na Hrvatskim studijima. Članica je uredništava znanstvenih časopisa *Historijski zbornik* te *Scrinia Slavonica*. Suradnica je Matice hrvatske i Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža" na edicijama Hrvatska enciklopedija i Hrvatski biografski leksikon.

Objavljene knjige:

– *Stjepan Sulimanac* (27. srpnja 1915. – 18. svibnja 1994.) (Zagreb, 1999.);

– *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.* (Zagreb – Slavonski Brod, 2003.);

– *Zagrebačka županija* (Zagreb, 2003.);

– *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)* (Slavonski Brod, 2005.);

– *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.* (Zagreb – Slavonski Brod, 2010.);

– (ur.) *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti*. Zbornik radova znanstvenog skupa (Slavonski Brod – Zagreb, 2013.);

– (ur.) *Prilozi za povijest Broda i okolice*. Knjiga 3 (Slavonski Brod, 2017.);

– *Krivnja i kazna. Politika odmazde i sudski proces ministru u Vladi NDH Živanu Kuveždiću 1948. –1949.* (Slavonski Brod, 2018);

– (ur.) *Historiae patriaeque cultor*. Zbornik u čast Mate Artukovića. U prigodi njegova 65. rođendana (Slavonski Brod, 2019.). (preneseno sa stranica Hrvatskog instituta za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu.)

ponude vodstva da se kandidira na više položaje odbijao je radi poslovnih ili obiteljskih obveza (ne bez očitog razočaranja onih koji su mu ih nudili). Vrhunac njegovog političkog života bio je dolazak Stjepana Radića na skupštinu u Novu Gradišku u svibnju 1926., kada je predsjednik i prespavao u Dieneševoj kući. Tom je prilikom Dieneš sa zida u sobi skinuo obiteljski plemićki grb (uz oštre prosvjede svoga strica). Zapisao je kako je to ionako mislio napraviti, ,,jer sam smatrao to nepodesnim, pošto niti do plemstva ništa ne držimo, niti se osjećamo Madjarima". (D 12. 5. 1926.) Tada je Radić imao prilike vidjeti Dienešev rad za koji mu je odao priznanje riječima kako ,,naš Dieneš razumije naš program. To nisu fraze, i uči i proučava stvar". (D 13. 5. 1926.) Ovaj gorljivi HSS-ovac, ali i kroničar promjena u Novoj Gradiški i šire, iza sebe je ostavio bogatu i raznovrsnu zbirku, koja uključuje i Dnevnik vođen od 1916. do smrti. Čuva se u Gradskom muzeju Nova Gradiška, a danas je dragocjen izvor lokalne i nacionalne povijesti 20. stoljeća.

Drugačiji tip političara

Prvo što će čitatelju Dnevnika upasti u oči je da Radić suvremenicima izgledao potpuno drugačije od ostalih političara – bio je među njima, bio je dostupan. Kretao se među običnim ljudima, razgovarao s njima, poučavao, putovao i obilazio brojna mjesta i sela. Vodio je stranku koja je u nekoliko godina postala masovna i protivnici su ga optuživali kako njome vlada na autoritaran način. No, Dieneševi zapisi pokazuju da to nije bilo tako te da ne treba miješati autoritarnost s autoritetom. A Radićev je nesumnjivi autoritet izlazio iz njegovih sposobnosti i velikog rada.

Prvi Dieneševi susreti s Radićem bili su prilikom Radićevih predavanja studentima u prostorijama Hrvatske zajednice (u vrijeme postojanja Hrvatskog bloka, u čiju se mladež Dieneš i upisao). Zapravo, nije bilo društvene skupine koju bi Radić u svom političkom radu zaobilazio, a ovim se predavanjima trudio privući mlade školovane ljude, jer je kod inteligencije isprva bio slab odaziv za HRSS. Bilo je to 1921. i Radić je tada – ako su mu druge obveze dopuštale – iz tjedna u tjedan držao ,,akademičarima" dvosatna predavanja (od 4 do 6 sati) o političkim temama, poput programa HRSS (D 22. 4. 1921.), prilika u Bosni i Hercegovini (D 2. 11. 1921.), Dalmaciji (D 8. 11. 1921.), slovenskoj politici (D 15. 11. 1921.) ili gradskim izborima (D 29. 11. 1921.). Temu su ponekad predlagali sami studenti.

Dieneša se dojmila opuštena atmosfera predavanja, a posebno Radićevo govorničko umijeće. "Radić je sjedio na jednom podiumu, ljevo i desno gospoda iz njegove stranke. Bio je vrlo dobre volje, a kadkada je kiselice vode pio. Glas je dosta tih, kao da šapta. Govor je krasan – tekuć, svaka riječ promišljena i na mjestu. Govorio je od ½ 4 – ½ 6." (D 22. 4. 1921.)

Iza predavanja uvijek je razgovarao sa studentima, a oni su ga mogli slobodno pitali o svemu (naravno, iz područja politike). Znao se zadržati s pojedincima u razgovoru, jednom i s Dienešom, pri čemu je bio ,,vrlo ljubezan – kako je to već njegov način, i sa desnom me rukom primivši za dugme mog kaputa". (D 8. 11. 1921.) Ova fizička blizina zapravo je bila tipična. Budući da je slabo vidio, volio je stajati blizu sugovornika pa ga čak i dodirnuti, ukoliko su to prilike i raspoloženje dopuštali.

Dnevnik opisuje dostupnost kakve danas više nema, a nije bila tipična ni za tadašnje građanske političare. Radić je, naime, često pješice prolazio Zagrebom (doduše, uvijek okružen pratnjom) i ljudi su mu znali prilaziti, pozdravljati ili čestitati, a ponekad ga i zadržali, kao što je jednom napravo seljački zbor, koji ga je zaustavio na ulici pred zgradom Hrvatskog sokola ,,da čuje pjesme koje su mu spjevali!" (D 9. 10. 1921.)

Pri tom je na ljude ostavljao dojam da su mu važni, da ih čuje, čak i kod masovnih događanja, kao što je bilo kod proslave Radićevog rođendana. Kada je Dieneš (,,oduševljen kako sam bio, otišao sam i ja") konačno došao na red za čestitanje, Radić se ,,pažljivo slušajuć zahvalio vrlo ljubazno na čestitki i dao mi ruku." Bilo je to nakon oduže proslave na kojoj je držao dva govora i nakon koje je još išao na banket kod Družbe ,,Braće hrvatskog zmaja". Ipak nije ostavljao dojam nervoze, žurbe, pa ni umora. (D 11. 6. 1921.)

Na selima je bilo još jednostavnije. Narod se okupljao na doček, pratio ga i slušao. Primjerice, prije skupštine u Oriovcu ,,pred kućom pa sve do u dvorište čekalo je mnoštvo naroda, sve svečano okićeno – i sa zastavama. Narod je sve u sobu došao, da vidi Radića". Nakon skupštine ,,pošli su mnogi seljaci na tribinu, da sa Radićem govore!" (D 2. 2. 1923.)

Autoritet koji „kormilari“

Ova pristupačnost sama po sebi ne bi puno značila da i u ozbiljnim političkim odlukama nije bio spreman na raspravu. Nije se bojao okupiti sposobne ljude, jer je imao znanje, bio vješt u raspravi i mogao se nametnuti karakterom vođe. Dieneš je jednom prilikom, slučajno, prisustvovao sjednici zastupnika Hrvatskog bloka, znači vodećih hrvatskih političara tog vremena. Slušao je što govore, a od svega ga se najviše dojmio Radić. „Ali nadasve genijalan je Radić. Na svaki upit daje zgodne odgovore. Shvaća vrlo brzo situaciju i zna spriječiti eventualne nezgodne momente! Bez dvojbe je, da je on duša svemu, i vodi cijelu raspravu upravo čvrsto! On regulira, savjetuje, podupira, tumači i informira uopće, kormilo je čvrsto u njegovoj ruci!“ (D 14. 5. 1922.)

Jedan Radićev radni dan

Talenti koje je nesumnjivo imao, ipak ne bi puno značili da uz njih nije išao veliki rad. Prema svemu što znamo, a to potvrđuju i Dieneševi zapisi, Radić je bio u stalnom pokretu, išao je od mjesta do mjesta, susretao ljude, držao govore. Dnevno je, kako izgleda, imao i po nekoliko sastanaka ili neku veću skupštinu s manjim sastancima ili proslavu, a na svakome od njih bi držao barem jedan govor (na većim skupštinama ili večerama i po dva).

Iz nekih zapisa u dnevniku može se vidjeti njegov radni tempo, primjerice, iz opisa skupštine u Pakracu (D 10. 4. 1926.). No, najbolji i najdetaljniji opis sačuvan nam je prilikom posjete Novoj Gradiški, pa ćemo to opisati nešto detaljnije. (D 12. 5. –13. 5. 1926.)

Radić je stigao u Novu Gradišku u subotu navečer, u 18:45, a na kolodvoru ga je dočekala masa ljudi iz mjesta i obližnjih sela. („Iz Prvče i Cernika banderiji od 26-30 konja 2 zastave. Na peronu stiska mnogo ljudi – seljaka i gradjana.“) Dieneš ga je kao domaćin pozdravio, a Radić mu je uzvratio „u duljemu govoru!“ Nakon toga krenuli su kočijom prema Dieneševoj kući (sjetio se spomenuti i oduševljenje njihovog sluge i kočijaša Ive koji je „bio sretan, da je eto dočekao, da Radića vozi.“). Masa ih je pratila pa su cijeli put vozili sporim korakom. Radića je to ponukalo da pred kućom, stojeći na kočiji, održi još jedan govor („Pred kućom zadržao je predsjednik kola, i držao je u našem kalesu stojeć jedan govor pred cijelim pučanstvom, koje je u velikom broju pred kućom i u ulici stajalo!“). Nakon kraćeg zadržavanja u kući pošli su na banket. (Doznajemo da su Dieneševi gostima ponudili čaj, crnu kavu, kuhanu šunku, jaja i hren, a kada im je netko od pratnje prišapnuo da Radić više voli sušenu šunku, brzo su narezali i nju.)

Od 20:00 do 22:30 sati bili su na banketu u jednoj od novogradiških restauracija (koja je mogla primiti 150 uzvanika). Ovdje je Radić održao duži govor. Nakon banketa krenuli su uz pratnju većeg broja ljudi Dieneševoj kući. Pratnja ih ni tamo nije napustila, nego su „svi pošli u dvorište, pa čak i u tatinu sobu, gdje su okružili predsjednika i upustili se s' njim u razgovor! Ponudili smo ih šlivovice, no njima je bilo glavno, da čuju predsjednika.“ Nakon 23:30 ljudi su se razišli, ali Radić je ostao razgovarati s užim krugom sve do 00:30 (pred spavanje je popio čaj).

Radni je dan započeo prije 6 sati. Tada su doputovali ministar Pucelj i bivši radikalski narodni poslanik Dimitrijević. Oni su prvi referirali Radiću u spavaćoj sobi. U međuvremenu su se počeli sakupljati ljudi (a domaćini su servirali „likeur i šlivovicu“). Oko 8 h posjetio je Radić Dieneševu mamu, koja je ležala bolesna u jednoj sobi, a nakon toga primao je razne seljačke deputacije, slušao ih i savjetovao ili obećavao pomoć u rješavanju problema.

Prije 9:00 počele su dolaziti – za Novu Gradišku neviđeno velike – povorke seljaka na kolima ili konjima (*banderiji*), svi okićeni narodnim vezom i zastavama („Štivica je prolazila sa poprilici 40 kola!“). Radić ih je pozdravljao s prozora Dieneševe kuće. („Narod je burno aklamirao! – Dolazak je bio impozantan!“)

Nakon toga uputili su se prema mjestu gdje je bilo sve priređeno za skupštinu (lokalitet Urije, na kojem su podigli govornicu koja je bila „iskićena zelenilom a preko toga ćilimima iz Opatovca! Gore na stupovima bile su pričvršćene zastave pojedinih organizacija!“). Radić je održao nadahnut govor pred oko 10.000 ljudi, a narod je „nakon skupštine ovacije davao“.

Potom su požurili kući gdje ih je već čekao ručak kako bi mogli što prije krenuti na zakazanu skupštinu u Požegi. („Bilo nas je kod stola oko 25 osoba. …U podne smo jeli samo juhu i pečenku, te odmah krenuli u Požegu.“)

U 11:45 h krenuli su u Požegu s 4 automobila koje je osigurala tamošnja HSS-ova organizacija. Putem su prolazili kroz sela koja su Radiću u čast podigla slavoluke. Bilo je i nešto ljudi, ali kako su žurili, Radić je održao govor samo u Cerniku.

Nakon sat vremena vožnje stigli su u Požegu, gdje je na glavnom trgu održana još jedna skupština. Nakon kraćeg odmora kod predsjednika mjesnog HSS-a otišli su u gostionu, sjeli u vrtni dio, gdje se odmah okupilo više ljudi, a Radić je održao još jedan govor.

Na povratku u Novu Gradišku imali su vremena pa je ovoga puta Radić govorio u svim selima („Na cijelom putu dočekao nas je kod slavoluka narod okupljen. Mi smo stali, i predsjednik je tu manje tamo više ljudima tumačio, već prema tomu, koliko ih je bilo na okupu! Mjesto za ¾ sata stigli smo u Gradišku za 2 i pol sata.“)

U kući se Radić povukao na kraći odmor, da bi za večerom (20:30 – 22:00) opet govorio, štoviše zabavljao cijelo društvo.

Oko 22:15 krenuli su šećući (po Radićevoj želji) do kolodvora. (Tamo ga je dočekala još jedna od sitnih pakosti. Naime, netko je preusmjerio njegova salonska kola pa se odvezao vagonom drugog razreda.)

Ako rezimiramo, Radić je u 24 sata održao tri velika govora i barem desetak manjih, a osim kraćeg spavanja i odmora (6 – 7 sati zajedno), bio je cijelo vrijeme u kontaktu s pojedincima ili manjim skupinama (deputacijama). Naravno, imao je i manje ispunjenih dana, ali teško da bi se i jedan mogao nazvati praznim.

Iz opisa drugih skupova i aktivnosti doznajemo kako se radni tempo nastavljao ako se sa skupštinom završilo ranije. Tako je nakon spomenute skupštine u Pakracu aktivnost nastavljena u vlaku. „Za vrieme puta znali su po neki ući u salonska kola, posjetiti predsjednika u kupeju, svoju molbu podastrijeti i opet u drugoj stanici izaći. …U zadnjem kupeju medjutim tipkali su novinari, na malom stroju – govore za novine. … U Lipiku, pa u Poljanima, gdje se je nešto naroda sakupilo, pokazao se je Radić na prozoru, i svagdje po nešto malo govorio! U Lipiku je sa jednim dijetetom razgovarao, a u Poljanima sa Česima, na češkom jeziku.“ (D 10. 4. 1926.)

Ovaj rad u vlaku bio je stalna praksa. Vozilo se satima pa Radić nije želi gubiti vrijeme i u vlaku bi primao dužnosnike stranke ili razne deputacije. Jednom se prilikom i sam Dieneš tako povezao s Radićem jednu stanicu. Javili su mu telegramom da Radić prolazi, odjurio je do kolodvora i ušao u „salonska kola“, te se odvezao do Novske. Pretresli su političku situaciju i tako je dobio dragocjene smjernice kako dalje raditi. Ostavio je i opis vagona: „Bio sam u prostoru salonskih kola – koji je dosta velik, na jednoj i drugoj strani su kreveti, a u sredini stol, oko kojeg ima nekoliko stolaca. Kad sam ušao unutra predsjednik je sjedio na jednom krevetu, koji je preko dana divan, raskomotio se je, jer je bilo vrlo vruće. Ustao je, rukovao se je i poljubili smo se. Uz njega sjedio je zastupnik Mato Jagatić. A na drugom krevetu sin predsjednikov Vlatko.“ (D 23. 7. 1925.) (Na luksuz „salonskih kola“ imao je pravo samo dok je HSS bio u Narodnoj skupštini.)

Političar s osjećajima

Kada govorimo o Radićevu djelovanju, obično analiziramo njegove ideje, nabrajamo aktivnosti i ocjenjujemo učinke. Postao je mitska figura pa lako previđamo ljudsku stranu, da je to sve napravio unatoč problemima i preprekama, ne samo političkim, nego i osobnim. Poznato je, ali se lako zaboravlja, koliko je slabo vidio i da ga je iscrpljivala šećerna bolest. Slabovidnost vjerojatno nisu opazili ni mnogi s kojima se sretao na javnim događajima. Vidjela bi se tek kad bi pokušao nešto pročitati ili kako je bilo jednom prilikom s Dienešom, kada je želio pogledati spomenlist (tada popularne kombinacije fotografija poznatih osoba i crteža) kojeg mu je ovaj pokazivao. („Pogledao ga je držeći ga 2-3 cm daleko pred desnim okom i pomno pregledajući redom cijeli list.“) No, čim ga je pregledao, imao je o njemu svoj sud i znao je kakve bi promjene želio za sličan spomenlist HRSS-a. (D 5. 2. 1922.) Zna se i da je sve što je napisao zapravo diktirao. Tome je jednom prilikom svjedočio i Dieneš, kojeg je zadivilo kako je članke za novi *Slobodni dom* diktirao „bez pogrieške, i nije poslje više dao ispravljati!“ (D 16. 3. 1922.) Iz istoga kratkog susreta s Radićem, doznajemo i što je radio da pomogne grlu i glasnicama koje su svakodnevno bile izložene izvanrednim naporima. Tijekom diktiranja ispio je jedno sirovo jaje. Vjerojatno je to činio češće, jer je Dieneš opazio košaru s jajima i ljuskama. (D 16. 3. 1922.)

Spomenimo još samo fizičke napore kod držanja javnih skupština. U tadašnjim uvjetima u kojima još nije bilo razglasa, a trebalo je govoriti pred tisućama ljudi, govornici su trebali doslovno vikati. Radić tako nije govorio samo govornički dobro (zanimljivo, lijepo, zabavno ili oštro) i puno (dugo ili često), nego je morao govoriti i glasno. Dieneš nam ostavlja i rijetko opažanje, kako je Radić poslije svakog govora (ako je imao priliku), presvlačio potpuno mokru košulju. („Predsjednik je prema svom običaju promjenio košulju – a dosadašnju svu mokru nama na sušenje predao.“) (D 13. 5. 1926.)

Napokon, treba spomenuti još nešto tipično za Radića, a to su emocije koje je unosio u sve što je radio, pa onda i u govore. A s emocijama dolazilo je i ono što možda ne očekujemo od političara – promjenjivost raspoloženja i svojevrsna ranjivost. Pokazivao je jasno svoja zadovoljstva, ali i nezadovoljstva, hvalio je, ali je znao i oštro reagirati. Kada je 1922. radi zabrane bio otkazan Seljački dan (pa u Zagreb na manifestacije i na Zagrebački zbor nije moglo doći puno seljaka), Radić je stigao na Zbor s političarima iz Hrvatskog bloka i malobrojnim seljacima. Tamo ga je predsjednik Zbora Ratković htio pozdraviti, no Radić ,,niti se zaustavljajuć odgovorio je: ‹Ne dam si po licu sa metlom gladiti, koja je već sve šekrete pomela!'' (D 29. 6. 1922.)

Znao je biti oštar i prema svojima, u stranci. Kada mu je jednom prilikom došla deputacija u vezi nekog unutarstranačkog sukoba (a to ga je posebno ozlojeđivalo), izbacio ih je van. Ili kako je Dienešu prepričao njegov prijatelj, kajkavac: ,,Stari se na njih deral – svi smo bežali van.'' (D 29. 8. 1927.)

Raspoloženja je mijenjao i za boravka u Novoj Gradiški i Požegi, a ovisila su o tome kako je bio zadovoljan prijemom i susretom s ljudima. U Novoj Gradiški nije krio zadovoljstvo nakon toplog dočeka. ,,Predsjednik je bio vrlo dobro raspoložen. Radi toga je i ponudjenu mu cigaretu primio. Ja sam se silno čudio, jer ga nisam vidio pušiti, no on veli da od vremena zatvora puši, što je tim zgodnije od kad se politički i sa muslimanima bavi.'' (D 12. 5. 1926.) Dobro raspoloženje držalo ga je cijelu večer. Na banketu je bio ,,vrlo razpoložen – pripovijedao je na glas, da je cijeli stol zabavljao. Šalio se je – i na koncu s nama još i pjevao.'' (D 12. 5. 1926.)

Upravo suprotno bilo je u Požegi. Razočaran razmjerno slabim odazivom i lošim radom lokalnih organizacija HSS-a, nije skrivao tugu i zlovolju. Na *jauznu* kod predsjednika požeškog HSS-a Tomića pio je samo čaj ,,i bio je inače vrlo žalostan''. Brzo je postao nestrpljiv i dao je svojoj pratnji 5 minuta da završi s užinom da mogu izaći među narod. (,,Neka se požurimo, da idemo medju narod. Dao nam je rok od 5 minuta, ….Tamo smo posjedali uz stol – u bašči. Narod se odmah okupio''.) Čim je opet bio među narodom slijedio je govor i raspoloženje se počelo popravljati. Nakon toplih dočeka po selima (,,A cijelom putu od Požege do Nove Gradiške pojedini – i malo i staro – klicali su ,,Živio Radić''.) i nakon nekih desetak govora, vratio se u Novu Gradišku potpuno iscrpljen, prašan i mokar, ali zadovoljan. Presvukao se, oprao, malo odmorio i opet je ,,kod stola vodio glavnu riječ''. (D 13. 5. 1926.)

Radi te svoje silne potrebe da bude među ljudima, da ih podučava, pridobije za svoj program, znao je obećati da će doći, a da to nije mogao ispuniti. To se dogodilo i kada je prvi put trebao doći u Novu Gradišku. Kada je Dieneš otišao u Zagreb službeno otkazati skupštinu i rekao Mačeku zašto je došao, ovaj mu je odgovorio kako ,,vi u provinciji još uvjek ne znadete, da predsjednik na sve strane obećaje! …Vidio sam iz tona govora, da su zastupnici već siti toga, uvijek ispričavati predsjednika na skupštinama, gdje ga narod čeka!'' (D 4. 11. 1924.)

Za kraj jedna slika koja se posebno dojmila Dieneša. Zna se da je Radić posebno cijenio žene i zalagao se za njihova puna prava. No, zanimljivo je da se nije ustručavao javno pokazivati osjećaje prema svojoj supruzi Mariji (koja je itekako odrađivala svoj dio ne samo obiteljskog, nego i političkog rada). Dieneš je posebno zabilježio kratak, emotivan prizor na svečanom ručku nakon velike skupštine HRSS-a u rujnu 1924.: ,,Za vrijeme banketa opazio sam značajnu scenu: Predsjednik Radić…primio je svoju suprugu za ruku, i nagnuvši s k njoj, govorio je nešto – sa sretnim izražajem na licu obadvoje – napokon je i privukao ruku k ustima, te ju poljubio!'' (D 14. 9. 1924.)

Protivljenja

Način na koji je živio i radio bio bi naporan da je sve ostalo bilo u najboljem redu. No, sretao se sa svakodnevnim napadima i raznim mjerama kojima je režim u Beogradu nastojao onemogućiti ili oslabiti rada HSS-a. Ipak, koliko god bilo to neugodno, s time se i računalo. Bili su, na svoj način, gori napadi koji su dolazili iz vlastite stranke. Unutarnji sukobi, koji su povremeno dovodili do napuštanja HSS-a i Radićeve politike, nikada nisu prolazili mirno. Pratile su ih mučne optužbe dojučerašnjih suradnika, čak narodnih zastupnika, za karijerizam, trgovanje (financijska malverzacije), kriminalne suradnike, čak i kukavičluk. Dieneš se naslušao tih priča, jer se nalazio na području na kojem je bilo vjerojatno i najviše disidenata (Nikola Nikić, Ivan Čaldarević). No, ovdje ćemo spomenuti nešto vezano za, zapravo rijetku optužbu, da je Radić bio kukavica. (D 29. 8. 1927.)

Osnovne činjenice o atentatu na Stjepana Radića i poslanike HSS-a poznate su svima. Vjerojatno mnogi znaju i da su atentatu prethodila upozorenja kako se nešto sprema i da bi bilo bolje da se ne odlazi u Beograd. No, iz Dieneševa dnevnika možemo vidjeti kako to nije bilo samo neposredno pred atentat. Takva je upozorenja, ili bolje prijetnje, Radić primao godinama. Zapravo, da ih je slušao, ne bi napravio ništa (što im je

zasigurno i bio cilj). Dieneš u Dnevniku dvaput spominje kako je čuo za pripremu atentata, jednom u Novskoj (D 4. 3. 1923.), a jednom u Beču, za Radićeva putovanja Europom (D 13. 2. 1924.).

No, prijetnje su bile redovna pojava, o čemu se Dieneš mogao osvjedočiti kada je – još jednom slučajno – prisustvovao sastanku novoizabranih zastupnika HRSS. Na kraju sastanka, Radić je opomenuo zastupnike ,,da ne telefoniraju uvjek ženi, pa djeci njegovoj, kada čuju, da ga tko hoće ubiti! ,,Ta i moja obitelj nema živce od drota!''. Neka ispitaju, što je na stvari, i ako postoji ozbiljna nakana, neka drugim načinom spriječavaju!'' (D 25. 3. 1923.) Iako je postalo očito da su takve vijesti (barem većinom) lažne, nesumnjivo je trebalo hrabrosti i dalje biti stalno u javnosti, među masom ljudi.

Neokrunjeni „seljački kralj"

Na kraju možemo se vratiti dojmu kojeg je Radić ostavljao na suvremenike. Njegovo se pojavljivanje, naravno, među simpatizerima (ali oni su bili većina u područjima gdje su živjeli Hrvati), dočekivalo s oduševljenjem i ovacijama, njega se čekalo, radi njega se pješačilo satima do mjesta gdje je držao skupštine i onda tamo stajalo u vodi i blatu (kao što je bilo na poznatoj Borongajskoj skupštini 1923.), radi njega su izvođači ponavljali svoje točke ako bi kasnio na početak programa. Deseci tisuća su od njega naučili što je moderna politika i počeli vjerovati da demokratskim metodama mogu nešto promijeniti. Kada bismo jednom riječju željeli opisati što im je značio, mogli bismo upotrijebiti baš onu kojom ga je nazvao Dieneš: ,,kralj''. Tada još nije bilo pojmova ,,zvijezda'' ili, još gore, ,,celebrity'', a iako je stranka u vrijeme dnevničkih zapisa učila o vrijednostima republikanizma, ipak je jedino pojam ,,kralja'' davao osobi onu neopipljivu, ali doživljenu auru izuzetna čovjeka.

Prvi put ga Dieneš naziva ,,kraljem'' kada opisuje Radićev dolazak na svečanu akademiju u Hrvatskom sokolu na proslavu Dana Zrinski-Frankopana. Proslava se već primicala kraju, i on se spremao otići kući, kad se Radić konačno pojavio. Dieneš je, zatečen, kako sam kaže ,,impulzivno klicao ‹Živio Radić'', a na njegov je povik publika odgovorila frenetičnim aplauzom i klicanjem dok je Radić ,,kao kralj prolazio kroz sredinu dvorane do pozornice''. (D 29. 4. 1922.) Drugi je put tako doživio Radića na proslavi na Starčevićevom grobu (Šestine kod Zagreba). ,,Radić je bio kod dolazka burno pozdravljen. Prošao je do groba, kroz špalir seljački kao kralj!'' Ovdje razlika ovoga neokrunjenog ,,seljačkog kralja'' i pravih kraljeva ili klasičnih građanskih političara, postaje jasnija – Radić se jednostavno ,,popeo na jedan stolac i od istog je držao ljep govor. …Okolni brežuljci bili su puni pučanstva, koje je pri stolovima ili na zemlji sjedilo! Bilo ih je vrlo mnogo! Ljepa i imposantna slika!'' (KD, D 12. 6. 1922.)

Dragocjene uspomene

Svjedočanstvo što je značio ljudima mogu nam dati ne samo brojevi sudionika na skupštinama, nego i sitni predmeti koje su mnogi nabavili i čuvali kao nove ,,svete predmete''. Posebice su bili raširenи njegovi portreti, koje se u obliku fotorazglednice moglo naći u gotovo svakom seljačkom domu. Neki su, poput Dieneša, koji je i inače bio sakupljač i kroničar raznih događaja, s vremenom prikupili i više toga. U njegovoj je zbirci bio Radićev upis u Spomenar, u koji su mu se upisivali svi posjetitelji. Nažalost, on nije sačuvan, ali iz Dnevnika znamo što mu je Radić napisao kao i točno vrijeme upisa: ,,‹Budi uvijek vjeran sebi, tj. svojoj savjesti, svom narodu i svojoj ženi, ako ju imaš. / 12. V. 1926. / St. Radić' Baš je bilo oko 12 h u noći.'' (D 12. 5. 1926.)

Ono što je sačuvano zavrjeđuje pozornost, jer govori o svijesti suvremenika o povijesnoj važnosti Stjepana Radića (možda bismo mogli u tome nazrijeti i moderan odnos slavne osobe i ,,obožavatelja''). Tu je Radićeva posveta na prvoj stranici knjige koju je pročitao i potom je darovao Dienešu (napisao mu je ,,Um je mnogo, srce je više, duša je sve. / Zagreb 5. V. 1922. / Stjepan Radić.''). U starom papiru, pažljivo sprešan, sačuvan je cvijet, kojeg je Dieneš dobio nakon Borongajske skupštine 1923. (u njegovoj zbirci fotografija sačuvana je i ona na kojoj Radić drži taj cvjetić). Ovdje je i olovka kojom su Radić i nekoliko narodnih poslanika potpisivali razglednice na banketu u Lipiku, pred veliku skupštinu u Pakracu (D 10. 4. 1926.). Napokon, ima nekoliko memorabilija sa sprovoda (fragment vijenca, žalobna traka, značke).

Umjesto nekog zaključka, možemo završiti ovaj prikaz Dieneševim riječima koje možda najbolje oslikavaju njegov dojam o Radiću, a bez sumnje nešto slično mogli bi reći i brojni drugi, koji su mu povjerovali i slijedili ga.

,,Njegove izjave su od dubokog značaja tako savršeno formulirane, da se očito vidi duboko znanje, i pravi pogled njegov na zakone prirode! Sve klevete, koje sam o njemu čuo, temelje se na nepoznavanju njegove osobe i zagriženom partizanstvu protivnika!'' (D 5. 2. 1922.)

Željko Holjevac[3]

Spisateljski rad i djela Stjepana Radića

Potkraj 19. stoljeća došlo je do smjene političara na hrvatskoj javnoj pozornici. Umjesto starijih ljudi koji su umrli ili se povukli iz političkoga života, nastupila je nova generacija koja je obilježila prvu polovicu 20. stoljeća. Tako se 1890-ih godina u hrvatskome javnom životu pojavio mladi student Stjepan Radić, rođen 11. lipnja 1871. u Trebarjevu Desnom (danas Desno Trebarjevo na obali Save). Hrvatska se tada nalazila u sastavu Austro-Ugarske, u kojoj su hrvatske zemlje bile podijeljene između austrijske polovice (u kojoj su se nalazile Istra i Dalmacija s Bokom kotorskom

3 Željko Holjevac rođen je u Brinju. Godine 1997. diplomirao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirao je 1997. s radom *Brinjsko-lički ustanak 1746. godine. Magistrirao je 2002. na Filozofskom fakultetu radom Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj u razdoblju modernizacije od prosvijećenog apsolutizma do građanskog društva (od polovice 18. do polovice 19. stoljeća). Doktorsku disertaciju pod naslovom Hrvatsko-mađarski odnosi 1860. – 1873. obranio je 2006. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.*

Godine 1998. zapošljava se kao znanstveni novak na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Bavi se novijom hrvatskom poviješću s težištem na modernom razdoblju. Područje znanstvenog rada: gradišćanski Hrvati, hrvatsko-ugarski odnosi, Lika. Objavio je više knjiga (samostalno ili kao suautor) te preko stotinu znanstvenih, stručnih ili popularnih radova.

Od 2007. do 2019. bio je zaposlen na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, najprije kao docent, zatim od lipnja 2012. kao izvanredni profesor te konačno 2017. redoviti profesor. Predavao je predmet *Europske regije i hrvatska povijest u 19. stoljeću* na preddiplomskom i *Komparatističke teme iz europske povijesti u 19. stoljeću* na diplomskom studiju. Od 2014. do 2016. bio je prodekan za organizaciju i razvoj, a akad. godine 2016./2017. i obnašatelj dužnosti dekana Filozofskoga fakulteta.

Honorarno je predavao na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu (2005. – 2007.) i jedan semestar na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu (1997.). Na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u svojstvu zamjene za predmetnog nastavnika, predavao je predmet *Hrvatska povijest* (2009. – 2011.). Kao vanjski suradnik, voditelj je novoosnovanog Područnog centra Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Gospiću (od rujna 2007.). Izvodio je i nastavu na vojnim studijima Sveučilišta u Zagrebu na Hrvatskom vojnom učilištu „Dr. Franjo Tuđman" (2015. – 2019.).

Studijski je boravio u Grazu (1997.), Željeznom (1999.), Beču (više puta tijekom posljednjih godina), Bratislavi (2003.) i Budimpešti (više puta između 1999. i 2005.) te Pečuhu (2013./2014.). Dio studijskih boravaka u inozemstvu ostvario je na temelju inozemnih stipendija: Mogersdorf (Graz, 1997.), Burgenländische Landesregierung (Eisenstadt, 1999.), CEEPUS (Budimpešta, 2001. i 2004.) i Vlada Republike Mađarske (Budimpešta, 2005.).

Dosad je objavio ukupno 8 znanstvenih knjiga (od toga pet samostalno i tri kao suautor), 1 znanstveno-popularnu knjigu i 2 stručne publikacije (kao suautor), te preko 60 izvornih znanstvenih radova i 50-ak preglednih i stručnih priloga o različitim povijesnim temama u časopisima i zbornicima i ukupno 8 uredničkih knjiga. Objavio je i veći broj drugih napisa, raznih prikaza, osvrta i recenzija u znanstvenim i stručnim časopisima i ostalim publikacijama. Sudjelovao je dosad (s priopćenjem) na većem broju međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova, konferencija, kongresa, simpozija, tribina, okruglih stolova i sl.

Redovito surađuje u znanstvenim i stručnim časopisima, mjesečniku *Matica* kod Hrvatske matice iseljenika i drugim publikacijama s različitim povijesnim prinosima. Suautor je udžbenika povijesti za sedmi razred osnovne škole i treći razred gimnazije te autor školske povijesne čitanke iz novovjekovne povijesti (u izdanju nakladničke kuće Meridijani iz Samobora). Sudjelovao je kao predavač u edukaciji nastavnika povijesti osnovnih i srednjih škola na županijskim aktivima i stručnim skupovima u Zagrebu, Karlovcu, Gospiću, Opatiji i dr. Od šk. god. 2007./2008. do 2012./2013. predsjednik je Državnog povjerenstva za natjecanje učenica i učenika osnovnih i srednjih škola Republike Hrvatske iz povijesti pri Agenciji za odgoj i obrazovanje.

Predsjednik je Društva za hrvatsku povjesnicu[1]i potpredsjednik Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju. Pročelnik je Odjela za povijest Matice hrvatske.

Od 2019. na dužnosti je ravnatelja Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Iste godine postao je i supredsjedateljem Hrvatsko-slovačkog odbora za humanističke znanosti.

Objavio je:

– *Gospić u Vojnoj krajini (1689. – 1712. – 1881.)*, Hrvatski zemljopis, Zagreb, 2002.

– *Brinjsko-lički ustanak iz 1746. godine*, Meridijani izdavačka kuća, Samobor 2004. ISBN 953-7004-77-5

– *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj: Analiza hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj*, Croatica, Zagreb-Budimpešta-Bratislava, 2006. (suautor Tomislav Jelić)

– *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranomenovom vijeku*, Barbat & Leykam International, 2007. (suautor Nenad Moačanin)

– *Gackom kraz povijest*, Hrvatski radio Otočac, Otočac, 2009.

– *Ogulinska pukovnija (1746. – 1873.). Polazišta*, Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin, 2012., 414 str.

– *Gospić. Grad, ljudi, identitet*, ur. Željko Holjevac, Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 2013.

– *Povijest Bjelovara od početaka naseljavanja do kraja Domovinskoga rata*, Zagreb-Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2013. (Suautori Hrvoje Petrić i Željko Karaula).

– *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 2013. (Suautor Trpimir Macan, 4. izmijenjeno i dopunjeno izd.)[4]

– *Dobrovoljno vatrogasno društvo Brinje (1896. – 2016.)*, Brinje: Dobrovoljno vatrogasno društvo Brinje, 2016.

– *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Knj. I-II, ur. Željko Holjevac, Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 2009., 754 + 664 str.

– *Gacka u srednjem vijeku*, ur. Hrvoje Gračanin – Željko Holjevac, Zagreb – Otočac: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 2012.

– *1918. u hrvatskoj povijesti*, zbornik, ur. Željko Holjevac, Zagreb: Matica hrvatska, 2012., 543 str.

– *Podplješivički graničari*. I. – 2017. Zbornik radova: Povijesni prikaz podplješivičkih sela, ur. Ivan Brlić – Željko Holjevac – Želimir Prša, Zagreb: Udruga bivše općine Zavalje, 2017.

– *Koga (p)održava održivi razvoj? Prinosi promišljanju održivosti ruralnih područja u Hrvatskoj*, ur. Anita Bušljeta Tonković – Ivan Brlić – Željko Holjevac – Nikola Šimunić, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2017.

– *Croatia and Slovakia. Historical Parallels and Connections (from 1780 to the Present Day)*, ur. Željko Holjevac – Martin Homza – Martin Vašš, Zagreb-Bratislava: FF press, 2017.

– *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, ur. Željko Holjevac, Zagreb: Matica hrvatska, 2019.

i jadranskim otocima) i zemalja ugarske krune (kojima je bila pridružena banska Hrvatska sa Slavonijom i Srijemom kao autonomna kraljevina s obilježjima državnosti, a uz nju i lučki grad Rijeka kao ,,posebno tielo'' ugarske krune).

Stjepan Radić je još kao student u Zagrebu i Pragu razvio spisateljsku djelatnost pa je napisao češki rječnik, gramatiku i čitanku za Hrvate, a diplomirao je 1899. na Slobodnoj školi političkih znanosti u Parizu radom o suvremenoj Hrvatskoj i Južnim Slavenima. Prevodio je s francuskoga na češki i s češkoga na hrvatski jezik. Zalagao se za reformu školstva i jedinstvo hrvatske oporbe na trojnom temelju: narodnjačkom, demokratskom i slavenskom. ,,Nekad se za domovinu umiralo, danas treba živjeti'', smatrao je prvi hrvatski politolog s diplomom iz političkih znanosti, koji je s bratom Antunom 1899. počeo izdavati list *Dom*. Bio je to prvi list u Hrvatskoj namijenjen seljacima, poglavito za njihovu poduku.

Pokret za financijsku samostalnost Hrvatske prerastao je 1903. u pokret protiv Khuena i njegove promađarske politike. U Zagrebu i čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji počele su se održavati pučke skupštine koje su se, nakon isticanja mađarskih zastava, pretvorile u nemire. U Zaprešiću su oružnici pucali na seljake koji su pokušali skinuti mađarsku zastavu sa željezničke postaje. Žrtava je bilo i u Kunovcu pokraj Koprivnice pa je u čitavoj Hrvatskoj došlo do ogorčenja i pokreta protiv mađarske prevlasti. Hrvatski zastupnici iz Dalmacije i Istre obratili su se svjetskoj javnosti pa je i europsko novinstvo počelo pisati o hrvatskom pitanju. Ogorčenost i nemiri pretvorili su se u narodni pokret koji je prisilio Mađare na popuštanje. Khuen je napustio bansku stolicu i otišao iz Zagreba, nakon čega se pokret ugasio. Osim što je sudjelovao u narodnome pokretu, Stjepan Radić je napisao političku raspravu *Hrvatski pokret godine 1903.* i apostrofirao tri glavne sile u tome pokretu: seljaštvo, svjetovnu i duhovnu studentsku mladež te gospodski ženski svijet.

Narodni pokret 1903. u Hrvatskoj pokazao je da seljaštvo, najbrojniji društveni sloj u Hrvatskoj, može biti značajan politički čimbenik. To su uvidjeli braća Radić, Antun i Stjepan, pa su počeli organizirati seljačke mase koje još nisu u većoj mjeri sudjelovale u javnom životu. Antun je zajedno s bratom Stjepanom u prosincu 1904. osnovao političku stranku – Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS). Iako je Stjepan Radić marljivo obilazio sela i kao darovit govornik osvajao seljaštvo jer je govorio o problemima koji su tištali upravo taj društveni sloj, nova stranka u početku nije imala veću težinu u hrvatskoj politici jer je izborno pravo bilo ograničeno imovinskim ili obrazovnim cenzusom te mnogi seljaci nisu imali pravo glasa. Ipak je Radić već 1902. u raspravi *Najjača stranka u Hrvatskoj* ispravno procijenio veliki politički potencijal seljačkoga stanovništva jer su seljaci činili najveći dio hrvatskoga pučanstva. Stoga je poticao njihovu poduku u političkim pitanjima kao i njihovo aktivno uključivanje u politička zbivanja.

HPSS je zagovarao preobrazbu Austro-Ugarske u podunavsku federaciju u interesu Hrvata i ostalih slavenskih naroda. Borio se za hrvatska nacionalna prava, demokratizaciju društva i socijalnu pravdu za sve. ,,Pučka je politika drugačija. Pučka politika ne traži, da narod u množtvu odlučuje o svem pa i o tom, čega ne može ni razumjeti, ni prosuditi. Pučka politika traži prije svega to, da narod ne bude varan i prevaren. A prva je i najveća prevara, kad se narodu kaže, da njegova volja odlučuje, a narod o tome nema ni pojma. Tko je za pravu pučku politiku, taj će najprije dati narodu slobodu i rieč ondje, gdje ju narod sam traži. Tu mu ne kratite rieči, tu mu ne zavezujte usta, tu mu ne tovarite tereta, – a nemojte mu pripoviedati o onom, za što i ne pita; nemojte ga ‹usrećivati' ‹slobodom', koje ne pozna, nemojte ga – varati'', tumačio je Antun Radić. ,,Priznavajući kao gotovu stvar sve državne zakone, uredbe, običaje i oblasti, koje danas doista obstoje u hrvatskom narodu i nad njim H. P. S. S. će nastojati i raditi, da se čitav hrvatski narod, koliko živi na okupu, ujedini i uredi u svoju državu sa svojim zakonima i uredbama, i to na osnovu onakvoga mišljenja o državi i vladi, o pravu, zakonu i vjeri, kako se očituje u životu slavenskoga puka i slavenskih mislilaca, koji s pukom skladno misle i osjećaju, a sve obzirom na potrebe puka i čitavoga naroda'', pisali su Antun i Stjepan Radić u programskom spisu *Što je i što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka*.

Stjepan Radić je u nakladi Matice hrvatske 1905. objavio knjigu *Savremena Europa*. Portretirajući karakteristiku europskih država i naroda, pisac je razlikovao četiri područja europske kulture: slavensko područje moralne kulture, anglosasko područje materijalne kulture, germansko područje intelektualne kulture i romansko područje umjetničke kulture. U knjizi *Moderna kolonizacija i Slaveni*, objavljenoj 1904. u Poučnoj knjižnici ,,Matice hrvatske'', nije samo obradio pojam kolonizacije i njezin povijesni razvoj, prevrat u kolonizaciji tijekom 19. stoljeća i kolonijalnu politiku općenito, nego je raspravljao i o kolonizacijskim sposobnostima Slavena, domaćoj kolonizaciji neruskih Slavena, području slavenske kolonizacije i Slavenima u odnosu prema azijskoj ,,žutoj pogibli'' i anglosaskoj Americi. Ujedno je s teorijsko-znanstvenoga stajališta raščlanio čimbenike i filozofiju

kolonizacije. Matica hrvatska je u svojoj Poučnoj knjižnici 1908. objavila i Radićevu knjigu *Današnja financijalna znanost*. U prvome dijelu o porezu i poreznim sustavima autor raspravlja o izravnim i neizravnim porezima, porezu na nekretnine i pokretnine, porezima na prijenos imovine, porezima na predmete raskoši, velikim državnim monopolima, carini, o tome tko plaća porez, zatim o postupnom ili progresivnom porezu, sustavu jednoga jedinoga poreza, glavarini ili jednakome porezu za svakoga, porezima i socijalizmu, porezu od prihoda, prioritetnim poreznim reformama i filozofiji poreza. U drugome dijelu o proračunu raspravlja o osnovi zakona o državnom proračunu, državnom proračunu pred narodnim zastupstvom te o provedbi i kontroli državnoga proračuna.

Početkom 20. stoljeća razvio se politički pokret bosanskohercegovačkih Hrvata pa je u veljači 1908. osnovana Hrvatska narodna zajednica, prva hrvatska politička stranka u Bosni i Hercegovini pod vodstvom odvjetnika Nikole Mandića. U njezinu osnivanju i radu zapaženu je ulogu imao Ivo Pilar, hrvatski geopolitičar iz Zagreba, koji je tada živio i radio kao odvjetnik u Tuzli. Pilar je upravo u Bosni i Hercegovini spoznao da je svesrpstvo – a ne jugoslavenstvo kao hrvatski idejni proizvod – prava misao vodilja srbijanske državne politike. Povjesničar i sveučilišni profesor Ferdo Šišić, saborski zastupnik za vinkovački kotar, održao je u Ljubljani u studenome 1908. predavanje tiskano u knjižici *Herceg-Bosna prigodom aneksije*, dok je Stjepan Radić u raspravi Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu, objavljenoj u Zagrebu povodom Austro-Ugarske aneksije Bosne i Hercegovine, pisao o društvenim postignućima bosansko-hercegovačkih Hrvata: ,,I tako su bosansko-hercegovački Hrvati stvorili pravo narodno družtvo, t. j. podpunu narodnu cjelinu, brineći se osobito, da seljački narod bude svoj na svom i da bude što prosvjećeniji. I zato Hrvati imadu tamo najviše seljaka svojih gospodara, najviše obrtnika, najviše vrstnih tvorničkih i šumskih radnika i najviše činovnika i službenika svake struke, najviše akademski obrazovane inteligencije. Jednom riečju, Hrvati su najorganizovaniji, i kulturno najjači element u Bosni''.

U knjizi *Češki narod na početku XX. stoljeća*, tiskanoj 1910. u nakladi Matice hrvatske, Stjepan Radić je pisao o češkoj povijesti, preporodu i kulturi, a zemaljska vlada u Zagrebu objavila je 1911. njegovu *Češku vježbenicu za srednje i njima slične škole*. Kao autor prvoga hrvatskog priručnika za učenje ruskoga jezika iz 1905., Radić je dao prinos razvoju i hrvatsko-ruskih kulturnih veza. ,,Školovana gospoda su cielomu narodu ono, što je pojedinomu čovjeku njegova duša. Školovana naime gospoda narod vode ili zavode, ravnaju ga ili kvare, podižu ga k svakom napretku, ili ga gone u svako zlo'', razlagao je 1902. u raspravi *Kako ćemo iz našeg zla u dobro*. Iako rubne u njegovu intelektualnom stvaralaštvu, zanimljive su i Radićeve opaske o starome slavenskom jeziku i glagoljaštvu. ,,A koliko prave i razvite slavenske sviesti vidimo istom u češkim husitima i velikom njihovom učitelju Janu Husu, koji se je staromu slavenskomu jeziku i glagoljskomu pismu naučio baš u spomenutom praškom samostanu 'Na Slovanech''', napomenuo je 1905. u knjizi *Savremena Evropa*.

Povodom izbora devet seljačkih saborskih zastupnika, izabranih prvi put po djelomično proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj, Stjepan Radić je 12. svibnja 1910. održao govor o hrvatskoj seljačkoj politici u Hrvatskom saboru. Dvije godine ranije jedino je on uspio ući kao zastupnik HPSS-a u Hrvatski sabor. Protiveći se Riječkoj rezoluciji i politici ,,novog kursa'' Hrvatsko-srpske koalicije, Radić se izjašnjavao za ,,federalizam naše carevine i narodno oslobođenje'', ali su svi pokušaji rješavanja nacionalnoga pitanja i krize dualizma u Austro-Ugarskoj ostali bezuspješni. U spisu *Savremena ustavnost*, tiskanom u vlastitoj nakladi 1911. u Zagrebu, Radić je zagovarao narodni suverenitet i razgraničenje glavnih područja vrhovne vlasti. A u spisu *Hrvatski politički katekizam*, objavljenom 1913. u Clevelandu, zalagao se za svjetsku, slavensku i hrvatsku politiku. Istodobno se HPSS zauzimao za seljačku prosvjetu, seljačko osiguranje i seljačko pravo ili, drugim riječima, za lakši i bolji seljački život, a čelnik stranke se javnom političkom porukom obratio i ,,seljačkoj braći'' u Americi i ostaloj tuđini.

Dok su se mobilizirani pripadnici austro-ugarske vojske iz hrvatskih krajeva u Prvome svjetskom ratu borili daleko od svoga doma, u pozadini su seljakinje, osluškujući tjeskobno glas crkvenih zvona, plakale za svojim bližnjima i molile za završetak rata. Hrvatske seljačke pjesme, ispjevane u ratno doba, pretiskane su 1915. iz *Doma*, glavnih novina Hrvatske pučke seljačke stranke, u zbirci koja je izašla pod motom: ,,Bože mili narodu se smili, / Rat dovrši, svaku silu skrši''. Istodobno su se Hrvati suočili sa sudbonosnim političkim izborom između podjele svojih zemalja i ujedinjenja sa Srbijom u zajedničku državu. Stjepan Radić nije imao mnogo dvojbi: on je bio za hrvatsku državu i za hrvatski seljački narod. U Hrvatskom saboru je kao zastupnik 7. ožujka 1917. punih pet sati govorio o temeljima za budućnost Hrvatske, Austro-Ugarske i cijele Europe, a na saborskoj sjednici 4. kolovoza 1917. govorio je četiri sata o miru, pravdi i slobodi.

U okolnostima raspada Austro-Ugarske na koncu „Velikoga rata“ i Stjepan Radić se okrenuo prema južnoslavenskom ujedinjenju pod vodstvom Srbije, ali je težio za stvaranjem konfederativne i republikanske seljačke države pa je na noćnoj sjednici Središnjeg odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 24. studenoga 1918. razložno upozorio: „Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu! Ne zaključujte jedinstvene vlade s Kraljevinom Srbijom već zato, jer, eto u ime Kraljevine Srbije nema tu nikoga, ništa, osim taj jedan brzojav, a i taj predstavlja sasvim nešto drugo nego vi. Nemojte tako postupati da se bude moralo danas-sutra kazati, da ste i vi Slovenci i vi Srbi Vojvođani i Bosanci, i vi naši Hrvati Dalmatinci, a nadasve vi naši domaći hrvatski Srbi, da ste se svi skupili danas ovamo samo zato da izvršite jedno urotničko djelo protiv naroda, napose protiv Hrvatske i protiv Hrvata. Dajte uvidite barem to da je ova stvar tako važna i tako sudbonosna da treba sazvati čitavo narodno vijeće, a, naravski, i Hrvatski sabor. Jer po ovom sadašnjem vašem prijedlogu vi zaključujete da u ime Središnjeg odbora ide odmah u Beograd 28 članova, a budući da cijeli Središnji odbor ni nema više članova, to je očito da će svatko kazati odbor je sam sebe poslao, sam sebe ovlastio da proglasi jedinstvenu vladu s Kraljevinom Srbijom, a odbor, očito, nema te ovlasti i toga prava”. Govor je u ožujku 1920. objavljen u *Domu* i odmah pretiskan u izdanju pod naslovom *Gospodska politika bez naroda i proti narodu*.

Ubrzo se pokazalo da je Radić bio u pravu jer monarhistička Jugoslavija nije zaživjela kao ravnopravna zajednica nego kao proširena Srbija. Ona se tijekom dva desetljeća svoga postojanja kolebala između ograničenog parlamentarizma i kraljeve diktature i u njoj nije bilo riješeno nacionalno pitanje, poglavito hrvatsko. Politički otpor hrvatskoga naroda doveo je do uspona Hrvatske (republikanske) seljačke stranke koja je zahvaljujući uvođenju općeg prava glasa za muškarce, većinom seljake, postala najvećom hrvatskom političkom strankom, čiji je prvak Radić izrastao u nacionalnog tribuna i vođu hrvatskoga naroda. Zbog toga je spisateljski rad iz prethodnoga razdoblja zamijenio odlučnom kampanjom za nacionalnu emancipaciju, a 8. kolovoza 1928. umro je od posljedica atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu.

Božidar Petrač[4]

Književno djelovanje Stjepana Radića

1.

Kao što se nije mnogo pisalo o književnom djelovanju Antuna Radića, bez obzira na to što je završio studij književnosti, što je doktorirao disertacijom *O nekim eshatološkijem motivima u hrvatskoj književnosti* i što je bio izvrsno upućen u rusku književnost i pisao o nizu hrvatskih književnika, o njegovu bratu Stjepanu Radiću i njegovu književnom djelovanju uopće se nije pisalo. Zapravo, danas uopće nije poznato da se Stjepan Radić aktivno bavio, osobito u mlađim danima, književnošću, te da je, osim vrlo zapaženih i cijenjenih memoara, pisao pjesme, prozu i književnu kritiku. Glede Radićevih đačkih i studentskih dana, povjesničari i književni povjesničari uzimali su u obzir, prvi, djelovanje ,,praške'' skupine u sklopu pokreta tadašnjih đačkih i studentskih naraštaja različitih političkih usmjerenja, dok su književni povjesničari veću pozornost pridavali pokretu ,,bečko-zagrebačke'' skupine. ,,Prašku'' skupinu predvodio je Stjepan Radić i bio je u suradnji s Milivojem Dežmanom, koji je završavao studij medicine u Beču, glavni inicijator prvoga modernističkog hrvatskog glasila *Hrvatska misao* koje je u siječnju 1897. počelo izlaziti u Pragu. Nakon znamenitoga događaja spaljivanja mađarske zastave na Trgu bana Jelačića 16. listopada 1895. za Khuenove vladavine i njegove mađarizacije Hrvatske, nakon uhićenja, osude i udaljenja sa Zagrebačkoga sveučilišta, osuđeni studenti su nakon izdržane kazne po savjetu Stjepana Radića krenuli u Prag, posve svjesni da se na hrvatske oporbene stranke ne mogu osloniti i da moraju udariti svojim putom samostalno. ,,Praška'' skupina je u prosincu 1896. objavila u hrvatskim novinama proglas o pokretanju lista *Hrvatska misao* u Pragu, jer u Zagrebu zbog Khunove cenzure nije mogao izići, dok će u Pragu moći za hrvatsku stvar pridobiti i češku javnost. *Hrvatska misao* i omladinci oko Hrvatske misli, nepomirljivi protivnici mađaronske vlade, žele omladini otvoriti nove vidike velikih suvremenih pokreta i probuditi u njoj težnju da stvara jasno uvjerenje o svim životnim pitanjima, a ne da bude igračka tuđinske, mađaronske misli. ,,Danas je hrvatska mladež puna romantizma'' i umjesto ,,političkog maštanja i pjesničke dangube hoćemo političku naobrazbu i realan rad'', pisao je Radić u programatskom članku ,,Što hoćemo'', dok u odgovoru na *Obzorovu* kritiku ,,Proglasa'' *Hrvatske misli* piše i to: ,, Bude li politička zrelost od nas tražila da stvorimo novu stranku, mi se toga nećemo žacati, jer za narod nisu nesreća nove stranke, nego nove smutnje i stara zasukanost''. *Hrvatska misao*, piše Radić, ,,Daleko od sićušnih stranačkih zadjevica i djetinjaste nadutosti ponovo pozivljemo k ovom pokretu svakoga kome je do toga da hrvatska mladež bude što prije politički zrelom, da se što prije približi puku i da što jače razvije značaj'', čvrsto držeći do narodnog načela, narodne svijesti i narodne sloge. Jasno je da je Radić je sadržajno stajao i iza ,,Proglasa'' i iza koncepcije *Hrvatske misli*. Jedino što iz ,,Proglasa'' nije ostvareno, bio je izostanak književnih tekstova, pjesama, crtica i novela. U ,,Proglasu'' se navodi da ,,pjesme i crtice mogu biti u modernom, savremenom duhu sa strogo subjektivnim obilježjem'' i to će se tiskati u sveščićima kao prilog listu. Zadnji dvobroj 7-8 *Hrvatske misli* izišao je 10. srpnja 1897.

Već u prosincu 1897. izlazi u Pragu *Novo doba*, oslanjajući se na koncepciju i agendu Hrvatske misli, u kojem Radić ponovno piše programatski tekst. *Novo doba* će posebnu pozornost posvećivati političkoj kritici, pouci i studiju po-

4 Božidar Petrač hrvatski književnik i književni povjesničar(Za greb, 21. 7. 1952). Studij komparativne književnosti, talijanskog jezika i književnosti i francuskog jezika i književnosti završio 1975. na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, gdje je od 1976. do 1990. radio u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci. Bio je lektor na Jagiellońskome sveučilištu u Krakovu (1985. – 1987.). Zastupnik u Hrvatskom saboru (1990. – 1995.), savjetnik Predsjednika RH (1991. – 1992.), glavni urednik *Vjesnika* (1993.). Glavni je urednik u nakladničkom poduzeću Alfa. God. 2011. – 2017. bio je predsjednik Društva hrvatskih književnika. Objavljuje studije, eseje, književne kritike i pjesme. Osobito prati hrvatsku književnost duhovnoga nadahnuća, a sastavio je i više antologija hrvatskoga duhovnog i domoljubnoga pjesništva. Djela: *Futurizam u Hrvatskoj: dossier* (1995.), *Dani kušnje: poema* (2001.), *Jakovljeve ljestve* hrvatske lirike (2003.), *Različiti književni svjetovi* (2006.), *Na tuđim tragovima* (2009.), *Hrvatski književni panoptikum* (2013.)i dr.(preneseno Hrvatska enciklopedija).

litičkih znanosti, dok će oštra kritika političkih i društvenih prilika doprinijeti da osvane novo doba i omladini i cijelom narodu. Težit će približavanju hrvatske, srpske i slovenske omladini i omogućiti njezin rad i izraditi zajednički program. Zatim se u svibnju 1899. u Beču pojavljuje *Glas*, glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine, za književnost, politička i socijalna pitanja, kojemu je, opet uz Svetozara Pribićevića, vlasnik Stjepan Radić. U prvom broju Glasa naglašeno je da je nastavak *Hrvatskoj misli* i *Novom dobu*. Riječ je o istom listu koji je zbog imena morao promijeniti ime.

„Praška" skupina se sa skupinom oko *Narodne misli* organizirala kao politička grupacija i od početka 1902. u Zagrebu pokrenula *Hrvatsku misao*, smotru za narodno gospodarstvo, književnost i politiku, koju izdaje Stjepan Radić i drugovi, a odgovorni je urednik Lav Mazzura. U uvodnom članku iznesene su glavne programatske zamisli nove *Hrvatske misli* u čijem su središtu konkretna politička pitanja, a što se književnosti tiče da će „napose pak kao temelj književnog napretka tražiti i čuvati slobodu mišljenja i slobodno isticanje svakog iskrenog osjećaja". Prepoznaje se simbioza „praških" političkih i „bečko-zagrebačkih" književnih programa.

Zagrebačka *Hrvatska misao* od 1904. ispunjava i onu književnu zadaću koja se kao poseban sveščić Novi vienac, redoviti književni prilog *Hrvatske misli*, mjesečnika za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskom i demokratskom duhu, koji uređuje Stjepan Radić. U tom književnom prilogu Radić redovito objavljuje svoje pjesme, kadšto kritičke osvrte, kadšto prozu koju obično potpisuje pseudonimom Bačuška. Naime, u lipnju 1905. u 12. svesku *Hrvatske misli* u posebnoj bilješci piše: „urednik je pisao članke ili svojim punim imenom, ili s podpisom ‹Bačuška' ili bez ikakve oznake. Drugi su članci vazda podpisani ili pravim imenom ili pseudonimom ili znakom".

Prve Radićeve pjesme objavljene su u prvom broju *Vienca*, ukupno njih šest: prva pjesma „Naša ljubav", pisana u rimovanim desetercima u četiri strofe, ispjevana je 12. rujna 1894. u Zagrebu. Ljubavi kao buri strasti i borbi očaja i nada, tajnih slasti, uzdaha, prisega i obećanja suprotstavlja „tihu, pouzdanu, čednu, uvijek budnu, strpljivu i vjernu, prijegornu i siromašnu, bijednu, ali ipak – ljubav neizmjernu". Druga pjesma „Cvati ružo…" ispjevana je istim slogom 11. svibnja 1896. u Bjelovaru. Pjesme „Poslie razstanka", „Daleko si", „Svojoj ljubavi" ljubavne su pjesme ispjevane za njegova boravka u bjelovarskom zatvoru. Ciklus zaključuje pjesma „Bit' ću drugim…" Slijede potom u drugim brojevima *Vienca* ljubavna pjesma „Pitanja", ispjevana 26. lipnja 1896. u Moskvi, zatim svojevrsna budnica „Ustaje puk", u rimovanim jedanaestercima, pjesma „Tuga" iz 1903, pa „Kraj kolievke" (iz sbirke *Hrvatskoj obitelji*), ispjevana 1888. u Zagrebu, u kojoj mati uspavljuje svoju djevojčicu učeći je kakva bi trebala biti i kakvim životom živjeti – dakle poučna pjesma. Zatim slijede pjesma „Svadjajte se…", „Naša ljubav", „Medju cviećem", pjesme su ispjevane u bjelovarskom zatvoru 1896. U osmom broju *Vienca* Radić se okušava i u sonetnoj formi, objavivši trodijelni ciklus *Proljetnih soneta*, opet ljubavnog karaktera, i sva su tri ispjevana u Bjelovaru 1896, a pridružuje im se tematski slična i pjesma „Naša sreća". Kako se, barem po letimičnom pregledu i osnovnim obilježjima Radićevih pjesama, vidi, riječ je o mladom čovjeku koji uglavnom iz svojih uza tužno, sjetno i elegično pjeva svojoj ljubavi. U 9. broju *Vienca* osvanula je himna „Rusiji", ispjevana u Zagrebu na Spasovo 1905., u kojoj s obzirom na svoje tadašnje uvjereno slavenstvo i slavensko zajedništvo pjesnik u Rusiji sluti i gleda spas malih slavenskih naroda. U 9. broju slijede sonet u dvanaestercima „Vez prošlosti s budućnošću", koji je našao svoje mjesto u pregledu hrvatskoga rodoljubnog pjesništva od Bašćanske ploče do danas „Mila si nam ti jedina…" iz 1998., i pjesma „Sumnja". Obje su ispjevane za izdržavanja kazne u bjelovarskom zatvoru. Najzad je u 10. broju *Vienca* objavio pjesmu „Sam", ispjevanu u Trebarjevu, poslije isključenja iz gimnazije 1888.

U *Slobodnom domu* iz 1920. objavljuje tri seljačke budnice: „Još Hrvatska nije pala", „Mi smo ti, seljačkoga…" i „Pune čaše, bistre glave", ispjevane u zatvorskim danima, a njima se pridružuje i pjesma, geslo Hrvatske seljačke stranke, *Vjera u Boga i seljačka sloga*, ispjevana u Zagrebu, u uzama sudbenoga stola, u listopadu 1920. U „Narodnom valu čovječnosti, pravice i slobode" 1928., dakle u vrijeme neposredno poslije atentata i poslije Radićeve smrti donose se pjesme *Iz Predsjednikove književne ostavštine,* njih ukupno osam: „Uskrs", „Hrvatska narodna molitva", „Pribijte ih!", „Dokle će tako?", „Zar nema nade?", „Ne čekajmo!", „Pak da ne strepim", „Imel bo jasne dneve narod moj!" Sve su one ispjevane koncem 80-ih i početkom 90-ih godina 19. stoljeća, dakle u njegovoj mladosti, u kojima kao i u svim ostalima svojim pjesmama njeguje tradicionalni hrvatski stih 19. stoljeća i dijeli motive s pjesnicima pravaškoga ili domoljubnog smjera, poput Augusta Harambašića, dok s druge strane njeguje ono što će biti tipično za hrvatsko seljačko pjesništvo Mije Stuparića, Mare Matočec ili Pavleka Miškine. Dvije pjesme Tebe, Bože,

hvalimo“ i „Božićna seljačka pjesma“, koja je uvrštena u *Hrvatsku božićnu liriku* iz 2000., mogu se pjevati kao „Te Deum“ u kojem moli za republiku i „Narodil nam se kralj nebeski“. Radićevi stihovi nemaju veli„ke pjesničke vrijednosti, stoga ih se uglavnom i ne spominje. Ali neke od spomenutih pjesama, primjerice „Proljetni soneti“, imaju određenu notu sjete kao ljubavne pjesme koje su posve u skladu s tom vrstom lirike onoga vremena.

Što se Radićeve kritičke uloge tiče spomenut ćemo njegov vrijedni prilog poznavanju pripovjedačke proze Srijemca Živka Bertića, zemunskog odvjetnika i političara. Bertić je bio pripadnik „praške“ skupine mladih modernista, suradnik Radićeve *Hrvatske misli* u Pragu. Najbolja njegova knjiga novela Ženski udesi iz 1902. zaokupila je Radićevu pozornost te je on 1903. u dva nastavka u zagrebačkoj *Hrvatskoj misli* napisao kritički osvrt Što nam otkrivaju *Bertićevi ‹Ženski udesi*'?. Trima pripovijestima iz te knjige zajednička je tema sudbina triju različitih žena i njihovih života. To pokazuje koliko je Radić bio zainteresiran i za žensko pitanje te je na tim trima pripovijestima zapravo pokazao kakav je u ono doba bio položaj žene, s čime se Radić nikako nije mogao pomiriti. Sve tri pripovijesti odišu pesimističnim nazorom na život žene, na njezinu životnu tragediju koje se teško može osloboditi. U liku Paraske u pripovijesti *Paraskina sreća* Bertić je uobličio tragediju žene koja nakon prvih dana sretnoga braka vene i nestaje, jer joj je muž pijanica, no ona uzvišeno podnosi vlastitu sudbinu; lik Evke iz pripovijesti *Udala se,* roditelji sile na „dobru“ udaju za čovjeka kojeg ne voli, a predaje se čovjeku kojeg voli, dok u pripovijesti *Sirota* uobličava tihu i neprimjetnu, ali duboku patnju glavne protagonistice Kriste. Radić prije i Marjanovića i Milčinovića uočava vrijednosti tih triju Bertićevih novela, njihove psihološke nijanse i lirska, uglavnom tužna i nesretna raspoloženja.

Kristina Mareković, *Nedovršena simfonija 1, 2*
ulje na platnu, diptih, 30x30, 2022.

Osim toga, dva Radićeva teksta posebno su zanimljiva u kontekstu tzv. sukoba ,,starih'' i ,,mladih'', odnosno u kontekstu napada na Maticu hrvatsku koji dolaze od strane mladih književnika, posebno nakon govora Matičina predsjednika Đure Arnolda, održanog 16. studenoga 1904. Riječ je o tekstu objavljenu u *Hrvatskoj misli* iz 1904. ,,Učinimo kraj jednoj sramoti'' u kojem se Radić zauzima za to da se prestane s napadima na Maticu hrvatsku, čas na predsjednika, čas na tajnika, čas na Odbor, čas na Maticu kao instituciju. Za te napade najviše krivi Lava Mazzuru koji istupa uime mlade političke generacije, i Milivoja Dežmana koji istupa uime ,,mladih'' kao književnog pokreta. Za Radića i jedan i drugi nisu ni ,,kritička ni stvaralačka potencija''. ,,Drzkost gg. dra. M. Dežmana i dra. L. Mazzure tolika je, te šire obćinstvo ne može vjerovati, da ova gospoda imadu posvema krivo. Naročito se ljudima ne da vjerovati da je jedino poticalo ovoj sramotnoj hajki ne želja, nego strastvena pohlepa da Matičinim imetkom mogu raspolagati tobože hrvatski književnici, a zapravo jedna neznatna otudjena i s narodnoga gledišta posvema perversna umjetnička i literarna klika'', piše Radić. Dežman želi biti mecena na račun Matice hrvatske, kao što je dr. Frank postao Starčevićevim ljubimcem na račun ,,boljega dela naroda'' i hipotekarne banke. U drugom tekstu ,,Matica Hrvatska i naša narodna inteligencija'', također iz 1904, problematizira hajku na najstariju hrvatsku instituciju, nastavljajući sa sličnim tezama s kojima se uhvatio u koštac i u prvom tekstu.

Radić je, kako rekosmo, za boravka u Pragu objavljivao književne priloge na češkom jeziku. Riječ je o proznim zapisima koje je prikupio Dušan Karpatski, preveo ih i objavljeni su 1985. pod naslovom *Praški zapisi.* Sadrže autobiografsku prozu ,,Tri sretna putovanja'', pripovijetku iz života Radićeve majke ,,Hrvatska seljanka i mađaronski veliki župan'' i feljton ,,Još jedna božićna uspomena''. Najvažnije Radićevo književno djelo memoarskoga karaktere *Uzničke uspomene* iz 1971. koje je priredio Zvonimir Kulundžić, napisano je u obliku zanimljivih crtica koje se temelje na stvarnim događajima iz njegovih mnogobrojnih robijaških dana.

Kristina Mareković, *Nedovršena simfonija 1, 2*
ulje na platnu, diptih, 30x30, 2022.

26. KVIRINOVI POETSKI SUSRETI

Đurđica Vuković

Završeni 26. Kvirinovi poetski susreti

26. Kvirinovi poetski susreti održani u Sisku od 10. do 12. lipnja 2022. godine

Svečano otvorenje bilo je u petak, 10. lipnja na privezištu/ brodu *Biokovo*, na rijeci Kupi, kojom se razlio glas naše Siščanke Lele Kaplowitz i pjesma „Sisačka luka" autora Miljenka Žamarije. Lela Kaplowitz cijenjena je hrvatska jazz vokalistica koja je uz pratnju supruga Joea rodnom gradu poklonila najbolje glazbene uspješnice iz bogate karijere.

Nagradu za ukupan prinos hrvatskom pjesništvu, žiri u sastavu akademika Krešimira Bagića, Miroslava Mićanović (predsjednik) i Đurđice Vuković (urednica Susreta), dodijelio je **Milku Valentu.**

Denisu Ćosiću dodijeljena je nagrada takozvani **Mali Kvirin** za najbolju knjigu poezije, autoru do 35 godina starosti, objavljenu između dva Susreta naslova ***Košute su plakale bez rogova***, o čemu je odlučio žiri u sastavu Darija Žilić, Tin Lemac i Đurđica Vuković.

Nakon uručenja Nagrada i razgovora o pjesništvu laureata, uslijedio je i njihov pjesnički nastup. Čitala se poezija do dugo u noć. Poeziju su mnogobrojnoj publici govorili Krešimir Bagić, Romana Brolih, Sanja Bužimkić, Asja Bužimkić, Lidija Deduš, Lana Derkač, Sanja Domenuš, Marijan Grakalić, Marin Kos, Andrijana Kos Lajtman, Lili Koci, Ines Kosturin, Miroslav Kirin, Siniša Matasović, Tihana Matijević Petrac, Miroslav Mićanović, Zrinka Posavec, Petra Sigur, Senka Slivar, Damir Radić, Boris Vrga, Đurđica Vuković i Darija Žilić.

Stručni skup u Trebarjevu Desnom

Kvirinovi poetski susreti nastavljeni su u subotu, 11. lipnja, stručnim skupom o Stjepanu Radiću u Trebarjevu Desnom u organizaciji Matice hrvatske i Kulturnog centra Braća Radić te suorganizaciji Ogranaka Matice hrvatske iz Siska i Petrinje. Na Skupu su nastupili dr. sc. Darija Alujević, prof. dr. sc. Tihomir Cipek, dr. sc. Željko Holjevac, dr. sc. Suzana Leček, Božidar Petrač i prof. dr. sc. Hrvoje Petrić.

Riječi, riječi...

U poslijepodnevnim satima, u vrtu restorana Bijela lađa, predstavljen je novi dvobroj ***Riječi***, časopisa za književnost, kulturu i znanost kojega su promovirali urednici Đurđica Vuković, Tomislav Škrbić i Darija Žilić.

Časopis otvara tekst o nastanku književnog standardnog jezika u 19. stoljeću u kojem je važnu ulogu imala dubrovačka književnost. O tome svjedoče podaci i zapisi o ,,starim dubrovačkim pjesnicima posebne zasluge pripadaju dominikancu Serafinu (Sari) Mariji Crijeviću (1686. – 1759.), pripadniku ugledne dubrovačke vlastelinske obitelji koji je život posvetio historiografskom radu, skupljajući podatke o povijesti dubrovačke Crkve i dubrovačkim piscima". Ovu aktualnu temu priredila je Lahorku Pleić Poje, a s latinskoga prevela Ivana Kalaica i prepjevala Zrinka Blažević.

U rubrici poezija pjesme su objavile Mojca Rapo, Mirjana Mrkela, Ana Narandžić, Nina Bajsić, Nevenka Lang, Velentina Badanjak Pintarić, Iva Dužić, Asja Bužimkić i Senka Slivar.

Poeziju Miljane Cunta *Svjetlost izvana* sa slovenskog je preveo Božidar Brezinščak Bagola, a pjesme Mirjane Stojanovske *Razotkrivanje tajne s makedonskog* prevela je Darija Žilić. Tu je rubrika Prijevodi i prepjevi gdje su mjesto našli tekstovi s engleskog jezika Williama Shakespearea, Roberta Herricka iz pera Krunoslava Mrkocija, zatim pjesme Herberta Reada u prepjevu s engleskoga Jana Defrančeskija. Kristian Županić pak prevodi s latinskog jezika tekst *Cezarovi razlozi za početka rata u Galiji.*

Tomica Bajsić, Vanesa Begić, Krunoslav Mrkoci, Andreja Malta, Katarina Solomun, Tena Lončarević, Petra Sigur, Tihana Petrac Matijević, Slavka Jurić i Marijan Grakalić objavljuju prozu raznovrsne tematike.

Dva eseja u rubrici Likovnost posvećena su slikaru Slavku Kopaču, Anite Ruso Brečić *Sirova ljepota pjesnika Kopača* i Željka Marciuša *Poznakovljenje svijeta – misli uz umjetnost Slavka Kopača* otkrivaju i potvrđuju značaj ovog likovnog umjetnika. Fotografije Kopačevih dijela krase ovaj dvobroj uključujući i naslovnicu. Esejistika donosi dva eseja Žarka Paića *Znakovi iskona*, *Artaud u zemlji Tarahumara* u kojima govori o Artaudovim duhovnim putovanjima i esej Berislava Persoglie *29. prosinca 2020. – Dan kada je umro Sisak*. ,,Sisak svoj ekonomski i svaki drugi prosperitet počinje krajem 18. stoljeća kada ključna za njegov razvoj postaje trgovina žitom iz Banata, Vojvodine, Rumunjske pa čak i Ukrajine. Najveći napredak doživljava u prvoj polovici 19. stoljeća kada buja žitna trgovina. Tih godina u grad dolaze brojni stranci s područja Habsburške Monarhije, iz Italije i razvijaju posao. Dovoljno je spomenuti da su na obje obale Kupe bila izgrađena 22 golema žitna magazina, što drvena, što zidana. Danas postoji još samo jedan na desnoj obali Kupe uzvodno od starog mosta. Gradio ga je krajem 18. stoljeća autohtoni Siščanin Marko Postić, spomenploča s pročelja magazina nalazi se u Hrvatskom povijesnom muzeju. Tih godina je na Kupi bilo toliko lađa za prijevoz žita, dereglija i tumbasa, da se preko njih moglo prijeći s jedne obale rijeke na drugu." – istaknut će Persoglia.

Rubrika prikaz/kritika/ogled u Kritičarevu obzoru Damira Radića donosi tekstove o knjigama: Antonia Scuratia, *M – Dijete svoga vremena;* Miep Gies s Alison Leslie Gold: *Sjećanje na Anne Frank;* Damir Karakaš, *Okretište* i Marija Andrijašević, *Zemlja bez sutona,* a Elizabeta Hristić piše o *Okretištu* Damira Karakaša i knjizi Magdalena Blažević *U kasno ljeto*. Slijede kritike Tina Lemca o knjizi poezije Ante Žužula *Čuvati na tamnom mjestu*, Tanje Vadle koja piše o knjizi priča Petre Sigur u *Panovoj katedrali* te kritike Nere Karoline Barbarić, Vesne Solar, Tomislava Škrbića i Domagoja Vukovića.

Rubrika Ex Pannonia donosi tekst nastao kao refleksija na ratne strahote koje su pogodile Ukrajinu i na dolazak izbjeglica iz tih krajeva u naše prostore Vlatka Čakširana. u *Fragmentima sisačke povijesti I. – Rusko-ukrajinske poveznice* istražuje i povezuje aktualno i prošlo.

Banijska književna antologija

Banijsku književnu antologiju autora Miroslava Kirina i Borisa Vrge predstavila je Biserka Goleš Glasnović. Knjiga je to koja je nastala nakon razornog potresa na Banovini, u kojoj su autori kroz okupljanje oko književnosti nastojali sačuvati destruirane gradove i sela, gubitke domova i osobne gubitke.,,Izbor autora i tekstova meandrira u kontekstu nacionalnog i regionalnog, jezično i poetički upućuje se na pripadnost određenim umjetničkim pokretima (kakav je primjerice zenitizam), nastojeći biti u tom smislu i nadnacionalna ili multikulturalna, što nikako nije isto." (Miroslav Mićanović)

Autori su u Antologiji predstavili dvadeset i šest pjesnika i dvanaest proznih autora u razdoblju od 100 godina. Antologija kako i sami ističu ispunja i zadaću da popuni „nedostatnost znanja o Baniji" i njezinom kulturnom prostoru. Dugogodišnja nebriga o ovom prostoru i katastrofa koja ga je zadesila i u ovoj Antologiji, knjizi, širi vapaj za hitne intervencije njegova očuvanja kako materijalnog, tako i duhovnog.

Od cara Franje do pjesnika i Milka Valenta

U prekrasnom ambijentu Bijele lađe, poznatom svratištu lađara, posjećenom prije više od 200 godina, i od cara Franje I., upriličena je ove godine Večer poezije i glazbe. Gosti, pjesnici, predstavljeni riječima Petre Sigur govorili su stihove uz opojne mirise rascvjetane lipe, koji se širio dvorištem. Pridružila se pjesmom Zrinka Posavec, zazivajući nerastanak pjesmom „Hladan vjetar poljem piri", u tom *valeuru* nastavljeni su 26. Kvirinovi poetski susreti, tonući u noć nošeni dubokim glasom Ivana Novaka koji je taknuo i najdubljih tonova našega srca, ali je dosegnuo basom i mračne rimske sarkofage, uzidane u temelje Bijele lađe, sarkofazi su iz 2. i 3. stoljeća. Ne zna se tko se probudio u njima, Poncije Lupa ili Marko Mulvijo Narcis, ali obistinile su se riječi ovogodišnjeg laureata Milka Valenta:

„stvarnost je napokon slomljena.

Narcis je priredio najveći tulum

u povijesti nestajanja." (Facebook: „Suoči se s knjigom!")

I nestali smo u sisačku noć, prepušteni vlastitosti.

Miroslav Mićanović

Plaketa svetog Kvirina 2022.

Obrazloženje

Milko Valent ovogodišnji je dobitnik Plakete svetog Kvirina za ukupan doprinos hrvatskome pjesništvu. Riječ je o pjesniku koji je iz knjige u knjigu, uporno i postupno, mijenjao pjesničku strategiju i odnos prema tekstu, ali drskost i provokacija njegova su stalna prateća tema i namjera: steći i zateći čitatelja, stvoriti i sačuvati prostor, promjenom tematskog ili strateškog registra odgovoriti na izazov novih praksi.

Uz brojne prozne i publicističke knjige te drame i radiodrame, Valent je objavio sljedeće zbirke pjesama: *Leptiri arhetipa* (1980.); *Zadimljena lopta* (1981.); *Koan* (1984.); *Slatki automati* (1990.); *Erektikon* (1990.); *Rupa nad rupama* (1995.); *Plava krv* (1997.); *Jazz, afrička vuna* (2001.); *Neuro-Neuro* (2001.); *Demonstracije u jezgri* (2004.); *Tihi alati* (2008.); *Pustinja* (2015.); *Otvorena rosa* (2017).

U Valentovoj poetičkoj nestalnosti stalna je strategija, gesta, istraživanje tekstualnosti. Pjesnikova je namjera autorski intervenirati, umiješati se, biti bez autocenzure, pisati i misliti proturječno, provokativno, meandrirajući i polemizirajući, služeći se citatom, parafrazom, ironijom i ponekom samoironijom u vlastitoj i o vlastitoj pjesničkoj radionici. Opsjednutost opscenošću, seksualnošću i njezinim figurama upisuje se i čita iz perspektive onoga Drugog, onoga koga se može (i treba, misli pjesnik) sablazniti i uznemiriti. Vibrantnost Valentovih urbanih elegija živi od opasne potrošivosti koja se nadoknađuje novim i novim artiklima, koja se obznanjuje i tematizira, čineći autora, pjesnika glavnim likom, protagonistom propasti svijeta. Ili ga pretvara u kroničara, dokumentarista urbanoga koje nestaje, kao što nestaje svijet pred našim očima – u fragmentu, znaku, označivanju. Možda baš zato, koliko god htjela biti provokativna, opscena ili šokantna, Valentova se poezija umiče melankoliji, interludiju, danima i noćima, približava se pomirljivu rječniku ljubavi. Riječi koje je već (odavna) usisao, potrošio, ta poezija ponavlja, doziva, izgovara i uzvikuje ,,glasom sentimentalnog proroka''.

(Samo)ironična Valentova izjava da je on nastavljač danas gotovo prigušene lirske struje Dragutina Tadijanovića i Dobriše Cesarića pripada onoj vrsti iskaza koji u svojoj nevjerojatnosti pogađa ili barem, iznenadno dodiruje i miluje skriveno naličje njegova teksta. Autoru je stalo da unutar ezoteričnog okvira koji živi od temeljnih tematskih čvorišta (život, življenje i ljubav, seks) proizvede ,,pulsirajuće vibracije'' i ,,energetske poruke'' između hinjene mladosti i skromnosti s jedne, i zebnje i divljine s druge strane.

Knjiga pjesama *Plava krv*, primjerice, govori o načinu na koji se vlastita pjesnička praksa premješta s prokušanih i potrošenih modela na izazovnije i čitateljski uzbudljivije narativne dionice. Riječ je o naporu samodekonstrukcije, ali i o institucionaliziranju vlastitoga pjesničkog glasa koji je započeo daleko ranije. *Leptiri arhetipa* i *Koan* razrada su ideja tzv. semantičkog konkretizma, palimpsestno ispisivanje naplavina jezika, gdje se tragovi zagubljene i pomaknute jezične matrice, radovi na njoj i oko nje, upisuju kao ,,nova osjećajnost'', kao sretna potvrda pada ili demistifikacije tzv. velike priče (velike Povijesti). Pjesnik je traži i stvara pukotine između uhodanog reda jezika i stvari. Sumnjivi dosezi i manirizam, koji su na scenu doveli nespretne mehaničke ponavljače tehničare, natjerat će pjesnika-protagonista da potraži izlaz iz predvidive označiteljske igre, da dekonstrukciju jezika i njegovu tvorbenu protežnost provjerava izvan kontrolirajućeg tematiziranja teksta. *Rupa nad rupama* i *Slatki automati* znatno mijenjaju repertoar i registre u Valentovu pjesničkom arhipelagu: *rock*-balade, revitalizacija i proigravanje ,,biblijskih'' referenci… Put do jezgre, do milerovska seksusa, neksusa i pleksusa odvija se u narativnijim formama, nastojanjima da se iz preslagivanja fragmenata imenuje novi-stari svijet, da se otkrije

djelotvornije, terapeutski spasonosnije iskustvo pisanja. Uostalom, i sam Valent piše: ,,Budući da poezija, naročito ne moja, nije nužno samokaritativna oaza već je ujedno brisani prostor bića, sada nastojim oko energije pluridimenzionalnih istina.''

Ideja o pisanju poezije kao replici pokretne trake zavodljiva je i privlačna zbog mogućnosti prijenosa i montiranja nepodudarnih fenomena i radnih praksi teksta. Njezinoj drugoj strani, njezinu skrivenom licu, njezinu udarcu u pleksus proizvođača na polju jezika, vraćamo se u Valentovoj poeziji drugim putem. Sveprisutnost i neupitnost pjesnik gradi poništavanjem postojećeg (kulturalnog, društvenog) kanona, ne pitajući se o posljedicama prevrednovanja svijeta i stvaranja novog konteksta. Kao da je otpor spram institucija, banaka, kanona vjerovanja i fetiša dovoljan zalog za pojavljivanje i preživljavanje pjesničkog teksta. On, 'Direktor Svih Latica', stvaralac mekih i nesigurnih struktura, protivnik povijesti i dugoročnosti doznačuje, ili označava, ono što je vjera u tijelo i ,,sposobnost širenja sretnih trenutaka''.

Priručni inventar i ansambl koji podupire Valentov projekt u rasponu je od flore i faune supkuklturalnog polusvijeta do priručnih imena i frazema literature, likovnosti, filma, *rock and rolla* i ginekološko-operativnog sektora, od ljubitelja opscenoga do pornovoajera. Međutim, ovdje nije riječ o glavi koja zagriza u vlastiti rep, već o izgradnji i očuvanju tijela pjesme, izgradnji pokretne matrice pisanja. Riječ je o ideji poezije kao putujuće, projektivne trake na kojoj – izloženi – putuju žene, predmeti i stvari.

Valentova poezija nerijetko je prostor u kojemu neobuzdano svijetle i smjenjuju se s mrakom zaštitni znaci novih tehnologija, ideje o mjestima boljeg i vitalnijeg života, prostori obećanja o konačnom dodiru sa željenim. Taksativno se mogu pobrojati nosive senzacije urbanog okoliša, u srcu grada, u svom nosivom (javnom) značenju nude se i prikazuju kao važeća oznaka vrijednosti. ,,Tihi alat'', u njegovu slučaju znači stišanost u rasporedu mjesta na kojima producira sliku vlastitoga lica, istražujući neobrađena područja ,,glamura, psihoze i povijesti''. Svakom od navedenih područja pripada važno mjesto u spisateljskoj autobiografiji, jer sa svakom novom bolešću svijeta on prokazuje vladajući poredak stvari. Poredak koji se mijenja i urušava, mijenja lica i maske, poredak koji se propituje novim jezikom, govorom koji će i sam biti zahvaćen nestvarnim sjajem stvari, imena, tehnologija...

Valentov se lirski govornik pojavljuje kao sudionik promatrač koji sa stanovitom blagošću i prikrivenom ironijom pristiže na mjesta neuroza i prolaznosti. On je bezosjećajni sudionik u prolaznosti, ali i njezin uporni kroničar koji sustavno pribavlja dokaze o životu ulice i njezinim protagonistima. Nerijetko je i subjekt i nosivi lik; čak i kada posuđuje ili uzima glas drugoga, druge, redovito se upliće u živote drugih, skriva iza tuđih izjava, podmeće svoje riječi drugima. Upisuje se tako u tekst, jer bi želio izbjeći beznačajnost sutrašnjice, neizvjesnost budućnosti. On izranja u takvu prikrivanju i opisu kao umorni vlasnik ,,tihog alata'', melankolični tehnolog i znalac nosiva značenja trenutka. Trenutka na ulici, u gradu, u drugim jezicima. Nije važno je li to blog, internet, politička korektnost. Mijenjaju se paradigme i teorije, unosi u tijelo pjesme novo nazivlje, ali ugrađivanje drugih praksi ne remeti gibljivost pjesme, ne odvodi u pamflet ili proglas. Riječ je ponajprije o prisutnosti, sudjelovanju u akciji, skandalu, opscenosti koja je ponekad iznad strategije i konfiguracije teksta.

Milko Valent, pjesnik, prozaik, dramatičar, esejist i kazališni kritičar, koji se samouvjereno uvrstio među ,,najveće frajere u hrvatskoj poeziji'', u jednom je razgovoru naglasio da pisanje poezije ne trpi skromnost i da je na prvom mjestu ,,moje pisanje''. Ideja da Milko Valent bude ovogodišnji laureat 26. Kvirinovih poetskih susreta nagrada je svemu onome što takvo uvjerenje i takvu pjesničku praksu čini iznimnim doprinosom hrvatskome pjesništvu.

Milko Valent[5]

Jezgre u noći

Autorski izbor pjesama povodom ovogodišnje nagrade Matice hrvatske Sisak (Plaketa sv. Kvirina za ukupan doprinos hrvatskom pjesništvu).

„Za pisca, na veliku radost njegove neobične umjetnosti, svaki čovjek jest literarna činjenica. Čak i on sam".

Valent, Antičko ljepilo

SJAJ KOŽE BRŽI JE OD SVJETLOSTI

svi smo mi po jedna greška. zrno pustinje.
strašan je strah od beznačajnosti.

puno je besmislenih prijeloma
redaka. svi nose golotinju s potpisom.
požutjeli mozgovi žude toaletne listiće
ali higijena je nemoguća.
u toj situaciji mogu još samo
oprati ruke i neprimjetno odškrinuti bijeli svijet.
neka uđu glamur, psihoza i povijest

dolazi djevojka. vidim te,
razderano nebo.
na svijetu više nema cijelih traperica.
viri bedro, viri koljeno, električna bijela molitva.
bijele crtice cjeline oblikuju boga u prahu.
sjaj kože brži je od svjetlosti.

hoćemo li podivljati od spoznaje?

5 Milko Valent, prozaik, pjesnik, dramatičar, esejist, teoretičar, polemičar i kazališni kritičar, rođen je 6. srpnja 1948. u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirao je filozofiju i komparativnu književnost. Suradnik je stotinjak časopisa, magazina i novina te mnogih radijskih programa i nekoliko internetskih portala. Zastupljen je u trideset antologija i pedeset hrvatskih te inozemnih izbora, zbornika, pregleda i panorama poezije, proze, drame i eseja. Dosad je objavio trideset šest knjiga. Brojni njegovi tekstovi prevedeni su dosad na trinaest jezika. Također je na njemački jezik prevedena novela „Nježna palisandrovina" i izbor iz knjige poezije *Tihi alati*, na francuski, mađarski i poljski drama *Gola Europa*, na makedonski roman *PlayStation, dušo*, a na engleski radiodrame *Neonski rubovi* i *Tinta u oku*, kratke proze *Jazz za Aishu, Interkontinentalno drhtanje* i *Djevojka i bicikl* te drame *Gola Europa, Ground Zero Aleksandra* i *Bordel divljih jabuka*. Dvije njegove drame iz dramske trilogije *Zero* (*Gola Europa* i *Ground Zero Aleksandra*) nagrađene su 2001. i 2003. trećom i prvom Nagradom Marin Držić. Za doprinos poeziji nagrađen je 2009. Nagradom Maslinov vijenac i mramornom pločom na Zidu od poezije (Selca, Brač) u koju je uklesan njegov stih. Za roman *Umjetne suze*, kao najbolje književno ostvarenje objavljeno 2013., dobio je 2014. godišnju Nagradu Vladimir Nazor i stimulaciju Ministarstva kulture Republike Hrvatske za jedno od najboljih književnih djela u 2013. godini. S romanom *Umjetne suze* bio je među pet finalista Književne nagrade tportala za najbolji roman objavljen u 2013. godini. Na natječaju Petrarca Festa za najbolji sonet dobio je 2015. treću nagradu za sonet „Rock'n'roll". Za knjigu pjesama *Pustinja* dobio je 2016. stimulaciju Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Za roman *Umjetne suze* dobio je, također 2016., Književnu nagradu Stipan Bilić-Prcić, koju od 2016. redovito dodjeljuje Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), kao i stimulaciju Ministarstva Republike Hrvatske. Za knjigu pjesama *Otvorena rosa* (2017.) dobio je 2018. Nagradu Tin Ujević. (*Otvorena rosa* bila je 2018. i u finalu Nagrade Fran Galović.) U toj je istoj godini, 2018., dobio Nagradu za urbanu književnost Zvonimir Milčec. Za ukupan doprinos hrvatskom pjesništvu dobio je 2022. nagradu Matica hrvatske Sisak (Plaketa sv. Kvirina). Dobio je 2022. godine i nagradu Vinum et poeta za najbolju neobjavljenu pjesmu inspiriranu vinom-vinogradima, koju su mu dodijelili Matica hrvatska u Požegi i Veleučilište u Požegi.

ispred kazališta stojim
s djevojkom iz srednje škole
između nas ponor i bijeli šum.
bolni smo od sveopće nedoumice
na njezinom licu život je pozornica
glumim neizbrisivu kozmetiku.

čekam. njezine usne drhte. hoće li
vrištati ili će mi reći svoj CV?
dok čekam pada mi na pamet
jutarnja vijest:
seljaci su mudri u nizinskim predjelima
nikada ne spominju važna imena prethodnika
samo oru i pjevaju blatne popularne pjesme o
prelijepoj travi u dalekim zemljama.
nitko ne može uništiti
kratkotrajne vječne banalne zvjezdice.

čekam. tramvaji prolaze pokraj
njezinih usta. na otocima je tišina.
magarci stoje mudro. čovjek je sam.
bijelo u meni je rijetka oaza. jasno je
da se smijem žutom pijesku oko sebe.
ironija je žedna budućnost
zelena pobjeda.

čekam. djevojka me neurotično gleda.
sluti da sam ja samo danas, nikada
sutra. zna da se u mene ne može
pouzdati. oči su joj pune straha. snažna
je od ludila. prezire zombije, voli isključivost
i moj talent nalik morskoj pjeni.

čekam i dišem. teško je od mene očekivati više.
područje bijeloga je sloboda. ipak sudjelujem
u prolaznosti, suosjećam. mogu si to dozvoliti
jer sam ravnodušan. djevojka progovori.
asfalt naglo postane beznačajan. njezine
usne drhte: *želim biti manekenka i
poboljšati svijet. sebična sam. meni
dobro stoji manjak apetita i milosrđe. udat ću se,
pisati dnevnik na blogu i umrijeti dostojanstveno.*

Marta,
studentica komparativne književnosti

Leptirići u trbuhu Lolite kažu: Lolita je planetarni *élan vital*.

Pedofilija je prirodna spolna orijentacija, kaže Mirjam Heine. Evo poveznice na njezino argumentirano predavanje https://www.youtube.com/watch?v=knaxQPjHn2k&t=136s

Pedofilija traje od postanka čovjeka. Vrhunac profinjenosti doživljava u antici prije ere Isusa Krista, a renesansu u doba interneta.

Ja sam, kao i kolega Ivan, odabrala slavenskog pisca za svoju pjesmu, jer u slavenskoj širokoj duši nema ni riječi o poetskoj suši. Za razliku od Ivana moja pjesma nije poetsko pismo, već je autobiografski poetski esej o Loliti i romanu *Lolita.* Silna slina siline miline prožela je cijelu Prašku ulicu, jer sam za svoju pjesmu izabrala ubojitu rusko-američku sulicu. Sviđa mi se Markova Judita, hrabra žena nezrela Izraela, ali još mi je draža Lolita, slatka američka pita. *Lolita* je najbolji američki roman. Napisao ga je veliki zavodnik Rus Vladimir Vladimirovič Nabokov. U nekoliko je skokova Vlado, lovac na rijetke leptire, iscijedio iz Lolite mnoštvo sočnih sokova. (Kontekst zvan *Martin kontekst*. Imućna obitelj. Majka i otac intelektualci. Velika kućna knjižnica i moj otac, također zavodnik djevojaka u pubertetu, u kuloarima Vrhovnog suda zvan Pedofil. Nevjerojatno! Vidjela sam njegove bujne djevojke, pravno svrstane u maloljetnice. Nevjerojatno!) Menstruaciju sam dobila prije 12. rođendana. Radostan pozitivan šok. Još je radosniji bio istovrstan šok kad sam u 13. godini pročitala na engleskom, a zatim i na hrvatskom *Lolitu*. Već nakon prve dvije rečenice romana postala sam Lolita, ,,nimfica'' (Nabokov), mračni predmet želje i užitak hormonalne panike u centralnom ZG kvartu u kojemu svi stariji muškarci vole Martu. Bila sam djevojka (pravno djevojčica, dakle maloljetnica), koja je postala žena. U 7. razredu osnovne škole zavela sam učitelja fizike kad mi je davao instrukcije. Prekinuli smo nakon tri mjeseca, jer je bio premlad za mene, tek je završio fakultet. Nitko nikad ništa nije naslutio. Još i danas me voli do boli, a svoje mailove završava rečenicom iza koje stavi smješka: ''Martice, ako trebaš instrukcije, samo javi.'' :-) Evo dvije prve rečenice Lolite koje su promijenile moj život, i spolni, i čitalački. *Lolita, light of my life, fire of my loins. My sin, my soul.* (U prijevodu Zlatka Crnkovića: *Lolita, svjetlo moga života, oganj mojih prepona. Grijeh moj, duša moja*. Ja bih ,,fire'' prevela riječju ,,vatra'', iako je staroslavenska riječ ,,oganj'' također dobar izbor.). A sad u *Lolitu* koja voli zrelog cvijeća stručak! (Prije toga kratak info. Iz strane književnosti moja su tri omiljena ženska lika Lolita, Tessa i Lady Macbeth. Prvu volim zbog njezina virtuozna potencijala zavođenja koji je sličan mojem, drugu zbog hrabrosti da zbog ljubavi počini ubojstvo, a treću zbog njezine snažne i okrutne osobnosti.) Nakon što sam triput pročitala *Lolitu* i izgubila nevinost u svemiru s mladim učiteljem, jedva 12 godina starijim od mene, moj je otac morao na službeni put u London. Zamolila sam ga da mi donese sve u vezi s Lolitom, a osobito neki CD kazališne adaptacije romana, jer, kao što znate, obožavam glumu koju ću upisati nakon što diplomiram književnost. I, hej, ljudi, bingo! Moj tata, stari zavodnik maloljetnica, prema čemu moja promiskuitetna majka nema ništa protiv, baš kao ni Vladimirova žena Vera, donio mi je čak četiri adaptacije. Zaljubila sam se u adaptaciju i režiju Aidana Elliotta te u Katherine Flaherty u ulozi Lolite, a u izvedbi Playground Productions, Oxford. Ludilo. Treptava pojava glumice Katherine Flaherty u ulozi Lolite toliko mi se svidjela da sam otada povremeno lezbijka. Prisjećam se da sam baš takvu Lolitu zamišljala kad sam čitala roman, slijedeći užarenu imaginaciju pisca i punila njegove izvanredne karakterizacije svojim. Naravno, gledala sam, kao i vi svi, obje filmske verzije *Lolite*, ali sam nezadovoljna izborom glumice, i u prvoj, i u drugoj verziji. I Sue Lyon iz prve verzije (1962.) i Dominique

Swain iz druge (1997.), bez obzira na to što su dobre glumice i spolno privlačne djevojke, nemaju onu opasnu vibrantnu esenciju ,,nimfice'' koju je u romanu prikazao Nabokov, a koja se, eto, napokon pojavila uživo u kazališnoj verziji. Doista, situacija gledanja predstave bila je rubno stanje šoka, svojevrsni borderline. Nekoliko riječi o ulozi te glumice, o djevojci koja na sceni izgleda kao onaj namreškani uznemirujući rub zamalo 13-godišnje djevojčice i djevojke, a zapravo ima 20 godina. Od svog prvog ulaska na scenu pa do poklona na kraju predstave, Katherine Flaherty je savršena Lolita. Cijelo to zamamno biće kao da je izišlo iz romana *Lolita*. Sve je tu, sve. I koordinacija njezinih pokreta u prividno nesvjesnom zavođenju kao i u onom pravom zavođenju u američkoj hotelskoj sobi; i tobože nespretno sklopljene noge ili tabani u izokrenuto slovo V; i ujednačena te nagonskim sinkopama života prošarana vrtnja zadnjicom u trenucima kad se rubovi ,,vrućih hlačica'' pomaknu malo ustranu, a čiste bijele gaćice bljesnu kao podcrtani pornodiskurs ljudske istine, koji poput svjetionika nepogrešivo pokazuje put uvijek živoj ljudskoj spolnosti. Da, tu je i njezin cvrkutavi američki tinejdžerski akcent kad se ljupko prenavlja, kao i esencijalno-vragolasto nagnuta glava te iskrice u očima kad iskosa zavodnički gleda u suputnika i supatnika u svijetu. Tu su i njeni nehajni koraci uz istodobno na ,,dječji način'' izvedene pokrete glavom i rukama kao i njezina gegava ,,dječja'' elegancija hoda već spolno zrelog tijela s urednom redovitom menstruacijom. Zapravo, smatram ja, Marta, da je Lolita Katherine Flaherty oličenje vječno žive seksualne vatre premazane kulturološkim ,,skidanjem'' djevojačka ponašanja, igranja i zaigranosti, a zbog svoje izvorne prirode ta glumica nije bila u opasnosti da bude lažna Lolita, da bude fake. Nasreću, ona je početnica i nema glumačku rutinu koja bi mogla upropastiti metafizičku esenciju onoga što Lolita predstavlja. A Lolita Katherine Flaherty, smatram kao nekadašnja Lolita, predstavlja ne samo ulogu Lolite nego i biće koje u represivnom zapadnjačkom društvu prividno ne postoji. Isto tako smatram da Lolita Katherine Flaherty u toj predstavi funkcionira izvanredno, prikazujući u punoj mjeri ženski seksualni kapacitet. To je onaj kapacitet demonske ženstvenosti, demonski vječne mladosti, lolita-mladosti, koja, eto, u svojoj fertilnoj dobi mora stvarati ljudski svijet u odvratnom povijesnom kontekstu prava i morala, u suvremenom paklu tabua pedofilije. Taj demonski kapacitet vječne ženstvenosti koju je prikazala glumica iz Oxforda, učinio je potpuno blijedim sve ostale uloge. To je, s jedne strane, dobro, ali s druge, kazališne, nije. No Nabokov bi sigurno bio zadovoljan predstavom, jer u njoj igra glumica koja je uspjela udahnuti život glavnom liku romana, koji svojom fatalnom spolnom energijom isijava i osvjetljuje sudbinu i bit ljudskog sisavca, a u isto vrijeme razotkriva banalnu prosječnost većine čovječanstva usmjerenu na puko pučko rađanje djece. Najkraće rečeno, dominacija te glumice spasila je barem onaj dio predstave koji ja nazivam Lolitinim teritorijem. Ako je išta perverzno u izvornom smislu te riječi u toj predstavi, to je kad pubertetski ozbiljan, a dječački nespretan Humbert Humbert Thoma Glovera mazi ili ljubi Lolitu Katherine Flaherty od koje je čak mlađi. To su doista odvratni prizori od kojih znalcima romana krv negodovanja navire u glavu. I na kraju ove pjesme o Loliti i *Loliti,* ja, Marta, Lolita od svoje 13. do 15. godine, svima vama nazdravljam ovim iločkim tramincem, izgovarajući dvije početne rečenice iz Lolite: *Lolita, light of my life, fire of my loins. My sin, my soul.* Da, da ne zaboravim. Nakon što sam pogledala tu kazališnu adaptaciju svojeg omiljenog romana, izišla sam, da se smirim, u noćnu subotnju šetnju Cvjetnim trgom i promatrala grupice glasnih mladića i djevojaka koji su odlazili u noćni provod. ,,Naći partnera, kao i prije 25 milijuna godina'', rekla sam tiho naglas, ,,i dalje je glavni nalog prirode koja se nalazi u nesretnom društvu''. Gledala sam vatromet tisuće seksualnih boja u očima tih mladih ljudi i zaključila: ,,To se očne iskrice u pogledima Lolite Katherine Flaherty rasprskavaju od onoga što sam u ovoj večeri, posvećenoj romanu Lolita, nazvala: Leptirići u trbuhu Lolite kažu: Lolita je planetarni *élan vital.*'' Tako sam govorila ja, Marta Zaratustra, bivša Lolita žustra, prava mustra, svoju pjesmu, svoj poetski esej u *Pjeni za rušenje* uz sljedeći post scriptum. Evo za vas provokativnog pitanja: ,,Čudite li se činjenici da je autor Lolite preveo na ruski *Alicu u zemlji čudesa* Lewisa Carrolla, knjigu za odrasle i mlade?''

Magdalena,
studentica komparativne književnosti

Ivana Brlić-Mažuranić na putu srebrnog svjetlucanja

Na zagrebačkom Srebrnjaku čak i jako srebro brzo kopni. Čini se da je Albert Camus bio u pravu.

Draga Ivana! Obilježila si moje djetinjstvo, zapravo cijeli moj život, moje biće. Dovoljno je spomenuti samo dva naslova: *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* i *Priče iz davnine*. Ostalo je teška povijest. Unatoč svemu, draga Ivana (hrvatski Andersen, nekoliko puta prijedlozi za Nobelovu nagradu za književnost, mnogo djece, vrsna majka, prijevodi itd., mnogo je toga što bi se moglo spomenuti), unatoč svemu u tebi je godinama sazrijevala depresija. Oblačne demonstracije poetske jezgre u tvojoj duši. Nisi mogla dalje. Ne. Bajkoviti svijet bio je rezerviran za tvoja djela, ne za tvoju često okrutnu stvarnost. Iz tvojih lijepih obrva klize opake gorke kapi. U tvojem mozgu Sunce je toliko naraslo da se moralo rasprsnuti. Oprosti mi, draga Ivana, ne mogu više. Svečano nebo nad Zagrebom osiguralo je šok za cijelu hrvatsku kulturu i književnost. Ti si moje najdraže dijete za čitanje. Kad god se sjetim tvojega samoubojstva, i ja sam na rubu rastrojstva. Čak me pomisao na tvoje veliko djelo ne može umiriti, čak ni ova naša *Pjena za rušenje*. Za mene si i dalje živa. Genijalni umovi nikad ne umiru, možda samo na tihom arhivskom administrativnom papiru. Kad god mi je teško odem u šumu. Šumovi u mozgu. Uskoro se opet vidimo u divljim snovima kad se smrt kao hulja u nama tiho ili bučno šulja. Shvatila sam. U tvojoj životnoj priči svaka je psiha nesigurna, a psihoanaliza nemoćna. Volim te. Čujemo se opet, draga Ivana.

RITAM ZA GOLU EUROPU

ljudi kojima je jedina lektira mobitel
nemaju što izgubiti.

Europa hoda modnom pistom u carevom
novom ruhu. to je odjeća za sva godišnja
doba. u tijeku je posljednja menstruacija.
slijedi menopauza, predsmrtno doba bez
crvene rose i ploda. u starim dućanima još
tinja sjećanje na poznate fine kolačiće. ali
tko će opisati taj tren kad uskoro zauvijek
nestane Madeleine? možda baš ti, jer je
Proust već odavno epski pust. ti to možeš,
ti to znaš. ti si strašno zločesto dijete. sjeti
se predratne zagrebačke uzrečice: *Enfant*
terrible je uvijek mlad kao i riječ „rad“.

šumor valova mora i glazba Black Sabbath.
kreativni propeler. elitna krema za sunčanje.
sjediš na stijeni, slušaš glazbu, gledaš more.
u pjeni jednog vala, koji na vrhu kreste već
umire, tvoj nagli uvid u ljepotu beznačajnosti.
na sve strane orgazam i prolaznost. uvid u
isprani mozak. to je samoubojica iz interesa.
on nikad nije čuo pjesme *Sabbath Bloody*
Sabbath i Paranoid. u njegovu mozgu tama,
teški lomovi misli, eksplozivi, Monte Carlo,
snovi o raju i nebu bez poreznih nameta.
na tamu kaplje znoj žudnje za besplatnim
djevicama. radikalno sunce spržilo je mozak
stvoren za rosu. čovjek bez ironije. juha bez
soli. bezmesni vjerski seks. mladić bez ironije
voli svoju, ali i japansku kulturu. voli bol i
srednjovjekovni kodeks bušido: put ratnika.
u svetim zgradama učitelji doktrine govore
rečenice s visokim Božjim uskličnikom. one
ushićuju. one mame besplatnu manu s neba.
učitelj naučava tešku industriju mira, nevine
svibanjske djevojke, unosnu trgovinu crnim
uljem i umijeće ratovanja: samurajski autizam.

mladić bez ironije sjedi na terasi restorana.
gleda mnoštvo nevjernika na Elizejskim
poljanama. pije čaj. rado bi pio apsint, ali su
mu Bog, vjera i otac zabranili alkohol. pije čaj
i lista knjigu s reprodukcijama. prije smrti želi
biti barem malo obrazovan. gleda glasovitu
Rembradtovu sliku *Otmica Europe* i čuvenu
Rubensovu sliku *Silovanje Europe*. sviđa mu
se bog Zeus u obličju bijeloga bika. najviše
od svega sviđa mu se silovanje. iako je njegov
Bog najveći, priznaje da su antički bogovi
imali smisao za erotski humor. sviđa mu
se bijeli bik, još više bijela djevojka Europa.

teško je živjeti bez ironije, mučenik biti, čaj
bez ruma piti i mirnoćom pedofila sanjariti o
rajskim djevicama. hitno mu trebaju djevojke
bijele kože. na crnom tabletu Blow Up Black
proučava bijelu djevojku Europu i detaljan
plan silovanja. mašta o tome da počne s
rimokatoličkom crkvom Sacré-Coeur na Brdu
mučenika u nedjelju u 11 sati. nedjeljna misa,
sunce, plavo nebo, mnoštvo nevjernika,
vjernika krive vjere, o Bože! na terasi za
susjednim stolom stanovnici Grada svjetlosti,
pripadnici Caritasa, zamotavaju male tamne
čokolade za južnu djecu iz njegova kraja.
slučajnost je uvijek bez mudrosti.

europske djevojke odlaze na večernje ulice, na koncerte i ljubav. čaj je popio. alkohol nije. čovjek bez ironije kreće u akciju. voli bučne eksplozivne tulume s glazbenom pozadinom. smrt je jedini izlaz iz diskoteke, iz te dvorane ovozemaljskog grijeha. mladić bez ironije snažno vikne „Bog je velik!“ i stisne crvenu tipku za izlaz. niz bijelu kožu djevojaka sad cure crvene mrlje. to je sluz iz pustinje. to je tamno ulje s uskogrudnim prorezima za oči.

Marija,
studentica komparativne književnosti

U začaranoj prašumi poetski drhte i žar i gar

"Samoća je ono bez čega se ništa ne može učiniti" (Marguerite Duras). *Na ovoj Zemlji gdje u pepelu napučenom pukom tinja prolazno Ništa, sablasno pusto, Anka Žagar plete toplu vunu, paučinu za novo ledeno doba na kojoj piše da se ono bitno nikad nije napravilo hitno.*

i na kraju dobra vijest: nije više moguć ni brijest ni
mrijest tamo gdje se zlatna ribica gubi u praiskonskoj
šumi tiho kao rijetka knjiga. ikra više nije iskra. epigrami
satirom satiru noć u Noći knjige. nitko više ne umire
dostojanstveno. i tako vječno pjevaju šume i prašume.
u knjižnicama studenti *online* kupuju *lines*, bijele crtice
koje stižu perolakim zrakoplovima kompanije Croatia
Airlines. tišina na policama uzbuđuje crve. jedu sve stranice
od zadnje do prve. siti i obrazovani šapuću o kolosalno
kvalitetnom kulinarstvu kulturne industrije kulture niz koju
se cijedi gnoj zvučnog nadimka Noj. za to vrijeme čistačica
Šarlota, igračica skraćene matematike bijede, lota, čita
o blijedoj vatri Vladimirovih djevica, o pukotinama dubine
duboke tmine. u to vrijeme njena šefica Anka luta brazilskim
amazonskim kišnim šumama u kojima raste voćna poezija.
internacionalni naziv za to voće jest *evergreen*, tekst sočan,
uvijek zelen, uvijek fin. svi domoroci Anku zovu tragačica
Anka Brazilijanka umjesto Brazilka. noć pada i danju, dok
Anka, uz Emily D. najveća pjesnikinja na planetu, svoj laki
laptop ima na panju. na njemu tipka tihotapke koje nisu za
papke. zlato curi iz njezina mozga. samoća je povlastica
bogata duha. ravnodušnost je miran mir u duši. to je najjača
emocija na tržištu bitka i bića. tišina svaku noć u ponoć stiže.
želi svemoć poezije dobitnika gubitka. reci sebi volim te. reci
da je tišina svemoćna tek onda kada je suha kao smokva,
kao ravnodušnost psa u predvečerje. zagrli Sunce, gipku
vatru. pred jutro, koje je već sutra, a prije prvog putra,
širom zatvorene oči psuju svjetlo. ako vidiš samo jedan
cvijet, vidio si cijeli svijet. zaključak bukti: najveća
prednost samoće jest tišina koja ručno no bučno slavi stih.
svaka zdrava psiha živi od stiha. bog je maleno skretanje
u nemoguće. amen. tko je bez stiha, neka baci kamen.
kamenje pljušti sa svih strana. i tako, dok bezbožne knjige
gore u paklu, u aleji velikana leluja se svaka aleluja

Marina,
studentica komparativne književnosti

KAMOV: svila anarhističkog humanizma, otac radikalnog teksta *HR.com* književnosti

"Počeo sam s psovkom, a umrijet ću s uzdahom tolerancije." (Janko Polić Kamov)

Dragi prijatelju, dragi moj alter ego, kaljuža još nije isušena, ista je scena. Tragedija većine bolesnih mozgova i dalje traje. Hej, brate, buntovni, lijepi i hrabri dječače, *enfant terrible* hrvatske, europske i svjetske književnosti, s radošću te pozdravljam ja, Marina, studentica puna tjelesnog aspirina i intelektualnih sparina, zaljubljena u te i tvoju anarhističku svilu, u tvoj tekst zvan svjetski kontekst. Sve što nam treba to je kompjutorska hartija (grčka riječ koja proizvodi i papir i matičnu mliječ), ištipana kao u još uvijek dječjem vrtiću naše književnosti teta puna puberteta. I onda, mili Janko, Kamove, tek može početi totalni tulum, partija, sulud *party* koji kroji vrsnoću na hrvatskoj, europskoj i svjetskoj književnoj karti. Hajdemo nešto za početak bogohulno, ali istinito. Nietzsche je bio u krivu. Bog nije mrtav. On to ne može ni biti, jer nikad nije bio ni živ, živ kao ovaj vrabac na balkonu tvoje ,,Ciganke", drage Kitty, koja se, nažalost, ne samo zbog tebe kiti, čemu to kriti, zatajiti. Kitty, kad je tvoja obitelj osiromašila, tvoja velika ljubav Katarina Radošević, s Malinarom imaše sina Anđelka, koji bijaše tajnik tvojeg najžešćeg neprijatelja Krleže. Ludio u *HR.com* književnosti. Recimo još nešto žešće, moj dragi gospodine Toplak Arsen. topli arsen. U tebi je uvijek bio otrov koji usmrćuje prosječnu književnost. Ili još žešće. Razgrnuo si taj retardirane vjere oblak i recimo da je ,,gore na Nebu" tek kršćanska fraza. *Ako Boga nema, sve je dopušteno,* rekao je Dostojevski. Samo si pukom ironijom sudbine, ti psovač, ateist i agnostik, umro u bolnici čudnog imena Santa Cruz. Tvoje su zadnje misli bile katalonske djevice, isušena kaljuža, tuberkuloza, poetske spolne bolesti i velike orgije monaha. Rekao si: *Klin se klinom zabija.* U tebi cvate opojna kritika smrada apsurda, humanistički obojena anarhija, groteska, psovka. Ti si veliki psovač i potpuno kreativna hartija. Pokopan si bez imena na javnome groblju u Barceloni. Ne, genije, nisi umro s uzdahom tolerancije. Umro si kao genij, kao herojski hrabra duša, hrabro kao smrt. Tvoje tekstove nije mogao podnijeti gvozdeni čovjek s Gvozda, tvoj, što se tiče morala, ne posve dostojanstven nasljednik u *HR.com* književnosti, koji te uporno prešućivao gotovo cijeloga života. Netko je od njegovih kritičara primijetio je da ,,salijarevski sindrom" prvi prepoznaje Mozarta. U tom kontekstu teksta sasvim je dovoljno reći riječ ,,Kamov". Bio si, i ostao si, uragan 5. kategorije u vrtložnom oku hrvatske književnosti.

Mateja,
studentica komparativne književnosti

Emily Dickinson čak i u vlastitoj tami proizvodi svijetli svjetski med

Ako si žena, draga Emily, živjeti, čitati i pisati u „vlastitoj sobi" (istoimena knjiga feministički intoniranih eseja Virginije Woolf A room of one's own) *jest velika povlastica koju su imale iznimno rijetke spisateljice u tvoje vrijeme, Emily, pa i ti, ali i u vrijeme Virginije Woolf. Tihe nesretne psihe kakva je bila i tvoja, Emily, čini mi se, ne prepoznaju tu povlasticu kao dar s neba u patrijarhalnom društvu. OK, sve što sam ovdje rekla ne umanjuje činjenicu da si ti uz našu Anku jedna od najboljih pjesnikinja svijeta.*

volim sve što vole viole. volim s tobom na Nebu tu i tamo
razgovarati uz ribanje poda i nebeskog svoda. sve je to
nešto mutno u nama, draga Emily. nije, što se mene tiče,
draga Mateja. pa vidiš da svjetlost iz tame niče. vidim, draga
Elizabeth, za prijatelje Liz, ali ja sam te uvijek zvala Emily,
dok su te mladići u snu ljubili. znam napamet gotovo svaku
pjesmu tvoju, osobito onu koja je shvatila toplu dušu moju,
u središtu vruću, sklonu ganuću. evo te tihe grandiozne pjesme
u prijevodu tako da ga svi ljudi gdje se govori hrvatski
jezik i njemu srodni jezici mogu razumjeti, o Emily.

599

Postoji bol - tako dubok -

On proguta jezgru -
I tada Transom prekrije Ponor -
Tako da sjećanje zakoračiti može
Okolo - prijeko - na nj -
Kao što Mjesečar -
Sigurno kroči - gdje otvoreno bi oko -
Srušilo Ga - Kost po Kost

možda je sad pomalo oblačno u tvojem Amherestu u
Massachusettsu, ali ti s Neba možeš iz prozirne ptičje
perspektive vidjeti rezultat svojih psihičkih tegoba: rast
i uzrast svoje poezije, toksičnu pticu, karneval interpunkcija,
brz prodor ljubavne kiseline erosa pisanja, mračnu kći svoje
introvertne vlastite sobe. mokra si, Emily. uzbuđena samoćom.
volim te svaki dan kao da je nedjelja. luda si, dakle zdrava.
više se ne bojiš mrava. čitam tvoje psihičke mrvice i sve one
dijamante, demonstracije u jezgri, koje si čistila od banalnog
blata svijeta kad si sanjarila o Roterdamu gdje se bruse
pjesme do sjaja od sto karata.

Melita,
studentica komparativne književnosti

Virginija Woolf na poetskoj stazi u rijeku zvanu Ništa

Oni koji teže svjetioniku, svjetlu koje osvjetljava noć, završavaju u mračnoj hladnoj vodi.

Danas nije dan za dubinu, danas je dan za ljudsku sudbinu.
U svojoj ,,vlastitoj sobi'' misliš o londonskom krugu. To su
usputne crtice tvoje cjeline. Valovi modernističkih zvijezda
kruže u tvojim vijugama. Eksperimentalni cvjetovi teksta rastu
kao jutarnja pasta za zube na karijesima trule aristokracije.
Tvoje pjesme u prozi voljela su i mitska bića: bozi. zaljubila sam
se u tvoju čuvenu fotografiju i postala povremena lezbijka. tvoje
tužne oči govore više, kad i nebo ne diše. ti si najjači buldožer
ekscesivnog feminizma, radosna prizma revolucionarne žene.
Ja, Melita, kad god sam tužna hitam do svakog tvojega hita. Ti
si prva u svijetu uočila totalni spol jezika i pisma, tu androginu
smjesu muškog i ženskog. Seksualnom ambivalencijom postala
si kraljica ljudi, prolaznost tijela, čak i tamo gdje je znanost bijela.
Podržavao te u svemu muž Leonardo Woolf. Prolazile su godine.
Kristalne suze tuge kapale su na tihi tepih tvoje neumoljive depresije.
Povremeni gubitak koncentracije praćen gustim oblacima težine.
Plakala si, razgovarala sama sa sobom i šetala, šetala, i pisala, i
pisala. Ta golema količina tvojih dnevnika, cijeli život pun uspona i
padova. Tvoje oproštajno pismo Leonardu. ,,Pružio si mi potpunu
sreću. Ali znam da se nikad neću oporaviti: i tratim tvoj život. Sve što
želim reći jest da smo, dok se ova bolest nije pojavila bili savršeno
sretni.'' I tako si, ljubavi moja, Virginija, uzela štap za šetnju i krenula
preko vrta prema rijeci. Štap si odložila na obali i ugurala velik kamen
u džep kaputa. Ušla si u rijeku Ouse. Utopila si se u vrlo hladnoj
brzoj vodi. Tvoje je tijelo pronađeno tek tri tjedna kasnije. Dušo,
Virginija, iako smo na ladanju usred korone, pišući Pjenu za
rušenje, u meni sad sve tone. Ovoj mojoj pjesmi neće pomoći ni
ovaj opojni iločki traminac ni Matejini uski bijeli neboderi. Ja ću
danas plakati, draga. Ja ću danas plakati samo za tebe, Virginija.

Marica Jambrek Tiffany

zadubi se u bilo koju osobu na zemlji
i izgubit ćeš se u svijetu brzih detalja
očajno ćeš raspustiti skupštinu, sabranost i razum
odaberi primjerice samozatajnu Maricu Jambrek
zvanu Tiffany s plavim uvojcima ljeta
s njezinim bolnim PMS-periodima
kad čita isključivo trivijalno štivo s tržnice
djevojku koja se namjerno nije slagala
s roditeljima, sa sobom i okolinom
a urbani okoliš prezirala je mutnim očima
studirala je samo svoj užitak, to je bilo sveučilište
na poljima, ulicama, u parkovima i stanovima
u malim kuhinjama
koje su mirisale na njezin božanstveni gulaš
i vegetarijanski plač zlatnog teleta

upoznaj Maricu Jambrek Tiffany
i upoznat ćeš ovaj svijet prije smrti
prepusti se njezinim kućnim opsesijama
upoznaj njezin poraz s brojnim olakšicama
ali nemoj s njom sjesti u auto
ili je zamišljati kao majku
odvest će te bezbrižno u pustinju, tundru, stepu
na asfaltirano nebo bez znakova, bez goriva
bez djece koja će nastaviti zapuštenu
pustu psihičku zemlju

dan prije svoje smrti u subotu
Marica Jambrek Tiffany
čistila je svoje crne Martens cipele
koje je nosila kad je još bila darkerica
opila se mirisom protekle mladosti
i otišla na tulum u jednu betonsku toplinu
pred jutro je u slušalice pustila Nirvanu
i skočila s dvanaestog kata
iz okrvavljenih slušalica
na njezinim slomljenim mrtvim prsima
i dalje je svirala glazba

Mirna,
studentica komparativne književnosti

James Joyce na pjesničkom drumu genijalnosti, slabovidnosti i alkohola

Svaku veliku umjetnicu i svakog velikog umjetnika krase sljedeće karakteristike: snažna inteligencija, narkomanija, alkoholizam, epilepsija, depresija, psihoza i ostali brojni psihički poremećaji čija je bitna i osnovna zajednička osobina – genijalnost. Svi su oni raznobojan buket neuvela cvijeća koji njihovom srećom i patnjom omogućuje vrhunsku književnost.

Ja, Nemirna Mirna, danas slavim Tebe nemirnog, moja literarna
ljubavi, uz pjenastu primjedbu: u Dublinu su rođeni pivo Guinness,
pjesnik Yeats, prozaist i dramatičar Samuel Beckett, tvoj osobni tajnik,
i ti, James Joyce. Preskočit ću *Dublince* i Tvoju osmogodišnju borbu
zbog nevine riječi ,,bloody'' (krvavo) čijim su izbacivanjem izdavači, još
mamurni u kadi, uvjetovali objavljivanje te knjige. Dotaknut ću se *Uliksa*
u kojemu nema nijednoga kiksa. Finale je romana snovito pokazivanje erotskog
psihograma Molly Bloom, najbolji finale u svjetskoj književnosti. Na kraju romana njezino
,,(...) da hoću Da'', omoguće mi malu misu za
našu *Pjenu za rušenje*, a to je moj odlomak po uzoru na tvoj roman sna *Finnegans Wake*,
koji nije i nikad neće biti *fake*.,,O Isuse, Isuse, pogledaj ovo kljuse koje se u ritmu sambe
njiše. Pritom zbori da u gori gori, da
gore šume, da gore gore visoko, visoko gore. Nikad ta obitelj sna neće
doživjeti zoru, a kamoli praskozorje i svitanje kao suvisloga Smisla
skitanje. Brutalno, fatalno, zauvijek zalutalo muško sjeme na Sljemenu Medvednice nijeme.
Tako će, o Jimmy boy, završiti naš boj na Zemlji
toj. U *Pjeni za rušenje* svi smo spremni za pušenje, ali i za sušenje veša
bez keša, dakle *pro bono publico,* moja hrvatska književna republiko. U grimizan pakao svi
ćemo ući s virusom nalik na goruću koronu od koje
trnu zubi u našem umu. Zubi tvoji i naši. Onoliko koliko si ti popio
alkohola u smislu ,,svaki irski viski nam je bliski'', ja nisam osjetila toliko bola, iako sam gola
ljubila Krista kao lampiona trista. A trista je tuga imala i lezbijka Buga, moja zadnja
seksualna druga. Živio san zvan Kroasan! Jer već pročitavši prvu rečenicu romana
Finnegans Wake, koja počinje riječju ,,Riverrun'', postala sam zauvijek tvoj *fan.* Dobra večer
svima, koji nikad neće postati dan! Bit ćete tek noge bose tek nadomak vlažne otvorene
rose. Amen, my dear *Man like Everyman.*

Tin Lemac

Obrazloženje za nagradu Kvirin za mlade pjesnike

Denis Ćosić: Košute su plakale bez rogova, Hrvatsko Društvo Pisaca, 2021.

Mladi pjesnik Denis Ćosić (1996.) započeo je svoj pjesnički put zbirkom *Neonski bog mržnje* za koju je dobio nagradu na Pjesničkim susretima u Drenovcima. Tu zbirku možemo odvojiti od ostalih dviju s obzirom na različitost poetike i stila. U njoj je vidan semkonkretistički utjecaj i razvijanje poetike na liniji manirizacije i hipermanirizacije poetskog gradiva. Druga zbirka *Crveno prije sutona* nagrađena prestižnim Goranom za mlade pjesnike razvija mitološko-simbolički modus kao dominantni poetski konstituens kroz raznovrsne lirske situacije, pojmovne veze, simbolički konotirane metafore. U zbirci *Košute su plakale bez rogova* nalazimo pedeset nenaslovljenih pjesama koje su postavljene u okvir koncepcije imaginarne patrijarhalne zajednice, a upečatljiv je i snažan glas lirske junakinje koja o svemu tome kazuje, o svim tim mitemima, praznovjerjima, izmišljenim kozmogonijama, nepravdama prema ženama. O tome najbolje govore sljedeći stihovi: ,,Moja obespravljenost počiva u jeziku,/odsustvo je imena znak mučenja./Starješine pravdaju izostanak/pozivajući se na prirodni poredak./ Košuta je ženski jelen, srna ženski srndać./Ja sam žensko dijete, nisam ničija kći./Nema toga imena koje će to ispraviti/šumom kraljuju očevi i sinovi.'' U navedenoj zbirci mitološko-simbolički modus pruža se u sljedećoj etapi razvoja, možemo govoriti o Ćosićevoj mitopoetici za koju smatramo da će biti njegova daljnja pjesnička i pjesmotvorna osovina ne samo sa poetičke, stilske i filozofske, već i svjetonazorske razine. Golemi antropološki značenjski okvir ove zbirke pruža se u mitemima koji su prisutni na pojmovnoj i slikovnoj razini, jeziku nominacije, transkulturalno i transhistorijski obilježenim simbolima, preosmišljenim simboličkim sklopovima, arhetipiziranim značenjima u sadržajnom sloju pjesama, dijalogu s usmenoknjiževnom retorikom (dominantno s gnomskim izričajem). Osim toga, Ćosić demontira patrijarhalna značenja u takovrsnoj slici svijeta i pruža subverzivnu nit orijentirajući se prema zatomljenom ženskom glasu koji se oživotvoruje. Neobični motivi iz flore i faune pridonose efektu začudosti, a evidentan je i avangardni potencijal Ćosićeve poezije. Zbog svega navedenog, knjiga *Košute su plakale bez rogova* zasluženo je Denisu Ćosiću donijela nagradu Kvirin za mlade autore do 35 godina.

Denis Ćosić[6]

Košute su plakale bez rogova
(autorov izbor)

* * *

Kada nastupi mraz, selo zamuca.
Vrata se zapečate i prozori šute.
Tko nema kuću, pojedu ga svinje.
Tko nema svinje, pojede ga mraz.

Prvi se mraz pamti,
nakon njega dane brojimo prstima.
Ako ponestane prstiju, bit će sušna godina,
slabo će se rađati muška djeca.
Ako ostane viška prstiju, selo se okuplja,
to je najava plodnosti godine.

Manjak ženske djece, trbusi koji šute,
žuto kišno ljeto.
Takve su godine poput šestog prsta.

6 Denis Ćosić (Karlsruhe, 1996.) prvostupnik je ekonomije hotelskog menadžmenta i student diplomskog studija upravljanja ljudskim potencijalima. Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Požegi. Pjesme su mu objavljenje u različitim antologijama, zbornicima, časopisima i na portalima u Hrvatskoj i regiji. Pjesme su mu prevođene na engleski, francuski, makedonski i slovenski jezik. Prva zbirka pjesama *Neonski bog mržnje* izlazi mu 2019. godine pobjedom na natječaju Pjesničkih susreta u Drenovcima za najbolji neobjavljeni rukopis. Zbirka je nagrađena Poveljom uspješnosti na 25. danima Josipa i Ivana Kozarca. Iste godine, s rukopisom *Crveno prije sutona*, koji je završio i u najužem izboru natječaja *Trećeg trga*, osvaja „Gorana za mlade pjesnike". Treća zbirka pjesama *Košute su plakale bez rogova* nagrađena je Malim Kvirinom na 26. Kvirinovim poetskim susretima. Član je Hrvatskog društva pisaca i sudionik međunarodne platforme za europske pjesnike Versopolis.

* * *

Rođenje ženskog djeteta
uzrokuje tugu seljana.
Očevi rasipaju gnoj oko kuće
u iščekivanju muškog potomstva.

Majka je prije trudnoće
pojela dva srasla ploda
u nadi dobivanja blizanaca.
Devet je mjeseci na okućnici
rastao korov kao opomena.

Kada je porodila sestru i mene,
tulile su košute.
Otac je iskopao tri grobnice,
čekao zimu da nas pojede.

* * *

Seoske žene vjeruju da ježevi sišu stoku
koja se navečer ne vrati u štale.
Vidjeti ježa nesreća je za pojedinca,
zatuče ga se kolcem da se oslobodi zla.

Očevi misle da žene lažu,
da nam ježevi ne mogu nauditi.
Katranom premažu kravlje uši,
zaštite mlijeko od vještičjih krađa.

Mlijeko će cijelog stada presušiti
ako se nakon mužnje ne operu prsti.
Kada je krava muknula u mljekaricu,
ugušila se u katranskoj masti.

* * *

Seoska je žena sa susjednog brda
znala odrediti spol djeteta prije rođenja.
Poznavala je vještinu gledanja
u šare jarčevih rogova.

Jednom je imućniku obećala muškog potomka,
a kada mu je priležnica porodila žensko dijete,
sve tri ih je pospremio u bazginu duplju.

Deblo je istrunulo i izrasle su mu crne uši.
Na njemu se seljanin kasnije objesio.

* * *

Drvosječa je othranio tri ženska djeteta
i svakom namijenio da rodi muško dijete.

Kada prva nije mogla zatrudnjeti, potjerana je iz sela,
srušio je most preko rijeke kako se ne bi vratila.

Druga je na porodu umrla skupa s djetetom,
dao ih je svinjama znajući da je zima nemilosrdna,
da nema dovoljno žita za prehranu stoke i obitelji.

Treća je rodila zdravo muško dijete,
koje je naučilo hodati, ali nije prezimilo.
Pronašli su ga jednog jutra prekrivenog plikovima.

Drvosječa je tada prokleo sebe, spalio kuću
i izdahnuo na stajskim vilama.

* * *

Morana je žena bez cvjetnoga imena,
ime joj dolazi od prigrljene zime.
Očevi je smatraju istinskom vješticom,
staricom koja odolijeva smrti.

Morana baca pribor za jelo i kosti
da tijekom ljeta zaštiti usjeve od krupe.
Nijedan joj muškarac tada ne zahvali,
oštre sjekire ne bi li je obezglavili.

Kada se tijekom zime dogodi mraz,
Morana više nema jedaćeg pribora.
Grize kosti na praznim poljima,
jede rukama koru drveća.

Starješine i očevi proklinju Moranu,
po njivama traže nož, vilicu i žlicu,
da se pogoste u svojoj nevolji,
utaže glad koja im predstoji.

* * *

Selo štuje Noć mlađaka,
otupljeno crno nebo.
Seoske žene imaju dugačke igle,
zabadaju ih u zemlju tvoreći atlas zvijezda.

Ujutro se selo okupi oko šume igala,
bojnog polja koje upućuje na budućnost.
Ovaj put neće biti ženske djece,
pokopat ćemo obrednog jelena bogu u čast.

* * *

Kada srp zasiječe nebo,
muškarci dube oranicu.
Nasred nje slažu se kao plotovi,
sinovi, žene pa kćeri.

Iz štale dospijeva, silovito poput oluje,
topot, žamor, njiska konja.
Krošnje stenju, grmovi zapomažu,
lome im se grane od nasilnog vjetra.
Iz daljine, s jelenom na leđima,
nariču starješine u odore.

Ova je zemlja obilno gnojena,
truli našom nakaznosti.
Pod nogama nam, s bijelim korijenjem,
klijaju napušteni seljani.
Kada oranica oživi kasnim proljećem,
njihove kosti izrastaju kao korovi.

* * *

Žednjak je biljka koju nalazimo ljeti.
Jedemo ga kao salatu,
usta nam pršte gorčinom izdanaka.
Naše je selo žednjak – nikamo ne ide,
sjedi ukopano u vlastitoj trpkosti.
Kada nemamo ništa, jedemo žednjake,
ispunjamo jednjake danima bez značenja.

Majka je žednjak, sjedi u kutu sobe.
Broji mušice s prozorskoga okna.
Njeno je vrijeme u imenu koje nema.
U zlogukom grču utrobe budi se jetkost.
Oči joj klonu u tlo, odlaze pod kamen.
Ne odgovara na moj zov, oslanja glavu na ramena.
Majka je Žednjak i kada to kažem
ime se raspukne kao dozreli orah.

* * *

Nabrajanje. To čine seoske žene.
Nabrajaju kukuruze, trstike, žute cvjetove lopoča.
Onda imena muškaraca poginulih u ratu,
imena njihovih sinova i unučadi pokopanih ratnika.
Nitko se ne sjeti mene, ni mojih budućih prijateljica.
Mi smo tu da porodimo nove mrtvačke sanduke.

Šaputavo pjevanje. To čine seoske starješine.
Šapuću o prolaznosti, crnoj noći, blizini smrti.
Onda o prokletstvu koje nas pogađa, gladi i mrazu,
nestajanju sela koje guta kaljuža.
Ne sjete se sebe, ni svojih postupaka.
Njihovi su šapati baklje koje ne griju.

Tiho imenovanje. To čine majke i kćeri.
Imenuju obroke, gladi, jedan mjesec u godini.
Prepoznaju se u biljkama, posuđuju nazivlja,
dodjeljuju ih sebi da se prisjete tko su.
Ne dozvoljavaju muškarcima potpunu kontrolu.
Njihova su imena oružje prirode.

* * *

Kada su svinje počele stenjati,
poumirale su čitave obitelji.
Vatre su pucketale u ognjištima,
znali smo da nastupa drugi mraz.

Očevi su rasporili svinjske trbuhe,
stvorili svemir iznutrica.
Seoske su žene iz svinjskih jetara
svima proricale budućnosti.

Majci su rekle da će ostati bez bogatstva,
sestri da će oštrigati runo,
ocu da neće ići u rat,
meni da ću dobiti krunu.

Jedna je svinja sa slamom u njuški
uznemireno trčala svinjcem.
Nitko nije primijetio da dolazi oluja,
da će munja spaliti krovove.

* * *

Starješina mi govori: ,,Tko se žrtvuje, vrati mu se stostruko.''
Starješina želi reći: umrijet ćeš i nećemo te se sjećati.
Kao što se ne sjeća otac koji me otpisao pri rođenju.
Ne sjeća se ni sestre, isklijanog nasada,
žabe koja plače u zaleđenom zdencu.

Seoska mi žena govori: ,,Moja je majka otišla šumama.''
Seoska žena želi reći: majku su mi rastrgali očevi očnjaci.
Našim se njivama prostire groblje – masovna kosturnica.
Usred polja vjetar prevrće grane u potrazi za rogovima.
Nijedni nisu namijenjeni košutama.

Brat mi govori: ,,Nakon tebe odlazi mraz.''
Brat mi želi reći: vrijeme je velikog otopljavanja.
Mraz ne poštuje ženu, stavlja selo u hibernaciju.
Brojanje je prstiju ispisivanje zimskog sna.
Tko prebroji sve prste, probudi se prije ostalih.
Tko ne prebroji ni jedan, spava pod njivama.

Kristina Mareković, *Ples na užetu*
ulje na platnu, 120x90, 2021.

PROZA

Boris Perić

Sirove priče (izbor)

Ime buže

Uistinu je nevjerojatno za čime filozofi antike nisu sve posezali samo kako bi, češće i u žestokoj raspri, dokazali održivost ili neodrživost valjana zaključka, a time valjda i same istine. Uza sve Ahile i kornjače, strelice što miruju u svakoj točki svoga gibanja, vreće brašna koje kao zbrojevi zrnaca padaju bezvučno ili stabla što se ne ruše, jer nema tko da ih čuje, kretske lašce i usamljene seoske brijače, postoji i jedan paradoks koji se pripisuje Aristotelu, ne zaboravimo, prvom mudracu klasične starine koji je za neuku grčkom puku podastro priručnik za preradu mlijeka. A taj paradoks glasi: Što više sira, to više rupa, što više rupa, to manje sira, dakle, što više sira, to manje sira, ili? I sad ne možemo, a da se ne zapitamo je li sir time postao predmet mudroslovna nemira ili je to, ne daj bože, bio i prije? Je li sir, makar i samo u teoriji, proizvodio afekte od kakvih nas Epikur htjede odučiti, ne bismo li bar načas iskusili blaženstvo? Jer, što ono reče Nietzsche o Epikuru, filozofu obilja? ,,Mali vrt, smokve, mali sirevi i uz to trojica-četvorica dobrih drugova – to bijaše Epikurovo obilje.'' A onda, opet, ne posla li Aristotel moguće i svog najpoznatijeg đaka, Aleksandra Makedonskog, s tom sirnom istinom u pohode na Perziju, Egipat, Indiju? Ne upozori li ga možda da se kloni rupa kako ne bi ispalo: što više si osvojio, to manje si osvojio? I dalje, ne zatekoše li se u Aleksandrovoj pratnji i onaj čuveni Piron iz Elide, koji daleko na istoku zamijeti tzv. gimnosofiste, mudrace i askete, što ne samo da su skromniji nego što će Epikur ikad biti, nago svoju mudrost još i svijetom pronose goli? Tom drevnom neskrivenošću, sjetimo se samo Platonova Kratila, svakako se može zakrpati poneka rupa u posvemašnjem jezičnom vrtlogu, pa samom suvišnošću postaje izlišna, ali pitanje koje nas zaista kopka glasi: Gdje je Aristotel to točno napisao? Ta, posrijedi je ipak citat s globalne mreže svenula duha čiji pisci izvore ne navode, već radi zaštite vlastita umovanja od krivotvorine, što dosad iskusi mnogi, jer mreža svih mreža ne plete se, nego tka, a tkaju je tkalje, takozvane moire, pa iz nje potom izvlače niti, ne bi li ih na kraju ona jedna, treća, prekinula do te mjere da tebi, tragaču za istinom, tu jednostavno neće biti spasa, samo zato što si, misliš naivno, spoznao da je rupa pozitivna kvantiteta, a dobro znaš da je Aleksandar u naponu snage osvojio teritorij kakav nijedan sir ne bi prekrio, ma kolike mu mjere i količinu rupa bili spremni izmaštati. Dakle, gdje? Možda u nekom zabranjenom, zametnutom, tobože izgubljenom drugom ili trećem dijelu *Poetike* ili čak *Metafizike*, koji da se podnaslovom još zove ,,O podsmijehu''? Knjizi što je, otrovanih stranica, ljubomorno čuva biblioteka nekog kalabrijskog samostana, ondje gdje se britanskim križarima u slijepom stoljeću ukazaše Merlin i njegova opaka sestra Morgan, koja kumovaše fatamorgani Mesinskog tjesnaca i zajedno s još osam sestara vladaše sretnim Jabučnim otočjem? A tko vlada otokom sira, kojeg je to manje što ga je više? Hm?

I zamislimo sad dvojicu skolastičara koji se negdje iz magli Niffelheima dotepaše do samog potplata italske čizme i ondje nastoje razbistriti tajnu sira što nestaje s vlastitim nadimanjem i nadima se u nestajanju. A sa sobom uz to dokotrljaše još i kolut zrela ementalera[7], što im ga u švicarskim planinama za popudbinu dadoše njihova tamošnja redovnička braća, te ga sad, s pogledom na mesinski privid, uslast režu i objeduju.

– Brate Gaunilo! – žvakne prvi, pa rekne: – Ja ne mogu zamisliti sir bolji od ovog. Što misliš, znači li to da je sir, osim što ga napraviše one vrijedne helvetske ruke, ujedno i božje djelo?

– Brate Anselmo – uzvraća drugi s blagim, premda ne baš i svetačkim osmjehom na licu – ja ne mogu zamisliti otok sretniji od Jabučjeg, pa ipak nemam dokaza da taj uistinu negdje postoji, nekmoli da ga je stvorio Svevišnji.

– Ali sir, brate Gaunilo, ipak postoji – uporan je prvi. – Evo, pogledaj, ta ne uživamo li obojica u njegovoj blagotvornoj oštrini?

– To je, brate Anselmo, empirija – poučno će drugi. – A empirija ne dovodi ni do spoznaje božanskog u božjem, ni do sirstva sira, nekmoli do božanskog u siru. Kako bismo dospjeli do kakve-takve izvjesnosti o svemu tome, treba nam logika i treba nam pouzdana dogma. Ne reče li i presveti nam crkveni otac Tertulijan da su dogme baklje na putu do spoznaje?

Rekavši to, uzima svježe odrezanu krišku sira, diže je u zrak i drži prema suncu:

– A vidi ove rupe kroz koje nam sunce šalje svoje zrake! Pa reci mi onda, brate Anselmo, svjedoče li one o savršenstvu božje kreacije ili ipak o suprotnome, naime, da ono što je stvoreno mora oskudijevati savršenstvom, upravo kako bi bilo to što mu voljom Svevišnjega namijenjeno da bude? To bi, naravno, bila empirija…

– Brate Gaunilo – usprotivi se na to prvi – doživljavaš li ti te rupe kao oskvrnuće ili kao dokaz sirnosti sira? Po mom skromnom mišljenju, rupe sir ograničavaju, ali ga time i određuju kao takav. *Omnis limitatio est determinatio*, nije li tako?

– Pih – podrugljivo će brat Gaunilo – *omnis determinatio est limitatio, ergo, omnis limitatio est negatio!* Ne bi li to moguće bilo ispravnije načelo? Ne oduzimaju li rupe siru sirstvo, pa onda i mogućnost da u svom tobožnjem savršenstvu svjedoči o Svevišnjem i svojim okusom pjeva pjesmu u njegovu slavu?

– Upravo ne, brate Gaunilo – uzvraća brat Anselmo, režući si novu, podebelu krišku ementalera. – *Omnis limitatio est determinatio*, rupe su određenje sirnosti sira, kao što će, uostalom, jedanput netko sigurno reći da se i sam Svevišnji u svijetu ukazuje samo kao bogolika rupa u našim srcima.

– Govorimo, dakle, brate Anselmo, o negativitetu kao afirmaciji pojma? – zamišljeno će Gaunilo. – Govorimo li o bitku kao nečem što bez nebitka ne može? O danu kao nečem što opstoji među dvjema noćima? Pa gdje bi onda po tvome bila otočnost sretna otoka ako je otok samo negacija mora? Ti bi izvjesnošću mora glatko dokazao neupitnost Jabučjeg arhipelaga!

– Ne kažem, brate Gaunilo, da je ovaj ukusan sir određen ničime ili, kako ti kažeš, nebitkom – izmotava se brat Anselmo. – Ali, nije li sve, ma bilo nominale ili universale, na neki način ipak određeno vlastitom odsutnošću iz bitka? Odsutnost sira jest rupa, ali rupa nije apsolutno ništavilo, dočim Svevišnji…

– Dočim Svevišnji – što? – polemički uzvraća Gaunilo. – Ne želiš valjda reći da se Svevišnji uistinu pokazuje kroz svoju odsutnost iz svijeta u kojem ne obitava zato što ga je stvorio? Uzgred, jesu li te rupe tu da određuju sirstvo sira ili je sir taj, koji afirmira rupstvo svojih rupa? Pa mi i ne znamo odakle mu one.[8] Osim toga, natoči nam malo vina, jer uz njega sir prija još više, imao on rupe ili ne. Premda o rupama u siru govoraše još Aristotel, što posvjedoči i naš uzoriti brat Toma iz Aquina…

– U njegovu riječ ne bih sumnjao – joguni se pomalo brat Anselmo. – Ali, ako su rupe siru dane s bilo kakvim razlogom, a dostatnim razlozima božji plan baš i ne može da oskudijeva, one ne mogu biti njegova odsutnost, već upravo proizvod njegova sazrijevanja. Sazrijevanje sira je, sukladno tome, limitacija, ergo, negacija i afirmacija u isti mah.

– Pripazi, brate Anselmo – upozorava ga sad Gaunilo uzdignuta kažiprsta. – To što zazivaš heretička je

7 Prisiljeni su da ga kotrljaju, jer su koluti švicarskog ementalera, što ga mnogi jednostavno nazivaju švicarskim sirom, izvorno težili 70 do 120 kilograma.

8 Rupe u siru rezultat su djelovanja određenih bakterijskih kultura, koje se očituje pri sirenju, odnosno, sazrijevanju sira, ali o tome skolastika još nije mogla znati ništa. Osim toga, svaki joj je empirijski eksperiment bio mrzak.

dijalektika, a dobro znaš kako nam se zbog nje provede brat Joakim Fijorski! Jedno je uzrok kretanja, ali ništa na svijetu ne kreće se kroz vlastito dokidanje kao što bi to po tvom tumačenju trebali činiti sir, Bog ili povijest! Mi priznajemo i poznajemo samo potenciju i akt…

– Ali akt sira su rupe, koje su ujedno i njegova potencija – prekine ga brat Anselmo, uvjeren da će sad ponovno zavladati poetikom razgovora. – Sir sebi stvara rupe upravo da bi postojao! A rupe su ukusne kao i sir sam!

– Uza sve štovanje tvog misaonog toka, brate Anselmo – protivi se i dalje njegov sugovornik – možeš li reći da je nešto o čemu ne možeš reći ništa pouzdano jednako ukusno kao i nešto o čemu znadeš još manje? Je li to logika? Jesu li to smjernice koje vode prema dokazu? Naposljetku, kakvog su okusa rupe?

Brat Anselmo sad i sam uzima krišku sira i diže je u zrak, prema suncu, koje, onako kalabrijski, nemilice prži i oduzima vidu svaku izvjesnost viđenog. Blijedo žutilo sirne mase time ne mijenja intenzitet, ali zadobiva aureolu nečeg blago rečeno svetog. Aureoli, dakako negativnoj, na neki način nalikuju i rupe. Uz to, sir počinje i da se rosi.

– Nećeš me, brate Gaunilo, razuvjeriti u ono što smatram da sam spoznao, ali ostavimo sad postrani i sir i Svevišnjeg. Nego, reci ti meni radije, kako da nazovemo ove rupe koje po tvome nisu da jesu, a po mome nikako nisu da nisu? Uostalom, samo nam sunce pokazuje da ih ima. Naravno da ni dalje nećemo robovati ograničenosti empirije, kako nas i uči Sveta Mati Crkva…

– Nazovimo ih dogmom – uzvraća Gaunilo, sad već i sam pomalo zatečen stvarnim postojanjem rupa u siru. – Nazovimo ih dogmom ili, pak, malim misaonim pripomoćima koje nam Svevišnji dade da se uvjerimo u izvjesnost njegova postojanja u siru. Pitanje je samo jesu li one nastale izvanjskim djelovanjem na sir ili, pak, su posljedice unutarnjeg života njegova koluta, koji, kao i sva ostala bića ovoga svijeta, žarko želi svjedočiti o Bogu?

– Eto, vidiš – zadovoljno će na to Anselmo – neka mi misao i nije dokazala postojanje Boga, ontološki smo dokazali postojanje sira. Ako su rupe posljedica izvanjskog djelovanja, možemo ih glatko pripisati volji djelatna Boga. Ali ako je uzrok njihova nastanka unutarnji, sir nedvojbeno, poput svake druge stvari na ovome svijetu, po naravi teži svome savršenstvu, što nas uostalom nauči i premudri Aristotel, i to ga je više, što ga je manje. Štoviše, sir je jedina stvar koja samoj sebi u samoj sebi stvara negaciju, ne bi li se preko nje afirmirala i svjedočila o Bogu. Empiriju ćemo prešutjeti, jer ovo ipak valja pojesti u slavu Svevišnjem i onim Helvećanima koji zasad vjerojatno jedini znadu kako nastaju te praznine unutar materije. Nazdravimo si sad jednim isto tak dozrelim chiantijem i ostavimo ontologiju za sretnije dane. Osim toga, oko nas nema nikog smrtnog tko bi mogao svjedočiti našoj maloj raspri, a sir što ga valja dojesti nikako nije fatamorgana. Osim toga, nije li se i sam helvetski Emmental još ne tako davno zvao Ammitau, što bismo nas dvojica, ovako nadahnuti i filološki potkovani, mogli prevesti kao ljubav prema križu?

– Apsolutno, brate Anselmo – složi se sad i Gaunilo. – Zaboravimo, pojedimo, popijmo i uživajmo u prividu što nam ga pruža ovo predivno more. A rupa neka ostane ontološka zagonetka! Samo, kako da je ipak nazovemo?

– Pa, buža, brate Gaunilo – uzvrati mirno brat Anselmo. – Tako je zovu barbari na drugoj obali Jadrana, moguće i nesvjesni da bugia na jeziku ovih krajeva zapravo znači laž.

– Laž?

– Nego što? Svaka istina je laž, pa onda valjda i ova o rupama u siru. Dobro je da Sveta Inkvizicija ne prati ovaj naš razgovor.

I dok naši skolastičari uživaše u jelu i pilu, negdje drugdje u Kalabriji izgori samostan, u kojem se prije toga dogodiše i neke neobjašnjive smrti. Sudeći prema govorkanjima, skrivaše ondje monasi i neke antičke knjige, među njima moguće i onu u kojoj Aristotel govoraše o siru. Njih dvojicu to, međutim zaobiđe, jer rupe u siru ipak su važniji predmet misaona razgovora. Naravno, uz božji blagoslov, jer samo On, koji im ih i dade, poznaje baš sva značenja riječi[9].

9 Buža, *reg. 1. rupa nastala vanjskim djelovanjem ili udaranjem; 2. pejor. vrlo mala soba ili prostorija; 3. podr. velika ili izrazita nosnica; 4. žarg. lokal. ženski spolni organ.*

Boris Perić

A Midsomer Night's Dream

…a bio je pitom, pitom, i pitom.

(Ivan Slamnig)

– Jesi vidjela, umlatili su je sirom – reče Dragica, ne baš vidno uzrujana, trudeći se da lak za nokte u mraku ladice pisaćeg stola omaškom i opet ne pobrka s korektorom. Jest da je bijel, ali se teško odstranjuje.

– Sirom? Ma daj, kakvim sirom? – otpovrnu Biserka, razdragano zagledana u zvjezdast skrinsejver na zaslonu računala. O, kako li se samo bila obrukala kad joj prvi put poput omaglice bijaše pao na oči, a ona pomislila da je virus ili, još gore, da je nešto sfušala u računalu. Ustrčala se po firmi u onim nemogućim štiklama ko mahnita i da gdje je taj aj-ti, kad ga čovjek treba, a kad se aj-ti konačno pojavio… uh, bolje da se toga i ne prisjeća.

– Sirom, sirom, bijelim sirom – odsutno će Dragica. Jedak miris iz ladice upozori je da bočici s acetonom posljednji put očito nije dobro zavrnula čep pa sad kemikalija umjesto vate natopi ugovore. Ah, gdje su oni lijepi dani kad su se za svaki drek još radile kopije preko indiga! Danas za svaki taj isti drek mora u susjednu kancelariju gdje ona lajava Pavlovićka čuva printer ko one troglave psine pod zemljom… gdje ono, zapravo, i što točno? Već čuje njezino kreštavo podbadanje: Kaj, opet si nekaj zeznula? Pa isprintala sam ti taj fajl već bar dvaput! Moramo šparati papir, ne?

– Bijelim sirom? – u nevjerici će Biserka. – Kako možeš nekoga zatući bijelim sirom? A da nije to nešto kao ono ,,zatukli su ga ciglama''? Imao mi je to mali nekidan iz hrvatskog, pa me onda gnjavi ,,mama, mama, što su to *prigle*?'', pa ,,mama, mama, šta je to *u zid, uzi, duzi*?'', a odakle da ja znam te njihove novohrvatske izmišljotine? I onda, na kraju, ,,mama, mama, i naš zid u badecimeru je pljesniv, znači li to da i mene netko može tamo zatući?''. Da popizdiš, jebote. Jedino crvene cigle sam skužila, ali bijeli sir? Pa di toga ima?

– Ima, ima, kad ti velim – Dragica će mrvu rezolutnije, jer ni inače baš ne trpi sumnjičavost. – Znači, prvo se na jadnicu strovalila cijela polica sa sirevima, a onda je netko još dokusuri jednim jedinim kolutom. Ali ono, pravim kolutom, fejst velikim, takvih nema kod nas po dućanima, možda u nekoj veleprodaji, eventualno.

– Okej, okej – pomirljivo će Biserka. – Ako je kolut, onda je okej. Ja mislila, ono, dvadeset deka ementalera, gaude ili trapista, pa još narezanog, onako da poslije ne možeš odlijepiti krišku od kriške, to ipak ne… Znači, umlatili su je.

– Na mrtvo!

– A koga to?

– Ne znam, neku žensku. Sinoć na telki, na prvom. Ona serija s onim feš inspektorom, kak' se ono zove, Brnabić? Jebemti, kaj da delam s tim zanokticama?

– I kaj je dalje bilo? – zainteresira se sad Biserka. Dragica zausti da nešto kaže, ali je u toj nakani omete resko pištanje telefona. Biserka nevoljko digne slušalicu.

– Ne, Jean-Domagoj – reče nakon dvije-tri minute nijemog kolutanja očima – ne zna mama ni tko je žuti, brkati, ni tko je *crveni, crknuti*, ni tko je *zelen i rogat kao jelen*. Aha, referat moraš napisati? Onda zovi tatu, taj ionako u tom svom servisu ne radi ništa pametno, osim što pametuje radnicima kako je on tobože duša od šefa. Ma, kad ti velim, bit će mu drago. Nego, zašto nisi u školi? Aha, popodne tek… Ma, zaboravila sam, tko bi se tu snašao… Znači, opet radiš sve u zadnji čas? Šta smo rekli o kampanjskom učenju?

– Pa, ono, riješili su slučaj, kaj bi dalje bilo? – nastavi Dragica nakon što Biserka spusti slušalicu. – Ali ja sam ti, draga moja Biba, poslije cijelu noć sanjala da me progone nekakvi koluti sira, isto tako bijelog kao i taj u seriji. Valjda je to bilo zbog one sarme koju sam nam navečer bila prigrijala. Ne smiju se takve teške stvari jesti navečer, ali kad ti ostane, mislim, jebiga… I još me, da prostiš, stalno tjeralo… – Tu odhini laganu postiđenost. – Taman, ono, zaspim, a želudac krulji, krči, grči se… i onda još ti sirevi… Ma, sve je to zato što onaj moj majmun jede sarmu s vrhnjem. Lijepo sam mu rekla, nemoj, što će ljudi reći, zna se tko sarmu jede s vrhnjem, ali kakvi, on navalio, pa onda moraš i ti, ne?

– Pa da, zelje napinje – Biserka će puna razumijevanja. – A napinje valjda i sir ako je pljesniv. Uopće ne znam tko to može jesti. Francuzi, Englezi, šta ja znam, sva ta bjelosvjetska bagra. A mene će, bojim se, noćas u snovima progoniti cigle. Jebem ti i cigle i školu i te njihove nastrane kurikulume i sve.

Ne prođe od analize nadimanja, plijesni i kurikuluma ni deset minuta, kad telefon na stolu ponovno resko zapišta. Omaškom Biserka uključi zvučnik, na što se kancelarijom zvonko i resko poput policijskog voki-tokija razlegne supruga joj mehanički glas. Djelovao je u najmanju ruku uzrujano.

– Čuj, zva' me mali. Pa dobro, jesu l' oni u toj njegovoj ka liberalnoj školi pri zdravoj pameti? Pa kakvi su to crni žuti, zeleni i crveni vragovi o kojima mora napisati referat? Mislim, pokojni je reka' sve što se o tome imalo reć', nema se tu više šta referirat', kr' im Is'sovu! Osim toga, najavili mi se za danas ovi iz porezne, kažu, u kontrolu, a znaš šta to znači! Pa ne mogu se ja sad jebat' tu s nekak'im ciglama. Uh, bolje bi bilo da smo ga upisali u kurčevo sjemenište, jeba' mu dragi Irud mater…

– Napiši mu te cigle i ne seri! – uzjoguni se sad Biserka. – Znaš dobro da je iz hrvatskog već bio na popravnom! Napiši mu to kako znaš i umiješ, inače za tebe večeras nema ni alke, ni bare, ni čoje, pa ga ti lijepo turaj uništa!

Shvativši da je Dragica sve vrijeme sluša, na to i sama malčice porumeni. S druge strane, pomisli, nema ona tu čega da se stidi, njezin samozvani vojvoda bar zna kamo bi sa svojim arambašićem, dok bi ga Dragičin, kako reče, majmun, radije sam zalijevao vrhnjem. A i ključevi alkarskih svetkovina čvrsto su u njezinoj ruci, pa onda? Dakle, gdje stadosmo?

– Znači, koluti sira su te, veliš, proganjali u snu? – nastavi Biserka kao da joj se upravo ne ote ništa sramotno. – Jesi li pogledala u kakvu sanjaricu što bi to moglo značiti? Znači, sve to ima neko dublje značenje, a kad te ovako slušam, padaju mi na pamet samo sir i vrhnje. Znači…

– Znači, nisam – uzvrati Dragica kao da baš i ne vjeruje u tumačenje snova iako mu je inače više nego sklona. – Ali sam odmah ujutro izguglala taj sir iz serije. Nekakav thompson, stilton, ne sjećam se točno, ali da, pljesniv je ko podrumski zid. A k tome još i plav, kažu na toj stranici, čekaj da provjerim… mid… mid… midsomer blue…

– Nebo je žuto, a sunce je blu, sve je kako rabi samo u tvom snu – zapjevuši na to Joža iz aj-tija, koji je neopazice sve vrijeme stajao na vratima, pa mu nisu mogle promaći ni Dragičina mora, ni Biserkina alkarska prispodoba. – Nego, komadi, vidim da ste u elementu, da ne kažem elementaleru, i da vam malo poštenog hardvera ne bi baš naškodilo, hm? Bez brige, ima Joža velog Jožu, celi terabajt. Kužite, ono, tera-bajt… ma kaj ne bi kužile, hm, hm? Kad se bajti teraju... hm, hm?

Iako ga se – kako zbog napasnih višeznačnosti, tako i zbog zaluđenosti istarskim folklorom – glatko moglo prijaviti tzv. humanim resursima, nijedna zaposlenica firme, pa tako ni Biserka, ni Dragica, Joži nije zamjerala te plitke lascivnosti, dokle god ostajale, što se kaže, na riječima, a od riječi aj-tiovac dalje i ne dospijeva. Zato ga Biserka ni ne počasti unezvijerenim pogledom, već samo hladno upita:

– Čuj, Joža, ti si učen čovjek, pa slušaj onda ovako: *Ubili su ga ciglama, crvenim ciglama*… Kaj znaš o tome? Mali mi mora napisati referat za hrvatski, a moj alkar ima poreznu kontrolu, znači, ti si mi zadnja nada.

Joža, za pošalicu vazda spreman, a i inače rodom iz Dobojske, htjedne reći nešto o nadi i spasu te potom sočno opisati Nadine tjelesne i ekonomske vrline, ali mu se to nekako ne učini dovoljno originalnim, pa znalački, ako ne i pomalo svisoka, uze da docira:

– Ciglama se ne ubija, na ciglama se zarađuje. Ne zmislite se vi, komadi, kak' su moji dečki s crvene Trešnjevke nekad unosno prodavali prolaznicima cigle. Zapravo, ne zmislim se ni ja, ali su mi pričali. Sve su mi ispričali, ono, pitaš frajera: *Di ti je cigla*, on veli: *Nemam*, a onda ti: *A zakaj ju nemaš, sad ju lepo kupi, jebote, inače bu frke, bu sranja, ne bu te mama više prepoznala kad se bez cigle vrneš doma*. I onda cigla za ciglu, a za drugim vuglom

ti stoji kompić i pita ga: *Je l' imaš ciglu*, pa kad veli ovaj: *Imam*, onda: *A zakaj nemaš dve*? I Jovo nanovo. Okej, cigla, to su vam na izdisaju Juge bila dva Tita, dve crkotine, za to nis' mogel ni pošteno pivo popit', ali ak' već govorimo o opekarstvu…

– Dobro, a sir? – zainteresira se sad Dragica, iako, da je se baš pitalo, ne bi znala reći zašto je to u kontekstu Jožina trabunjanja još točno zanima.

– Sir? – nasmije se Jože promuklim grohotom. – Pa ima jedan deda kaj obilazi birtije i prodaje gostima sir, ali kupil ga ti – ne kupil, niko te posle toga ne zašora. Znači, nema nam više u našemu belomu Zagrebu gradu nikakve prave, opasne romantike, dagajebeš, a to je, bumo rekli, neizbježna posljedica posvemašnje globalizacije. Dakle, moje dame, primite izraze mog najdubljeg rukoljuba, *bella ciao* i bok! I da, znam tu pjesmicu, zatukli su guštera, samo repić mu je preživel, to je bar jasno, ne?

Biserki iz svega ovog ne bude jasno baš ništa. Dragici još manje, ali ona ionako u međuvremenu odustade od valjana objašnjenja, koje, ako će pravo, nije ni tražila. Bolje da se vrati turskim sapunicama, od njih će joj more valjda biti podnošljivije, večerala ona sarmu s vrhnjem ili ne. Ono što, međutim, prešuti Biserki bijaše da joj jedan od koluta tog thompsona, stiltona, hiltona, miltona ili kako se već zvaše, sustigavši je pred zoru, u snu priušti nešto čemu se doslovce ni u snu ne bi bila ponadala, pa joj sam san na kraju i ne ispade toliko mora, koliko Biserkinom suprugu nedvojbeno posjet porezne inspekcije.

Jer dogodi se pred kraj radnog vremena još jedan telefonski poziv kojim izvjesni Marko, revni zaposlenik njezina supruga, obavijesti gazdaricu da će servis neko vrijeme ostati zatvoren i zapečaćen, te da joj gazda poručuje da ga ne čeka ni s večerom, ni s „onim drugim", jer će se, čim bude obavio razgovore s mjerodavnima, ako ga puste, negdje „namrtvo naliti". Mali Jean-Domagoj u međuvremenu dignu ruke od referata i radije se prikloni riziku još jednog popravnog, nego da uopće pokuša dokučiti što bi imalo značiti žute mu, kosti, hlape u iglama. Jože iz aj-tija, koji se u firmi odavna preimenovao u e-o-pé, ponesen nostalgijom kupi još iste večeri u birtiji od ljubaznog mobilnog starčića kolutić istarskog sira i odluči u najboljoj trešnjevačkoj tradiciji oglobiti samog sebe što ih nije kupio dva. Autor pjesme o ciglama okrene se, pak, oko ponoći komotno u grobu kao i toliko puta prije, kad bi se u obrazovnim ustanovama na silu analizirali njegovi radovi. I tako u Zagrebu prođe još jedan mukotrpan radni dan, a inspektor Barnaby u fiktivnom engleskom Midsomeru riješi još jedan slučaj, samo što to nitko zaista ne primijeti. Nema veze, sutra ćemo iznova.

Gavran (i dvije lije)

Oh, when someone turns that blue, well it's a universal truth
Then you just know that bitch will never fuck again.
(Lou Reed)

Ponoć traćah jednu jadnu, kadli mi na pamet padnu
Ezopu da, drevnom Grku, dopustim da spjev mi piše –
Dakako, u meta-štivu, čitljivu mi aditivu,
Riječ'ma što mi basnu sivu pred očima oživiše.
Basnu, naravno, o siru, od kog mi se sline sliše –
Mudrom dosta, ništa više!

Sir je, dašto, predmet želje, zarad njega uz butelje
Fina vina i fotelje mnogi već si zapustiše –
Njega otkad znam se žuđah, ne jednom za njime luđah,
Jutrima se gladan buđah, dućan dok ne otvoriše –
Naužit' se makar rupa što se u njem nastaniše –
Premda, sir je mnogo više!

Jeđah ja ga i s Lenorom, u sobičku, ranom zorom,
Topljasmo ga termoforom, tostere kad poskupiše –
Pa i s njena zrela tijela strugah rado sirna djela,
Put joj kao karamela dadne mislit na slatkiše –
Nek' se cijela na sir svela, zore mi se osladiše –
A sva čula naćuliše!

Kad Lenora legnu gola, na njoj bubri gorgonzola,
Duša poput apostola Krista krv iz rana siše –
A sa bedra jedra čedra mazah potom puna vjedra,
Dok joj njedra duha vedra tilzitom me nagradiše –
Vedra njedra, bome štedra, mnogu tajnu u se skriše –
Treba l' reći išta više?

Al' Lenoru odvedoše anđeli, to bi baš loše,
Te je sami sad na nebu sirom častit' nastaviše.
K'o mizantrop mizantropu obratih se tad Ezopu,
Pa se sirci u toj zbirci vrânu u kljun preseliše –
Vranu, garavu jaranu, što ga lije slasti liše –
O tom poslije malo više!

Elem, gavran tad na granu puna kljuna plijena banu,
U svom hiru, da u siru uživa što može tiše.
Ali glupan narcis bješe, pa na granu s mišlju sješe
Svijetu dokonome kriještom povijest poja svog da piše –
Da je piše, dok mu sira u kljunu se kriška njiše –
Mnogi tad se sablazniše!

Tek što uzeh to da sričem, kadli izvana, k'o bičem
Tjeran, pernat stvor mi sleti od kamina malo više.
Točnije, na kip Palade, tu se opet slade nade,
Jer u kljunu on imade – znamo što, ni riječi više!
Oprezan je gavran otkad lisice ga ovršiše –
Ček', zar ih je bilo više?

Crni ptiću, rekoh, jao, s kojeg li si neba pao,
Zašto nisi pokucao? Lijepo ti u pjesmi piše –
Mrki gavran nit' da grakne, što me neugodno takne,
Jedva čekam da se makne, ali ne bi on da briše –
Već svisoka žarna oka nevidljive slike riše –
Moje duše, manje-više!

Otvorih svejedno vrata, ispratit ću kasna svata –
Kadli slijedom se citata dvije lije pojaviše.
Jedna sjede do kamina, druga pita ima l' vina,
Oko mene steže tmina, kažu, noćas bit će kiše.
Čini mi se, prve kapi okna već mi ovlažiše –
U mom srcu sve je tiše!

Gavran, pak, i dalje šuti, kruti pernati mu skuti,
Bit će da ga čak i ljuti što me lije posjetiše –
„Vraže, mjesto ti u Hadu, zasrat ćeš mi još Paladu,
Priznaj tko si il' se nosi, nemoj reći: nema priše!",

Kažem, svjestan da ga lažem, jer me zanima sve više –
Čak bih rek'o – isuviše!

Odbio on i da zbori, govori mi o Lenori,
Njenim likom sveđ me mori, vidim dobro kako diše –
Jer zbog usirene slasti i što morah nepce pâsti,
Zbog Lenore, što je gore anđeli blagosloviše,
Maska mora jednom pasti, nek' se strasti trag i briše –
Kući propalo se piše!

Kiša lije, lija pije, druga nešto podlo mnije,
Paklene li familije, što si u me gnijezdo sviše –
Ipak, namjere im pratim, umoran sam, već se patim,
Vrijeme ne mogu da vratim, nit' ga ikad povratiše
Anđeli što u svom bijesu na mene se okomiše –
Misli već mi pomutiše!

Gavran šuti, smest' se ne da, lukavo ga lija gleda,
Laskavica, zavodnica: ,,Hajde, brate, grakni više!
Uživajmo u tvom pjevu, opjevaj nam ti tu djevu,
Čije tajne, ne baš bajne, pod ovim se krovom skriše,
Djevu gladnu, što je jadnu sirevi upropastiše“ –
Misli gavran: ,,‹em ti kliše'!“

Neće lija da se sladi, vidim, mast bi da mi vadi,
Nije ovo sirca radi, veća nevolja se piše –
Jer Lenora od rokfora može i bez nevermora,
K'o metafora terora savjest otežat' mi ište.
Savjest, čije aveti me nemilice tusto tište –
Sjetu moju sveđ da nište!

Priznajem, s Lenore sira uživah bez varke mira,
Tijelo njeno bi mi snenom puko plitko nasladište –
Nesvjesno je gratinirah, pritom grešno sebe dirah,
Da ne kažem, masturbirah, k'o da vrazi gromko vrište.
Nek' je mrtva, nek' je žrtva, barem ne smazah je tašte –
Čedo bolesne mi maš te!

I sad mi u lošoj vjeri gavran mûkom muku mjeri,
Ne zna Ezop što ga nuknu basnu obijesnu da piše –
Nehotična kanibala priča bila bi mu šala,
Što zna Helen kako zelen sir nam mamno zamiriše –
Jest, na plijesan, neumjestan uživah u njem sve više –
Tako, eto, duša diše!

A Lenoru, ‹mjesto vijencem, ovjenčah ja rastopljencem,
Te je žudnjom tranširanu đavoli mi sahraniše –
Lijepu svu u taperveru, u mog doma frižideru,
Nek' je niski stupnji žderu, nek' je mrzla studen siše –
Nek' u spomen toga čina kronika se crna piše,
Kad se zločini već zbiše!

Prozboriš li, vraže slavni, moji grijesi bit će javni,
Nije baš ni da su davni, makar se ne ponoviše –
Čekanje je što me ubi, nemoj da te lija snubi,
Nikad braća ti po perju lekciju ne naučiše –
Glasniče sa hadskog žala, jebo sirak, grakni više –
Strepnje svoje učiniše!

Sve je dublja agonija, u siru mi krivnja klija,
Sad se već i druga lija bacila na bućkuriše –
Pa sa sestrom uslast pije, cereka se, kesi, smije:
„Crni stvore, nevermore, sirci ti se skiseliše!
Pjevaj slobodno il' zijevaj, nema za te straha više –
Lije ti se podnapiše!"

Na to gavran lakovjeran, silom pripovijesti tjeran,
Stade smjeran, basni vjeran, u svom kljunu sir da njiše.
O Lenori, mojoj mori, svijetu on bi sad da zbori,
Kljun još pravo ne otvori, kadli lije poskočiše –
I u hipu, tu na kipu, od kamina malo više,
Zubima ga dograbiše!

Nisu one baš na dijeti, posvud sobom perje leti,
Odavna im on na meti, žitka bitka da ga liše
Namjera im neskrivena, kad je gavran takva bena –
S gubica im kaplje pjena, jadnik ne može da zbriše –
Kraj Palade brade glade, načisto ga dokrajčiše.
Graktanje mu tiho, tiše!

S poda tad ga podigosmo, pa ga lijepo ispekosmo,
Nadjevena sironosno, u receptu kako piše –
Uz to sočan sirni umak, protvan da mu bude humak,
Pećnica k'o mrtvačnica moral drevne basne briše –
A iz mrkle hadske niše, što joj sjena obris riše,
Graknu Ezop: „Nikad više!"

Lada Žigo Španić

Ćao, luzeri

(Odlomak iz humorističkog romana u nastajanju)

,,Radnja romana događa se u Arizoni osamdesetih godina prošloga stoljeća. Glavna junakinja našeg podrijetla susreće u klubu Balcanica razne Amerikance balkanskih korijena, živopisnu čeljad, uglavnom propalu i nesposobnu uklopiti se u američku kulturu. Nastaju komični odnosi s veoma čudnim ljudima, a i neki neočekivani zapleti…''

Haris me je uporno gledao, zapravo škiljio ispod širokog šešira (koji je nataknuo na glavurdu kako bi mu izgledala još veća), držao me za ruku i govorio mi da sam najljepše žensko čeljade koje je sreo u klubu Balcanica. To je mogla biti istina, jer su tamo žene, barem one ljepše i normalnije, doista rijetko zalazile, a one manje atraktivne bile su sitne, pijane i nedefinirane, uvučene pod pazuha bezimenih naroljanih mužjaka koji su im obećavali prijevoz do kuće. Mulaosmanović je za prvu romantičnu prigodu malo poštucao zulufe tako da mu se još više isticao okrugao oblik glave i velika mesnata usta kojima bi mogao zgrabiti komad pečenoga praseta s povezom na očima i bez uporabe ruku. Fuj! Ali golicalo me i neko Ah! Čudno je nešto strujalo moji tijelom, i srdžba i ugoda, vjerojatno stoga što sam, nakon onih neupotrebljivih filozofa koji pilje u zvijezde i zapinju o tlo, konačno naišla na muškarca, pa makar i na seljačinu, vesela mu majka!

Haris se odjednom digao od stola, pohitao prema aparatu i stao ulagati u utrke pasa. Počeo je naglas psovati na pekinezericu koja je pretekla dogu, ,,jebo joj je sisu materinu'', ,,rod, porod i odrod'', a onda pjeneći ulagao u druge pseće sorte, potpuno zaboravljajući na mene koja sam se, sva zbunjena, skvrčila za stolom.

Gazda krčme Musa Glista bijaše odrpan čovječuljak s klempavim ušima i šiljastim nosom kao da ga je nacrtao neki pripravnik u Waltu Disneyu, koji je odmah potom dobio otkaz. Musa se zapričao sa mnom i hvalio se kako njegovi davni peci potječu od neke balkansko-romansko-bavarske kraljevske loze koja, nažalost, nije upisana ni u jednom udžbeniku povijesti na ovome svijetu pa je počeo bijesno psovati povjesničare kao plaćenike velikih naroda i narodnosti. Moguće je da su ti njegovi ,,kraljevi'' pripadali klasi dvorskih luda čiji je on bio dostojan nasljednik – smiješne vanjštine, pun sebe i brz kao metak. Poslije ću od Harisa saznati da je Musa renovirao svoju krčmu nabavljajući materijal od nekog švercera, bivšeg propalog boksača lake kategorije, koji mu je po povoljnoj cijeni prodavao otpadna drva i polovnu armaturu pa je on na brzinu podigao to kućište, jer se uskoro trebao oženiti i pošteno zasnovati obitelj.

Promatrala sam opskurnu krčmu sa strahom u očima – jedan dugonja, nama okrenut leđima, razgovarao je naglas s nekim krezubim tipom koji se stalno smijao kao Pajo Patak, a kad je dugonja povikao da želi rasno čistu Ameriku i udario šakom o stol, dva Afroamerikanca u kutu zasjaše očima – jedan zgrči veliku šaku te ustane da se silovito obračuna. Odmah sam ustala, pohitala do šanka i rekla Musi neka hitno pusti pjesmu USA for Africa: *We are the word, we are the people*, što je ovaj odmah učinio, drhteći od straha, a kad je mirotvorna pjesma započela, ja sam zaplesala da smirim tenzije. Neki mršavi, pijani, klimavi tip ustao je i pridružio pokretu otpora te počeo na sav glas citirati dijelove Marxova *Kapitala*, za inat okrutnom kapitalizmu, a kad je završio, udario je flašom o stol, pijan pao na stolac i na mjestu se ukipio. Uskoro su se u krčmi Muse Gliste izmiješali rasizam, humanizam i komunizam te je nastala veoma kaotična i neugodna situacija u kojoj više nitko nije znao što da kome učini i što da kome rekne. Svi su se pijani zablejali jedni u druge i jedno vrijeme zavladalo je primirje – glasa bilo čuti nije.

Haris opet nije imao sreće – pudlica mu je pretekla vučjaka, pa je udario dlakavom šakom u aparat i povikao – Jebem li ti krvavu ledinu! – a onda mrka lica sjeo za stol, popio rakiju naiskap pa drugu, treću… Nakon dvije minute oči su mu zasuzile te je, ničim izazvan, s melodramskim tonom u glasu počeo pričati o svojoj svetoj lozi:

– Čuo san ja da ti pripremaš niku monografiju o našoj čeljadi u Americi. Molin te da i mene metneš u taj libar. Moja Julija, žestoka je moja loza! Ki rakija! A meni se to sve zarilo unutri – pa stavi šaku na prsa. – Pa ja često zapivan onu pismu moga dida: *Selo moje, sve me tebi zove, da se vratim u sokake svoje, pa da prođem kud sam prolazio, pa da ljubim što nisam ljubio*.

Došlo mi je da prasnem u smijeh, ali me je William Haris tako ošinuo pogledom da sam se odmah uozbiljila, štujući njegove sokake i njega, kao plod nemile mu majke i nesretnog mu ćaće koji nije znao da mu odrod od sina neće biti na sliku ni priliku.

– Znaš, Julija – nastavi on, pa potegne iz flaše i strese glavu i tijelo, – moj otac Sajo Mulaosmanoić i mater Anđa Šušnjara upoznali su se u Farrellu, di se razvijalo rudarstvo i metalurška industrija, pa je naš živalj tamo doplovio, trbuhom za kruhom. Tamo je bilo tristotinjak naše čeljadi koja je s mukom i znojem radila u američkin rudnicima i živila u četvrtima, onim brvnarama što su im Ameri sagradili. Ćaća i mater odoše Bogu na istinu, godinu za godinom, ima tome dvanaest ljeta. Odoše od mukotrpna rada, a morali su plaćat stan iljadu i pesto dolara, pa ti sad poveži kraj s krajem! A ćaća još obolija od raka, pa tribalo i ljekove plaćat, a jedna kutija za kemotrapiju jedanaest iljada dolara! Sriću in đava odnija materijalističku, sve bi ja to sredija bosanskon sikiron! Umrli su oboje u Farellu, a ja san se doselija ovdi kod materinog rođaka Joskana Šušnjare – on ovdi, u Phoenixu, ima hotel. I ja san se s njin družija i upija taj lipi govor naše Zagore koji me uvik nagovara da iđen samo dalje, pa šta god prida mnom bilo. I sebi san stavija dva prezimena, ćaćino i materino, jer su i Šušnjare ovdi, u Americi, naši dobri i vridni ljudi bili. Mene je mater kasno rodila i čim me je u rodilištu ugledala, otišla sirota Bogu na istinu.

Naručio je još jednu rakiju, otpio, udario čašom o stol i s ponosom kazao:

– Ova je rakija po receptu moga dida Mehmeta, po ćaćinoj lozi, koji je u Farrellu tajno peka ovo piće za naš jadni, napaćeni narod, pa se recept prinosija s loze na lozu. Ovakve rakije Ameri vidili nisu nit će je ikad vidit! A oni koji su je pili, zaboravili su na sve brige i nisu bili više u onoj, kako se ono reče…. depresiji, pa su molili da in se kaže kako se ta rakija peče. Ali, evo in svima roge, ja tu rakiju pečen u svome podrumu, orginal naša, pa je prodajen, a iđe ki alva, jeben li joj iskukrsta, pa dobro i meni i gazdi lokala i narodu koji u njoj muku topi!

Haris smota škiju, nasmije se, pokazujući žuti zub na gornjoj čeljusti i dva okrnjena zuba na donjoj, pa nastavi: – Moj je dida stroj za rakiju naziva 'veseli stroj'. Kad bi peka rakiju u Farellu, u vrime kad se nije smilo, on bi u podrumu piva na sav glas: *Oj, kazane, moj bakreni sude, kraj tebe me svako jutro bude*. I svira bi na šargiji, a to je sveti instrument mojih predaka.

Harisu su se oči natopile suzama od sentimenata pa nastavi svoju storiju – ćaća ga je pošteno učio kako se mukotrpnom „rađom“ dolazi do kruha i vode, pa do čorbe i kolača, korak po korak, tako da se višak dolara uvijek sakrije u kesu, pa se kesa stavi u kutiju, a kutija u škrinju, da tu dolari čekaju kad nadođu crni dani. No Haris je, kako sam reče, puno gledao westerne, zaljubio se do ušiju u Johna Wayneja, Garyja Coopera i Clinta Eastwooda pa je odlučio kako neće biti sirotinja, nego postati heroj na američkoj vjetrometini života, na ponos ćaći i materi koji ga „odozgor gledaju i bodre ga da se uzda u se i u svoje kljuse“ premda ni sebe ni kljuseta još našao nije.

Harris se zapilji u stol i stane okretati čašicu, a činilo mi se da bi je najradije u muci rukama zdrobio. Nisam mu dobro vidjela lice pod šeširom, ali sam osjetila da ga bodu po tijelu i duši iskre roda njegova. – Sve ti to meti u tu monografiju, a ja ću ti sve lipo napisat na papir – reče i stisne oči i usne od tuge. – Zašto bi se mećali u monografiju samo oni koji su se obogatili? To nije pošteno! – poviče Haris. – A šta je s onima koji su u Amerikama patili i jedva preživljavali u društvu koji do njizi ništa ne drži? Koji su radili za bogate američke gazde i krv pišali? Ko je reka da se objave priče samo onih koji su se omastili dolarima?

Šutjela sam, jer je imao pravo.

Kada se William Haris malo pribrao, opet obori rakiju niz grlo i zapjeva o svojim sokacima.

Došlo mi je da se nasmijem, ali sam se suzdržala da ga ne povrijedim. Usred Amerike ja slušam baladu o njegovu selu i usred pjesme o njegovu selu ja mislim na Ameriku.

Miroslav Pelikan[10]

Slikar

Ivan Petar Horvat odavno nije osjetio miris boje na svojim smežuranim, kvrgavim prstima, mada mu je, činilo se, bila oduvijek nadomak. Najčešće bi sjedio između dva stolića na kojima je precizno rasporedio tube, ispred štafelaja s praznim platnom. Na početku bi nekoliko trenutaka pozorno promatrao izazivačku bjelinu platna, tražeći neravnomjernosti na površini pripremljenoj za slikanje. Ubrzo bi se okretao prema sjevernom prozoru, leđima prema platnu. Tada bi uključivao glazbenu pratnju, kako je sam nazivao višesatno slušanje glazbe u atelijeru. Sjedio je satima, gotovo nepokretan, povremeno paleći cigaretu, pogleda i dalje uperena prema prozoru. Tako bi prolazilo prijepodne do ručka kada bi nakratko napuštao atelijer. Vraćao se brzo i prepuštao se poslijepodnevnom glazbenom programu. Pri prvoj pojavi tame palio bi diskretnu rasvjetu u kutovima, nastavljajući sa slušanjem. Večerao je redovito oko dvadeset sati kod kuće, stanovao je vrlo blizu atelijera od nekih stotinjak kvadrata na posljednjem katu višekatnice. Iza večere, ponekad bi čitao, ponekad radio.

Sutradan, rano je ustajao, ponešto bi pojeo na brzinu, nije bio osobito izbirljiv i odlazio u atelijer. Horvat je živio u raskošnom stanu prepunom umjetnina, što svojih najboljih slika, što drugih vrijednih radova. Za života je stekao veliki ugled, podjednako ga je cijenila i publika i kritika. Slike su mu se prodavale po visokim cijenama, doista i često tražene. Cijeli je život njegovao figuraciju koja je nalazila odjeka. Sada, kada je prošao osamdesetu, sam je sebi priznavao, ali sa smiješkom, kako mu nije lako. Prije nekoliko godina supruga mu je poginula u prometnoj nesreći, a znatno prije, njihova jedina kćer Petra, jednostavno je ostavila svoj lijepi, solidni brak s odvjetnikom Tkalčevićem i njihovu djecu Tomislava i Teu te otišla s nekim Hegedušom, bjelosvjetskim hohštaplerom, koji je navodno radio u R.S.A. Bank u Londonu i Singapuru. Petru je Horvat vidio otada nekoliko puta. Posjećivala bi ih rijetko, no vidjelo se da joj je dobro. Nakon nekoliko godina majci su se pridružili i Tomislav i Tea, i trajno se nastanili u Singapuru. Tkalčević je u međuvremenu postao visoki državni dužnosnik, no neka smutnja iz njegove mladosti koštala ga je ubrzo tog časnog položaja. Opet se vratio odvjetništvu, ali bez većih slučajeva. Od Petrina odlaska i praktično nestanka iz njegova života, Ivan Petar Horvat nikada se nije oporavio. Ne, nije stradalo njegovo zdravlje, prestao je slikati. Srećom je do tih trenutaka doista bjesomučno slikao pa je mogao odgovoriti na sve pozive za izlaganjem i pokazati znatiželjnim kupcima pravu sliku za njih u atelijeru. Otkada je Petra otišla, Horvat više nije naslikao ni jednu sliku. Ne može se reći kako se nije trudio, naprotiv, no njegova je ruka bila suha, staro osušeno drvo, nijemo, bezglasno. Svakodnevno je odlazio u atelijer i tako je jednom, posve slučajno uz upaljeni radioaparat, sjedeći nemoćno pred platnom, začuo čarobne spasonosne zvuke koji su mu nudili svoje društvo za cijelu vječnost. Uz svakodnevni boravak pred štafelajem, okružen glazbom, često je javno nastupao, davao zapažene intervjue, bio član mnogih komisija i žirija, primao nagrade i u javnosti ostavljao utisak čovjeka koji doista zna što je život i kako ga najsvrsishodnije potrošiti.

Petra je otišla prije trideset godina i samo je njegov atelijer znao da je on mrtvi slikar, prazan čovjek. Kolekcija raznih snimaka, ploča, traka, diskova, svakoga je dana bila sve veća. Horvat nije posebno kategorizirao pojedina djela za slušanje, kako bi na koje naišao na policama, tako bi mu se i prepuštao.

10 Miroslav Pelikan rođen je u Dežanovcu 1950. Od sredine sedamdesetih djeluje kao slobodni novinar pišući o kulturi (likovna umjetnost i izdavaštvo) surađujući s nizom dnevnih listova i periodikom. U istom razdoblju objavljuje prozu i poeziju u dnevnom tisku, specijaliziranim časopisima (*Riječi*, *Mogućnosti*, *Dubrovnik*, *Traženja*, *Osvit*, *Odjek*, *Republika*, *Forum*) i na 3. programu Hrvatskoga radija u emisijama Poezija naglas i Hrvatska proza.

No, nakon nekih desetak godina, od početka neslikanja, bilo je uočljivo da tržištem, ali i po izložbama kolaju manje-više iste slike. U proteklih tridesetak godina umjetničkog posta Horvatu je organizirano i nekoliko retrospektiva, i to je bio kraj što se tiče izložbi.

U javnosti je postojalo ili prevladavalo mišljenje da Horvat godinama ne izlaže jer vjerojatno priprema „izložbu nad izložbama" ili „izložbu svih izložbi". O tome se često pisalo i govorilo, no ta se izložba nikada nije dogodila.

Naravno, slijedilo je razdoblje mira. Mediji su pomalo zaboravili na Horvata, pa i kupci, ali on nije oskudijevao. Nekako se sretno navikao na to tiho razdoblje iako mu se činilo da je ono bilo nepotrebno prekinuto tragičnom smrću njegove supruge.

Nakon te teške drame, u njegovu je životu postojalo samo prijepodnevno i poslijepodnevno slušanje glazbe u atelijeru, kratkotrajni odlasci na ručak i večeru kući. O njegovu se domu odavno brinula gospođa Ankica, jednostavna i stroga žena.

Jučer je Horvat dobio pismo od Petre, javlja mu da je Tomislav trenutno u Kairu, zbog posla naravno, a Tea je u Londonu. Horvat je na velikoj karti svijeta premjestio zastavice, prva u Singapuru, druga u Kairu, a treća u Londonu.

Otkada je dobio pismo, Horvat nije niti jednom pogledao prema prozoru, sve mu se više pogled zadržavao na karti svijeta s tri plave zastavice.

Kao da je u ruci osjećao trzaje. Pogledao je na stolić i našao komadić ugljena i ubrzo je u obrisima karta svijeta s tri plave oznake bila na platnu. Ne gledajući tube, otvarao ih je i špahtlom nanosio po površini platna. Grozničavo je radio cijelo prijepodne, preskočio ručak, glazba je odavno prestala. Tijekom poslijepodneva nazvala ga je gospođa Ankica, zabrinuto ga pitala gdje je.

– Slikam – brzo je odgovorio i spustio slušalicu.

Znao je Horvat kako se teško vratiti slikanju, svaki je povratak težak. Neprestano je strugao i premazivao novim slojevima boja. Nakon nekoliko nervoznih dana slika je bila gotova. Od karte svijeta nije više bilo traga, osim razigranih površina kolora s tri male plave zastave. Znao je također kako mora nastaviti raditi na seriji slika ili možda ciklusu Plavih zastava. U idućih mjesec dana načinio je još četiri varijacije tri plave zastave s različitim dominantnim bojama. Pomislio je kako bi bilo zgodno pozvati Webera, dragog prijatelja, koga istina odavna nije vidio, uvaženog kritičara, predvodnika moćnog klana povjesničara umjetnosti. Ne, još je rano.

U stalnom, dosta ničim prekinutom radu, Horvat je u idućim mjesecima naslikao dvadesetak slika srednjeg formata, sve ulja na platnu. Bio je istinski zadovoljan jer je ruka slijedila glavu, a glavu ruku bez otpora, uzajamno se respektirajući i rezultat je bio pred njim.

Pregledno je posložio sve slike i pozvao Webera koji se nemalo iznenadio pozivu.

Horvat mu je odmah nestrpljivo pokazao slike.

– I, što kažeš?

Weber je nekoliko trenutaka gledao prvu sliku Tri male plave zastavice. Bez riječi je krenuo dalje. Za nekoliko minuta, nakon potpune šutnje, Weber mu je nekako suho, kruto rekao.

– Ovo si ti? Pa, ovo uopće ne sliči na tebe.

– Weberu, ovo su moje prve slike nakon trideset godina.

– -Što?

– Da, ja nisam uopće slikao više od trideset godina. Ovo ispred tebe, naslikao sam u nekoliko posljednjih mjeseci.

– Ali, čekaj, zbunjeno će Weber, uvijek si njegovao figuraciju. Po njoj te pamti kritika i publika. Ovo, ovo ti je posve nepotrebno, ja ovo nikada ne bi izlagao. Uopće, što je to? Naglo probuđena apstrakcija u starcu od osamdeset godina.. koji nam cijeli život priča o prednostima figuracije.

Weber je brzo otišao, razočaran. I Horvat je bio razočaran Weberom. Ma što Weber zna, mislio je uzrujano.

U idućim je danima pokušao izložiti nove slike u prostorima gdje su ga nekada obožavali. Nakon niza posjeta, svi su ga odbili. Nikome ne treba ovakav Horvat, pa čak ni anonimnim galerijama na rubu grada.

Weber ga je nedavno nazvao i rekao mu, onako prijateljski.

– Ovi se naši žale na tebe, dosadan si, pusti ljude na miru. Ne ljuti, i ti znaš, tvoje je vrijeme prošlo.

Ova Weberova izjava nije Horvatu teško pala. On je i dalje svakodnevno razrađivao i produbljivao svoj ciklus Plavih zastava koji je postajao sve veći, sve raznolikiji, sve poticajniji.

Uživao je slikati u atelijeru, često je miješao boje i glazbu, okretao se u stolcu radosno i prema štafelaju, i prema prozoru, i prema karti svijeta, ali nije prestajao slikati. Njegova je ruka bila vrela.

Miroslav Pelikan

Isječak

Slijedeći svoj instinkt, krenuo sam na putovanje. Cilj se nalazio na otoku, daleko na pučini mora. Vlakom do luke na obali, a zatim trajektom nekoliko sati preko mirna mora. Morao sam se susresti s čovjekom koji je jednostavno odbacio sve stečeno, od priznanja, imovine, obiteljskih obveza, nakon sjajne karijere. On je sada živio posve izolirano u središtu toga otoka, iznad nasada vinograda u malenoj poljskoj kućici ne komunicirajući ni s kim. Urednik mi je kratko rekao.

– Vidite, slika li? Što zapravo uopće radi? Što sada misli? Vidite… no, vidite. Idite već jednom.

U mjestu na otoku malo se znalo o novom stanovniku. Tek slučajno sam naišao na inspektora policije Franu Kovačeva, koji mi je pružio sve potrebne informacije.

– Ah, Vi ste novinar Kraus. Čitao sam neke Vaše razgovore s umjetnicima. Znate i ja pomalo slikam. Da, gospodin Tugomir, on je doista veliko ime našeg slikarstva. On Vam živi, u toj kućici, mjesto se zove Kamen. Mjesto, riječ je o nekoliko kuća, no staro je više stotina godina. Malo dalje od Kamena, iznad vinograda. Živi vrlo povučeno. Ponekad ga vide kada kupuje namirnice.

Zahvalio sam se inspektoru. Tko zna, zna. Urednik mi je još neki dan preporučio pansion gospođe Marić. Pansion se nalazio u velikoj, ružnoj kući, staroj gotovo kao otok, a tako ju je i predstavila vlasnica . Dobio sam dvije, velike i lijepe sobe, jednu za noć i jednu za dan , prvu za spavanje, a drugu za rad ili ako hoćete, može i obrnuto, brzo mi je objasnila gospođa Marić.

Takav je običaj kod nas kada nije sezona.

Sutradan sam odmah krenuo u potragu. Iznajmio sam automobil i dosta brzo, i spretno, i sretno, došao do kuća u selu Kamen. Uputili su me prema vinogradima. Nisam daleko odmakao, ugledao sam poljsku kućicu. Tugomir me je opazio iz daleka. Stajao je na vratima i upitno me gledao.

– Da, možda sam vas razočarao. Ne izgledam kao Robinzon i uživam u svim blagodatima civilizacije. Električna energija omogućuje mi i rasvjetu, i kuhanje, i glazbu, i sliku s televizora. Dovraga, uđite, što stojite?!

Tugomir mi je pokazao tih nekoliko prostorija s ponešto namještaja. Iznenadilo me prisustvo velikog TV aparata, muzičke linije, no nigdje štafelaja.

– Ne slikate? – radoznalo ga upitam.

– Ah, a zbog toga ste tu. Slikam, slikam svakoga dana, ali u glavi. Gledam i pamtim.

– Ne vidim nikakve tragove, nema slikarskih zapisa.

– Rekao sam Vam, promatram, upijam. Sada samo slažem utiske, komponiram, kadrovi se samo slažu.

– A povratak? Što je s povratkom?

– Gledajte, gospodine Kraus, ja sam se vratio. Tamo, malo niže, polje je pripadalo mojima. Moj djed je rođen u Kamenu. Ja sam vratio definitivno.

Tugomir mi je velikodušno dopustio fotografiranje svih detalja. Odgovorio je na sva moja pitanja, mada ništa novo nije rekao, sve smo to već čuli i srdačno me pozdravio na odlasku. Tada se pljesnuo po čelu i gotovo radosno povikao.

Ah, Vi koji pratite umjetnost, sakupljate umjetnine. Lijepo, pričekajte.

Vrućina mi je udarila u glavu. Tugomirove slike postizale su visoke cijene. I doista, vratio se s platnom u rukama i predao mi ga.

– Izvolite, mala uspomena.

Okrenuo je platno prema meni. Na njemu samo bijela podloga.

– To je gospodine Kraus moja najbolja slika. Na njoj se nalazi sve potrebno. Nema ničega suvišnog. Ovo je dobro promišljena slika.

Prije negoli sam ušao u automobil, pregledao sam pažljivo bjelinu površine. Platno spremno za slikanje. Tko je od nas dvo– jice budala, kiselo sam se smiješio.

Poslao sam reportažu uredniku sa svim fotografijama i posebno nekoliko snimaka bijeloga platna s riječima Tugomira.

Vratio sam se u pansion. Gospođa Marić bila je vrsna kuharica i nakon nekoliko čaša vina, zaspao sam gotovo sretan. Obavio sam posao, sada mogu malo i uživati. Probudio sam se teške glave usred noći. Tuširanje me osvježilo. Pročitao sam iznova reportažu o Tugomiru ne zamjerajući si niti jednu riječ. Profesionalno odrađen posao. Za doručkom mi je, nekako uvijeno, kazala gospođa Marić kako me je već ujutro tražio Tugomir, ali ona nije dopustila da me budi.

– Ne znam, tražio Vas je. Ah, evo, ostavio je i broj telefona.

– Hvala gospođo Marić, jako ste ljubazni.

Čim sam nazvao Tugomira, predložio mi je da se nađemo u Gradskoj kavani, za nekih pola sata.

– Mislim da ste me krivo shvatili, gospodine Kraus. Doista mislim da je prazno platno najbolja slika. No, vidite, mišljenja sam da svaki umjetnik ima svoj limit. Jednostavno može napraviti toliko i toliko slika i nakon toga više voda kroz slavinu ne ide. Ja sam dosegao taj limit. Osjetio sam jasne signale da vode više nema. Sve što sam radio u posljednje vrijeme bilo je samo šištanje zraka kroz cijevi. Zato sam se i povukao. Financije su mi takvo što i omogućavale i sada sam gotovo sretan čovjek.

– Gotovo sretan?

– Pa, nedostaje mi slikanje, no bojim se zvuka zraka u cijevi. Vode više u izvoru nema.

– Dobro, a prazno platno?

– Nažalost ili nasreću, to je moj slikarski odgovor na sve poticaje.

Rastali smo se u tišini. Ja sam bio siguran da o Tugomiru više neće biti riječi u mojim tekstovima. Za ručkom me gospođa Marić pokušala razvedriti raznim pričama iz povijesti mjesta, nizom šaljivih zgoda iz života stanovnika.

– No, znate – nastavila je ona – u našem mjestu ima još dobrih slikara, možete pisati o njima.

Nisam ništa odgovorio, u mislima sam bio na povratku.

Nakon nekoliko mjeseci, ne znam, možda i godina, urednik me je pozvao.

– Sjećate li se Tugomira?

– Da, kako da ne.

– Njegove slike sada postižu astronomske cijene. Da, evo, poziva osobno Vas da mu pomognete oko organizacije nove izložbe. Krenite odmah.

Vratio sam se na otok prepun pitanja. Ubrzo sam se našao s Tugomirom. Vidno je omršavio, upalih obraza s čudnim sjajem u očima. Užurbano mi je pokazao cijelu gomilu velikih formata.

– Evo, ovdje je 111 slika velikog formata. Na svakoj slici nalazi se maleni isječak, sto jedanaesti dio jedne slike. Pomognite mi oko ispisivanja brojeva, postavite izložbu.

Pristao sam. Izložba je bila lako postavljena. Reakcija javnosti bila je raznolika, od odobravanja do negiranja.

Tugomir je uzburkao cijeli grad. Polemični tonovi čuli su se na sve strane.

No, vrijedni kritičari spojili su svih 111 isječaka u jednu cjelinu. Ukazao se složeni labirint. Na trenutke je iskrila živopisna boja, da bi se malo dalje gasila u tamnom. Tako je i 111 isječaka dalo cjelinu s imenom LABIRINT KRETANJA. No pri samom dnu, desno dolje, gdje se autori obično potpisuju, nedostajao je očito sto dvanaesti isječak. Taj završni isječak krio je odgovor što je na kraju labirinta.

Nedugo poslije izložbe prikrivana bolest slomila je Tugomira.

– Dobro, a što je s 112. isječkom? – nisam mogao ne upitati ga.

– Vi znate gdje je.

Nedugo nakon razgovora, Tugomir nas je napustio. 111 isječaka, 111 slika nastavljalo je svoj put, od jedne do druge izložbe. Svi su tražili i pretpostavljali skriveni odgovor. Dok su neki tražili iskreni autorski odgovor, drugi su pomoću 111 isječaka tumačili Tugomirov život. NO, boja, jer su svi tražili boju, nije se nazirala.

Ne znam kako, odjednom, stvarno posve iznenada, sjetio sam se Tugomirova poklona. Sliku sam držao u garaži, nekako mi je bilo žao baciti platno. Očistio sam bijelu površinu i povećalom pomno pogledao donji desni dio. Tada sam shvatio, ispred mene se nalazio sto dvanaesti isječak.

Naravno, moj djelić velike slike bio je neravnomjerno, pa i s prekidima presvučen tankim namazom bijele boje. To je dakle 112. isječak, bijelo na kraju labirinta. Praznina, potpuna praznina ili punina.

Nikome nisam pokazao Tugomirovu sliku, neka i dalje misle što hoće. Sto dvanaesti isječak bio je samo moj.

Lili Koci

Krletka

(Ulomak iz romana)

5.

Bila sam trudna. U utrobi sam nosila dijete čovjeka kojeg volim. Bila sam presretna i podijelila sam vijest sa sestrama i roditeljima.

Najstarija sestra Katarina imala je dvije kćeri, prelijepe plavokose blizanke. Rita je rodila triput, no, nažalost, njezino je prvo dijete umrlo deset dana nakon rođenja. Bilo je strašno gledati roditeljsku bol. Nisam znala koga više žaliti, sestru ili šogora, srce mi se slamalo dok sam ih gledala kako se nose s tom boli. Ipak, nakon dvije godine, dobili su kćer, a godinu i pol kasnije i sina.

Nije prošlo ni tjedan dana, a poštom su stigle sve moguće knjige o trudnoći od mojih sestara i mame. Rekle su mi: „Sve što ćeš u njima pročitati, dobro je znati, ali svaka trudnoća je drukčija". Tako se u našoj kući ubrzo pročulo da sam trudna. Svi ukućani dobili su novu temu za razgovor, pohvalili se prijateljima i rodbini te imali manje vremena za međusobne svađe.

Sestre su me zvale svakoga dana i davale mi savjete da me pripreme na najgore tegobe: mučnine, bolove u leđima, otečenim zglobovima, nekontroliranom znojenju, učestalom mokrenju, o tome da ću se udebljati, o hormonalnim promjenama, tamnim mrljama na koži koje se pretvaraju u čudne crte ako se ne sklanjam od sunca, o nesanici, o tome kako će mi biti stalno vruće i da si nabavim odmah klima-uređaj, i o tome kako neću moći depilirati noge ni bikini zonu, kako će mi se znojna bedra neugodno trljati jedno o drugo i tako izazvati ojedine i osip na koži kojeg ću se teško riješiti, kako je dobro namazati ih vazelinom. Pripremile su me i na mogućnost da ću dobiti alergije bez obzira što ih nikada nisam imala, a onda će mi to biti noćna mora.

Slušala sam sve njihove savjete preko telefona. Uživala sam u svakom trenutku njihove pažnje. Žudjela sam da su mi bliže. Toliko puta sam se željela požaliti na svoj brak, ali nisam imala hrabrosti. Sada, kada sam trudna, to me još više vezalo za muža. Doslovno sam kopnila u toj kući, ali sada sam ponovno počela disati. Roditeljima i sestrama nisam htjela kvariti sliku koju su moji imali o nama, da smo lijep i skladan par.

Moj muž se u društvu ili pred rodbinom uvijek predstavljao kao pažljiv suprug. Nježno me je znao pomilovati po ruci onda kada su svi gledali. I uputiti pogled pun ljubavi kada su nas svi promatrali. Rekao bi mi ponekad neku nježnu riječ kada su svi mogli čuti. Žene njegovih prijatelja zavidjele su mi na takvoj pažnji. Pred njima nije skidao ruke s mene. Komentirale su kako njihovi muževi takvo što nikada ne rade. Pustila sam da misle što žele. A, zapravo, čeznula sam za njegovim pogledom, toplim riječima i zagrljajima. Zato sam skupljala mrvice nježnosti koje mi je iskazivao pred svima, poput hrčka, i spremala ih u škrinjicu sjećanja da nikad ne izblijede.

Ruka mi je zaštitnički ležala na trbuhu dok sam razgovarala preko telefona sa sestrama i majkom iako se izbočina još nije nazirala. Doista, trudnoća je posebno stanje. Blaženo stanje. Svaki slobodan trenutak razgovarala sam sa svojom bebom i puštala joj klasičnu glazbu.

Kako je vrijeme odmicalo, trbuh je rastao, a i beba. Pazila sam na prehranu, doduše pretjerano. Iznenadila sam samu sebe kako mi jako pašu kiseli krastavci u kombinaciji sa sladoledom. Jagoda i pašteta? Mljac! Gdje kupiti datulje? Ja bih ih odmah i sada! Lubenicu bih prerezala na pola i žlicom grabila crvene sočne komadiće sve do bijele kore koja je, nakon što bih je obrstila, nalikovala na zelenu zdjelu. Moje dijete u utrobi traži čuda, a ja ću mu ispuniti sva čuda ovoga svijeta.

Moje tijelo se tih mjeseci mijenjalo. Odmarala sam i opuštala se kad god je to bilo moguće. Puno sam čitala, gledala filmove i slušala umirujuću glazbu. Uživala sam u promjenama svog tijela. U svim fazama. Imala sam osjećaj da sam svakim danom jača, sigurnija, samopouzdanija i bila sam svakim danom spremnija za majčinstvo.

Uživala sam u svemu osim u jednom. Moj muž, otac našeg djeteta, postao je još hladniji prema meni kada smo bili sami. Nijednom nije dotaknuo moj trbuh. Svoju bebu. Našu bebu. Ponašao se kao da sam prljava, gubava. Sjećala sam se svojih sestara kada su bile trudne i njihovih muževa koji su nježnim dodirima ruku milovali svoju nerođenu djecu. Vidjela sam kako izgledaju sretni roditelji. Znala sam kako to treba biti, ali toga kod nas nije bilo. Vrijeđalo me njegovo ponašanje. Bolio me i sam pogled na njega.

Brinula sam se za svoju tugu koliko sam mogla, da naše dijete ne osjeća bol koju mi otac svakodnevno nanosi. Rana je svakim danom bila sve veća i dublja. Nedostajao mi je čovjek kojeg sam voljela, otac mog djeteta. Nikada nije bio tu za mene.

Oko dva sata u noći pukao mi je vodenjak. Probudila sam se, a njega nije bilo. U kući nije bilo nikoga. Njegovi su već tjedan dana bili na moru. Kada su počeli trudovi, autom sam se odvezla do bolnice. Dvanaest sati bila sam na dripu, trudovi su bili nesnosno bolni, cijelo tijelo mi se treslo, a valovi hladnoće prodirali su mi u kosti. Nekoliko puta izgubila sam svijest. Na kraju sam morala potpisati neke obrasce za odobrenje poroda carskim rezom u slučaju da umrem.

Kada sam se probudila iz narkoze, bila sam u šok-sobi. Vidjela sam muža kroz staklo. Pustili su ga k meni, a on mi je rekao:

– Znao sam da ćeš mi učiniti nešto iza leđa.

Vesela medicinska sestra donijela je maleni zamotuljak, držeći ga nježno u rukama i blago se smiješeći:

– Gospođo Tereza, rodili ste prekrasnu zdravu djevojčicu!

Imala sam novi smisao života, djevojčicu. Ona je bila moje jedino svjetlo u životu. Moja nada, moje sve. Gledala sam u malenu štrucu umotanu u snježnobijelu plahtu zavezanu mašnom. Iz nje su virile ručice i prekrasna glavica s crnim gustim pramenovima.

6.

Moje majčinstvo nije počelo onako kako sam zamišljala. Nešto se čudno dogodilo, rodila se još jedna osoba – majka, pomislila sam. Gledala sam u nemoćno sićušno biće, potpunog stranca. Ovo biće nisam ja birala, ono je izvađeno iz moje utrobe, dovedena sam pred svršen čin. Hoću li biti dobra majka? Koje su joj boje oči? Ima li sve prstiće? Je li zdrava? Hoće li mi se svidjeti? Hoću li joj se svidjeti?

Spavala je. Smiješila se u snu i na obraščićima sam vidjela rupice, smijuljke. Ovo biće podsjetilo me na pokojnog djeda. U posljednje vrijeme često sam ga sanjala.

Držala sam djetešce u naručju, glava joj je bila blizu mojih grudi. Gledala sam je. Odjednom je počela vrištati i plakati. Zašto plače? Što nije u redu s njom?

Instinktivno sam razgrnula spavaćicu i djetetovu glavicu primakla dojci. Tresla se od nestrpljivosti. Snažno me uštipnula za dojku svojim desnima. Zastenjala sam od ugriza. A kada je halapljivo povukla prvi gutljaj mliječne tekućine, snažno i proždrljivo, suze su mi potekle od boli koju sam osjećala sve do nožnog palca. Njezin plač je prestao, a moja početna bol je nestala. Sisala je snažno i halapljivo, zadovoljno. Kada je prestala sisati, otvorila je sneno oči i pogledala me tamnim crnim očima, istim očevim. Da, pročitala sam poruku u njima: ,,Ti si moja mama!"

7.

Bilo je ljeto. Zbog carskog reza teže sam se oporavljala. Horizontalni kirurški rez na području bikini zone bolio me danima, a krvarenje je i dalje bilo obilno i nije se zaustavljalo. Teško sam ustajala iz kreveta, a kada sam trebala spavati, to je bila noćna mora, nikako se nisam mogla udobno smjestiti u krevetu, mogla sam spavati samo na leđima ili boku. Tablete protiv bolova nisu pomagale. Dojke su mi bile prepune mlijeka tako da mi je ono na dodir curilo iz bradavica, a kada je Lea sisala, osjećala sam pravo olakšanje. Zbog količine mlijeka morala sam se izdajati svakoga puta nakon dojenja. Grudnjaci mi nikad nisu bili suhi, mlijeko mi je stalno curilo iz grudi, a ljepljiva tekućina promočila bi pamučne košarice sve do majice, tako da sam se morala često presvlačiti. Nosila sam steznik oko trbuha kako bih poduprla trbuh i leđa. A to je zahtijevalo vrijeme, jer sam steznik morala pažljivo namjestiti da ne ozlijedim ranu na trbuhu, koja me užasno boljela. Morala sam mijenjati posteljinu više puta na dan jer bih je zamrljala od mlijeka i krvarenja.

Smjestila sam kolijevku kraj uzglavlja kako bih Leu lakše dosegnula kada bi zaplakala ili bila gladna. Cijeli dan je prolazio u dojenju, mijenjanju Lei pelena, izdajanju viška mlijeka, mijenjanju svojih uložaka, a nakon svake aktivnosti morala sam se tuširati jer sam se nekontrolirano znojila. Morala sam jednom dnevno previti ranu na trbuhu, pažljivo oprati i osušiti suhim ručnikom.

Vrućine su bile nesnosne, a noću širom otvoreni prozori nisu dovoljno hladili kuću. Klima-uređaj, unatoč mojim molbama, nikada nije ugrađen s tvrdnjom da je nezdrava. Njegovi roditelji imali su veliki ventilator, tvrdili su da će jedan kupiti za mene, ali nikada nisu.

Noću su se i najtiši glasovi mogli čuti po cijeloj kući. Muža sam jedva viđala.

U dva sata iza ponoći zazvonio je telefon.

Čula sam kako je svekar podigao slušalicu i nakon kraćeg razgovora žurno izišao iz kuće. Svekrva je jecajući probudila svoju majku. Pokušala sam čuti što govore, ali nisu govorile, samo su plakale.

Oko četiri sata čula sam zvono na ulaznim vratima i naricanja svekrve i njezine majke. Pogledala sam u kolijevku koja je stajala pokraj bračnog kreveta. Mala Lea je čvrsto spavala. Svi su ušli u naš dnevni boravak. Tiho sam ustala, ogrnula ogrtač i pošla vidjeti što se događa.

U dnevnom boravku na trosjedu ležao je moj muž. Svekrva je govorila stalno ponavljajući istu rečenicu, a svekar svakoga puta odgovarao isto:

– Moj sin je imao prometnu nesreću. O Bože, moj sin je imao prometnu nesreću!

– Nije mu ništa, bit će dobro, samo se malo ugruvao.

Nakon pola sata smjestili su ga u našu spavaću sobu i otišli. Lea je još uvijek čvrsto spavala.

– Želiš li mi ispričati što se dogodilo? – upitala sam ga šaptom kada sam legla kraj njega.

– Slupao sam tvoj auto.

– Nema veze, to je samo stvar, nadomjestit će se. Važno je da si dobro. – rekla sam mu nježno.

– Nemaš ti pojma ni o čemu! Pusti me na miru! – rekao je ljutito.

Sljedeće jutro imala sam pojma. Sestra moje prijateljice je liječnica koja radi u hitnoj pomoći, a bila je dežurna kada je moj muž imao prometnu nesreću. Nazvala me da pita jesam li dobro. Rekla mi je da je s njim u autu bila žena, mislila je da sam u autu bila ja i zadobila lakši potres mozga.

– Nisam ja bila u autu – rekla sam.

Crv sumnje rovao je mojim mislima.

– Možeš li mi saznati ime te žene?– oprezno sam pitala.

– Pokušat ću – obećala je.

Saznala sam da je u mom autu, koji sam dobila kao vjenčani dar od oca, moj muž doživio prometnu nesreću, a u njemu je bila žena koja je zadobila potres mozga. Njegov otac i on u službenom izvješću policije i hitne pomoći prešutjeli su ime osobe koja je bila s njim u automobilu. No, saznala sam tko je ona, imenom, prezimenom i adresom.

Sve sumnje koje su godinama bile razasute sada su se složile poput puzzle u jednu sliku. Bol mi je prošla tijelom poput struje. Grč u trbuhu prelomio mi je tijelo. Tresla sam se kao prut. Pala sam na koljena.

Tiho sam plakala da me nitko u kući ne čuje. Lea se igrala u svom krevetiću, pružala je ruke prema meni kao da osjeća da se nešto loše događa. Uzela sam je u naručje i tiho pjevušila. Pjesmom sam tješila i sebe i nju.

Shvatila sam sve. Varao me godinama.

On i otac često su išli na poslovna putovanja, na izlete s prijateljima, na planinarenja i na nekakva druženja na koja supruge nisu nikad pozivane.

Shvatila sam da njegov otac sve zna, dapače poticao ga je da što više izlazi iz kuće. Preko svog sina obračunavao se sa svojim brakom i svojom ženom. Vjerojatno je i sam imao neke svoje kombinacije sa ženama. Bolesno.

Sjetila sam se kako je sinu objašnjavao kako se osvajaju djevojke, kako uvijek treba prići ružnijoj prijateljici, kako bi ljepša bila ljubomorna i nasjela na ,,fintu''. Sjetila sam se kako je sinu govorio kako se vreba ,,lovina''. ,,Uvijek se treba fokusirati na dvije djevojke, a ne na veće žensko društvo. Jedna je obično crnka, druga plavuša, lako ih je razdvojiti, a jedna će pasti. Kad je veći čopor ovaca, teško je jednu izdvojiti.''

I njegova baka je imala svoje mudrolije:

– Moj pokojni muž, uvijek je imao nekoga sa strane dok je mogao. Meni i djeci nikad ništa nije falilo i nikad mi ništa nije uskratio. Bio je pravi muškarac i muž koji nikada ne zapostavlja svoju obitelj i drži je na okupu.

– To je loš muž i loš otac. Djeca uče oponašajući roditelje, pamte i usvajaju. Ako je otac ljubazan prema majci i poštuje je, djeca će činiti isto. Loš muž je i loš otac – rekla sam.

– Naivna si! Samo čekaj! Svaki muž oblikuje svoju ženu kako mu odgovara, tako će i tebe tvoj – govorila je s toliko nonšalantne sigurnosti da mi je pozlilo, pa sam rekla:

– Razumijem da ste odrasli u obitelji u kojoj je ,,sa strane'' bilo normalno. To je vjerojatno sada ,,normalno'' i vašoj djeci. Meni to nije normalno, nisam tako odgojena.

– Dijete, ti si još tako mlada i ne znaš ništa o životu. Tako svi muškarci rade. Nema muškarca koji nema nekog sa strane. To je normalno – nastavljala se svekrvina majka.

– Istina, mlada sam, ali znam da onaj tko vara ženu ne može biti ni dobar muž ni dobar otac. Ako nije dobar prema svojoj ženi, ne može biti dobar ni prema kome. Dobar otac je i dobar muž, jer takav čovjek se ne pretvara, ne glumi. Dobrota se ne može glumiti – rekla sam.

– Hajde, ovako – insistirala je baka – je li bolji muž onaj koji dođe doma pijan i pretuče ženu, a vjeran joj je ili je bolji onaj koji ženi priušti sve materijalno, a ima avanturice sa strane?

– Ni jedan ni drugi nije dobar muž. Postoji i treći: muž koji voli i poštuje svoju ženu i ne vara je. – dodala sam.

– Da, toga ima samo u tvojim romanima i filmovima... – rekla je podrugljivo svekrva.

– Ali mi ne govorimo o tome – nastavila sam. – Muž koji vara ženu je loš odgajatelj jer svoje ponašanje prenosi na djecu, koja onda misle da svi tako rade i da je to, kako kažete ,,normalno''. Kao što su vam usadili da to smatrate normalnim. Prihvaćam da na ovom svijetu ima svega, svakakvih obitelji, ali ne bih mogla prihvatiti takav život – branila sam svoj stav.

– Dobro, dobro. Doći ćeš ti jednog dana na moje riječi, još si mlada i prihvatit ćeš – rekla je baka.

– Ne znam do čega ću doći. Ali znam jedno, a to je da je najbolje što otac može učiniti za svoju djecu da voli njihovu majku – rekla sam gorljivo.

– Ah, ljubav! Kakve veze ljubav ima s brakom? Ljubav je priča za malu djecu... – odmahnula je baka rukom i zakolutala očima te su se svi za stolom počeli smijati.

Ništa mi nije bilo smiješno. Svekar se našalio:

– Sine, morat ćeš to učiniti majstorski, da te žena ne uhvati.

S nevjericom sam gledala svog muža kako se osmijehom dodvorava ocu. Kada smo te noći ostali sami, željela sam razgovarati o toj temi. Rekao je:

– Ma daj, što se svađaš s njima, vi ste dva različita svijeta.

– Hoćeš reći da smo MI s njima dva različita svijeta ili samo ja?

Ništa nije odgovorio.

Sjećanje na ovaj razgovor otvorilo mi je oči. Sigurno su moja svekrva i njezina majka znale za ,,šaranja'' mog muža. Svi su znali i pokrivali ga. Smijali su mi se iza leđa i smatrali budalom! Ja sam vjerovala u svaku njegovu laž: da je s prijateljima na piću, da je na izletu, poslovnom putu, da ima previše posla...

Više nikome u kući nisam vjerovala. Cijeli mi se svijet srušio. Bila sam ponižena kao osoba i kao žena.

Cijela soba mi se okrenula oko glave. Onesvijestila sam se.

Lili Koci

Cicatrina de Dur

(Ulomak iz romana)

10. poglavlje

Tristan je unajmio najbolje plaćene i najpouzdanije špijune kako bi pronašao misterioznu damu. I sam je danima nazočio svim kulturnim događajima u Veneciji i okolici. Dok se raspitivao, shvatio je da o njoj nitko ništa ne zna. To ga nije obeshrabrilo, nastavio je potragu unatoč svim preprekama.

Tristanov brod se usidrio na dogovorenom tajnom mjestu u arhipelagu Kornata, koje je skrivalo osamdeset i devet nenaseljenih otoka, otočića i grebena.

Tajni sastanak na Kornatima s kapetanima ophodnih brodova mletačke flote zatražio je osobno Zeno. Razlog je bio taj što je većina akcija uhićenja pirata na moru bila neuspješna i Zeno je vjerovao da u svojim redovima ima špijuna. Stoga je ovaj sastanak bio najstrože čuvana vojna tajna, a Tristanova uloga u svemu tome da ako dođe do vojnog incidenta s Habsburgovcima, sukob riješi na diplomatskom nivou. Uhvatiti *Elenor* i njezinu posadu bio je prioritet. Posada se prije sat vremena iskrcala na kopno, a Tristan je ostao na brodu s nekoliko mornara. U kabini se pripremao na sastanak koji se trebao održati za dva sata.

Iznenada se na palubi začuje vika. Nakon komešanja vrata Tristanove kabine naglo se otvore, a u kabinu ulete dva nepoznata gorostasna napadača. Tek što je ustao sa stolice kako bi se obranio, jedan od njih ga snažno tresne tuljkom po glavi. Zamuti mu se pred očima i izgubi svijest.

Kad se probudio nije bio svjestan koliko je dugo bio u nesvijesti. Udarac u glavu koji je dobio prethodne večeri zadao mu je nesnosnu glavobolju. Prije no što ga je dobio, osjetio je da napadačima odjeća miriše na češnjak i kuhanu ribu, to je bilo sve čega se sjećao. Nije znao koliko je vremena prošlo otkako je pao u nesvijest.

Razmišljao je o napadu. „Tko bi se usudio napasti mletački brod i s kojom svrhom? Napad je bio dobro osmišljen. Napao ga je netko tko je dobro znao gdje će se i kada održati sastanak", zaključio je.

Ležao je na uskom neudobnom madracu u prljavoj kabini neke stare brodice. Lanac mu je bio okovan za jedan gležanj. Kabina nije imala prozor nego samo drvena vrata na kojima je bio prozorčić sa željeznom rešetkom. Bio je dan, ali nije znao koje doba dana. Nije imao pojma gdje se nalazi, niti je mogao procijeniti koliko je vremena prošlo od otmice. Razmišljao je o svim njezinim mogućim razlozima.

Nepoznat muškarac ušao je u kabinu i pristojno ga pozdravio. Njegovo tamno naborano lice govorilo je da ga život nije mazio. Nosio je hranu i vodu na malom poslužavniku.

– Gdje sam? Kamo me vodite? – pitao je Tristan.

Čovjek ništa ne odgovori.

– Možete li mi reći što će mi se dogoditi?

– Ne brinite, doktore, u sigurnim ste rukama. Pozvani ste kod Skar. – rekao je umirujućim, ali škrtim odgovorom, jasno dajući do znanja da više ne namjerava odgovarati na pitanja.

Kabina nije imala prozor da odredi položaj sunca, no pokuša zaključiti u kojem smjeru plovi brod. Nije imalo smisla izračunavati brzinu čvorova s vremenom trajanja plovidbe. Od sinoć dosad mogli su biti bilo gdje, čak i na Sredozemnom moru.

Golub pismonoša doleti na palubu. Tri mornara znala su da je doletio s broda *Elenor* koji je bio dobro skriven u sigurnoj uvali. On je isplovljavao iz svog skrovišta prilikom akcija kad je trebalo napasti kakav slabo čuvan trgovački brod pod venecijanskom ili osmanlijskom zastavom, ili tijekom ozbiljnih dojava prijetnji da će biti otkriven zato što su naoružane mletačke flote rutinski obilazile obalu Istre štiteći teritorij od pirata i gusara. Osim pirata, venecijanska je flota proganjala trgovačke brodove koji su krijumčarili robu na obalu kako bi izbjegli plaćanje visokih taksi Mletačkoj Republici.

Mornar nježno zgrabi goluba i s nožice otvori mali tuljak u kojem je bio papirić s porukom:

– Skar piše da bismo trebali ploviti oko Krka i neka pričekamo buru.

– To je zbog sigurnosti, želi da liječnik potpuno izgubi orijentaciju kamo ga vodimo. – odgovori drugi mornar i zagleda se u nebo.

– Nećemo dugo čekati buru, čini mi se da će uskoro početi. More je utihnulo, smiruje se. Legenda kaže da je za ovdašnju buru zaslužan ukleti ribar. Ova bura dolazi samo u određene dane.

– Ne znam tu legendu.

– Gotovo je zaboravljena. To je stara ilirska legenda Liburna koja se prenosila s koljena na koljeno. Kaže da je mladi ribar rekao djevojci iz Baške da će je oženiti i poklonio joj zaručnički prsten. Povjerovala mu je i predala se dušom i tijelom. Međutim, ribar je nije namjeravao oženiti, već je oženio drugu djevojku. Razočarana, ušla je u čamac i zaveslala u senjski tjesnac između Baške i otoka Prvića. Slomljena bolom, jadom i tugom, ispričala je moru kako ju je momak zaveo i prevario. Na kraju ispovijedi ljutito je bacila prsten govoreći: „Proklet bio, dragi moj! Neka te more proguta poput ovog prstena!“ Svevišnji je, čuvši jade nesretne djevojke, kaznio mladog ribara poslavši na njega oluju koja ga je utopila u senjskom tjesnacu. Ribaru tu nije bio kraj. Nije umro, već ga je čekalo prokletstvo. Kao kaznu, Svevišnji mu je zabranio ulazak u podzemni svijet i osudio ga da vječito vesla u oluji, a nikako ne dođe do obale. Otada je ukleti ribar vječno osuđen da u orkanskoj oluji vesla u čamcu na ovom mjestu gdje je djevojka bacila prsten. – mornar je završio priču.

– Čuo sam za legendu o ribarskom duhu Maliku. To je jedan maleni veseli patuljak s crvenom kapicom kojem ribari na povratku iz ribolova uvijek na dar ostave malo ribe na stijenama, a on s veseljem pleše i pjeva i zauzvrat im daje novi bogat ulov ribe.

– Ovdje na Kvarneru i Istri ima zaista mnogo mitskih bića i legendi o njima: patuljci, divovi, vilenjaci, orci, štrige i štriguni, krsnici, štrolige, more, urečljevci, duhovine, zatim bazilisk, vukodlak, zvicer, psoglavac, švaržić...

– Zaboravio si vampira Juru Granda iz Kringe.

– Nikad nisam čuo za njega, tko je on? Što je to vampir? – znatiželjno je upitao treći mornar.

– Vampir je mrtvac koji ima magične nadnaravne sposobnosti. Noću ustaje iz groba i siše krv ljudima. On je zlo stvorenje. Onaj kojem vampir siše krv i ne umre, postaje isti kao i on – zli živi mrtvac! Neki vampiri žive tisuću godina. Snažni su kao dvadesetak ljudi. Mogu letjeti i penjati se naopako na okomitoj površini poput guštera. Mogu hipnotizirati bilo koga i natjerati ga da radi što on želi. Mogu promijeniti vrijeme i dozvati maglu da se u njoj sakriju. Mogu se pretvoriti u sve što požele: vuka, štakora, šišmiša... ili nekog drugog čovjeka. Ali vampir ima i svojih slabosti. Danju je manje moćan, dok mu noć donosi maksimalnu snagu. Danju spava u kovčegu napunjenim zemljom kako bi se odmorio i povratio snagu. Može ga ubiti sunce, kao i češnjak, križ ili sakramentni kruh. Ako ga želiš ubiti, najbolja i najsigurnija smrt je probosti ga drvenim kolcem u srce. Onda je sigurno mrtav.

– I kažeš da je taj Jure Grando bio vampir?

– Da, zbog njega i danas mnogi zaobilaze Kringu.

– Pa kako je tamo stigao?

– Jure je bio iz Kringe, domaći momak. Živio je skromno od sječe drva i bio vrijedan, pošten i dobar čovjek.

Kad je oženio dobru i lijepu ženu, sretno su živjeli na svom imanju. No jednom je prilikom morao na daleki put zato što nije imao komu prodati drva, pa je otišao u Sisak. Tamo je uspio prodati drva, ali su ga na ulici opljačkali razbojnici i ostao je bez ičeg. Razočaran, Jure se nije želio vratiti u Kringu dok ne zaradi prijeko potreban novac. U jednoj gostionici upoznao je potomka vlaškog kneza Vlada III. iz Transilvanije, koji je bio poznat po okrutnosti prema Turcima s kojima se borio u 15. stoljeću. Njegov potomak grof Draculesti, koji je nedavno stigao u Sisak, tražio je zaposlenike i ponudio Juri da radi za njega za veliku svotu novca, s tim da mu obeća kako nikom nikad neće ispričati što je za njega radio. U suprotnom ga čeka užasna kazna, bit će vječno proklet, istodobno živ i mrtav. Draculesti mu je rekao da je ova tajna od velika značaja za dobrobit grada Siska. Tamo je želio zakopati mističnu zlatnu kočiju ili je sakriti na dnu rijeke Kupe kako je nitko ne bi pronašao, jer je bila toliko moćna da zaštiti grad. Ako grad dođe u smrtnu opasnost, ona će osvijetliti Sisak sjajnom svjetlošću i zaštiti sve Siščane, a onda kad opasnost prođe, opet će nestati i sakriti se u drugom skrovištu. Jure je prihvatio dogovor, morao se zakleti svojom krvlju da nikom neće reći tajnu i svake je noći s još nekoliko ljudi odlazio kopati rupe na mjestima gdje je Draculetis naredio. Kako su svi bili odjeveni u tamnu odjeću i osvijetljeni samo lampionom dok su ih skrivali magla i noć, Siščani su vjerovali da u njihovu kraju žive vilenjaci. Nakon mjesec dana Jure se vratio u Kringu jako bogat i ispričao supruzi sve što mu se dogodilo. Kad ga je pitala gdje su točno zakopane zlatne kočije, jesu li ih sakrili na dno Kupe ili ih zakopali negdje u brdu, Jure joj je naposljetku rekao. Nakon nekoliko dana je neobjašnjivo umro. A onda su se počele događati vrlo čudne stvari.

– Kakve čudne stvari?

– Kad je Jure Grando umro 1656. godine i bio pokopan na mjesnom groblju, iduće noći mještanima se počeo ukazivati njegov duh. Ta utvara je kasnije godinama lutala selom i okolicom. Kad bi pokucao na nečija vrata, nakon nekoliko dana netko je iz te kuće iznenada umro. I njegova je udovica pričala i žalila se da ju je pokojnik posjećivao, maltretirao i silovao noću. Jurin duh je šesnaest godina terorizirao mještane i tjerao im strah u kosti. Jednog dana Miho Radetić i grupa mještana skupili su hrabrost i iskopali Jurin grob. Lice pokojnika bilo je zajapureno i smijao im se. Bio je to jeziv prizor i svi su od straha pobjegli. Međutim, skupivši opet hrabrost, grupa se vratila. Izgovarali su riječi egzorcizma i Jurin lik je iz groba plakao i molio da ga poštede. Mještani su mu nekoliko puta pokušali zabiti glogov kolac u srce, ali bi on svakoga puta bio odbijen. Vampir se jezivo glasno smijao tim neuspjesima i od tog smijeha ih je prolazila užasna jeza i dizala im se kosa na glavi.

Stipan Milašić, najhrabriji među njima, uzeo je sjekiru i odrubio mu glavu. Kad se glava Jurine spodobe odvojila od tijela, krv je šiknula na sve strane i grob se počeo puniti ključalom krvlju. Kad je sva iscurila, zatvorili su grob i utvara Jure Granda više se nije pojavljivala u Kringi.

Dok je mornar završavao svoju priču, brod se približavao jugoistočnoj strani Krka rtu Glavine, koji je bio okružen golim bijelo-sivim visokim strmim liticama Male Luke. Nije postojalo mjesto gdje bi se moglo popeti niti prići brodom. Litice su bile visoke preko četiri stotine metara i spuštale se ravno u ponor. Stijene su bile prepune špilja duboko ispod razine mora.

– Kakve li morske zvijeri žive u tim špiljama? – upita naglas jedan mornar zureći u duboko plavetnilo. Sve ih prođe jeza.

– Bolje da ne razmišljamo o tome. Idem po doktora neka ga malo ugrije sunce, da se ne razboli. Što mislite, da ga izvedemo malo u šetnju po planini ‹Mjesec'? Da ga zastraši koji poskok ili crna udovica? – reče jedan i svi se nasmiju.

– To bi bilo malo pretjerano. Taman posla da nas u tom kamenjaru napadnu medvjedi ili zatrpa kakav odron stijena dok smo u kanjonu. – nasmijao se jedan od mornara i nastavi zureći u nebo: – Ne, nećemo sići s broda. Blizu smo tjesnaca i čini mi se da će naš ukleti ribar uskoro zaveslati.

Iznenadna orkanska bura podigne brodicu i tresne je o površinu mora. Brod se zaleluja lijevo-desno u opasnoj igri vjetra i mora. Činilo se da će ih orkan svakoga časa potopiti.

U tih nekoliko sati dok se brod tresao od naleta vjetra i valova, Tristan je u kabini izgovorio sve molitve koje je znao. Mislio je da ako brod potone, neće imati priliku preživjeti ovako okovan. Vikao je onima gore na palubi da mu skinu lance, ali su ga ignorirali. Tek predvečer more i vjetar utihnu, a brod mirnije nastavi plovidbu. Odahnuo je.

Gore na palubi mornar je tiho rekao:

– Tvrđava Nehaj! Vidjeli su nas. Pošalji svjetlosni signal.

– Da mi je samo znati kako su nas vidjeli. Nikad nisam bio u toj tvrđavi.

– Ja sam bio. Postoje dva poznata topa zvana Fratar i Samson. Ako se mletačka galija približi obali, raznesu je u paramparčad! Zato nehajsku tvrđavu i zovu 'Nikog se ne bojim!'.

– Gdje joj je ulaz?

– U tvrđavu se ulazi uskim stepenicama preko drvenog mosta. Vrata su dvostruka, a zidovi debeli tri metra. Na krajevima utvrde nalazi se pet malih kula, a u zidovima je preko stotine puškarnica i jedanaest topovskih otvora. U tvrđavi vlada velika stega. Uvijek su na oprezu. S nje se vidi cijelo more i otoci Rab, Goli, Prvić, Cres, Krk, a s druge strane planine Gorskog kotara Učka i Velebit, ni vrabac im ne promakne. Dobro je utvrđena i tako štiti Senj. Na zapadnoj strani izgradili su kulu Šabac, na sjevernoj Papin kaštel čiju je izgradnju platio papa Leon X., a na sjeveroistoku su izgradili Gradski kaštel u kojem je smješten gradski kapetan.

– Zvuči neosvojivo!

– Uvijek treba biti na oprezu s Mlečanima i Turcima. Nikad ne znaš što ti spremaju. I kako čujem, i ovi Habsburgovci će nam uskoro okrenuti leđa iako nikad nisu bili od neke koristi. Možemo se osloniti samo na sebe i svoje ljude uz Božju pomoć.

Prije iskrcavanja na obalu, Tristanu su stavili kukuljicu na glavu. Nije ništa vidio. Okovan lancima, hodao je kud su ga vodili.

Nisu odgovarali na njegova pitanja. Hodali su po nekakvu šljunku i ubrzo ga strpali u neka zaprežna kola. Osluškivao je i pokušao zapamtiti zvukove. Negdje u daljini čuo se lavež pasa, učinilo mu se da se približavaju nekom naseljenom mjestu. Tad je najednom opet sve utihnulo. Kola su se zaustavila da ih iskrcaju, a onda su opet nastavili hodati po nekom šljunkovitom terenu sve dok nije začuo otvaranje teških drvenih vrata. Ušli su unutra i tek tad mu skinu kukuljicu s glave. Skinuli su mu lance s ruku i odveli ga kamenim hodnikom do jedne odaje. Jedan mu otmičar reče:

– U kutu je lavor s vodom i ručnik. Osvježite se prije večere. Večeras ste naš počasni gost, večerat ćete sa Skar.

Tristan se osvrnuo oko sebe. Zidovi prostorije bili su obloženi velikim, bijelim, crveno išaranim kamenjem s kojeg su se slijevale malene orošene kapljice vode, koje bi brzo upila vlažna zemlja. Bio je zatočen u vlažnom podrumu nekakve tvrđave – zaključio je.

Krunoslav Mrkoci

Putovanje na Karpathos

1.

Grčki otok Karpathos jedan je od najudaljenijih grčkih otoka uopće. Smješten je u jugoistočnom dijelu grčkog akvatorija, između Krete na zapadu i otoka Rodosa na istoku. Kako bismo dočarali udaljeni položaj Karpathosa, dovoljno je kazati da plovidba brodom od Atene traje oko 24 sata, to jest jedan čitav dan.

Otokom već na prvi pogled dominiraju visoka i oštra brda, bolje reći planine, iznad kojih su naročito u jutarnjim satima uočljivi bijeli i gusti oblaci iz kojih nikada ne pada kiša. Barem ne u ljetnom dijelu godine. Taj pust i ogoljen planinski krajolik, tek s rijetkom mediteranskom makijom i pokojim alepskim borom, ipak je omekšan u priobalnim nizinama i uvalama pokojim stablom stoljetnih maslina i žutom osušenom travom. A sve to zajedno usidreno je usred čistog mora duboke modre boje.

Otok Karpathos, za razliku od otoka Krete, izdužen je u smjeru sjever-jug, gdje njegova najveća dužina iznosi oko 50 kilometara. Jedno od glavnih meteoroloških obilježja otoka jak je vjetar koji vas dočeka već u zračnoj luci. Ako imate kapu ili šešir na glavi, najbolje je da ih primite rukama ili čvrsto vežete.

Danas je glavni izvor zarade i privređivanja na otoku turizam koji se počeo razvijati prilično kasno. Prvi civilni čarter let sletio je na otok tek 1987. godine, što su otočani oduševljeno dočekali. Prije toga, zračna luka služila je kao baza grčke vojne avijacije.

Nekada, prije razvoja turizma, život na otoku bio je težak i surov. Treba napomenuti da otok Karpathos nema na svojoj površini nijednu tekuću rijeku ili potok, ali, začudo, ima kako kažu, mnoštvo izvora pitke vode što je omogućavalo život ljudi na otoku još od prapovijesnih vremena. Dakle, otok ima vlastitu pitku vodu, ali ona je zbog starih i često vrlo plitko postavljenih cijevi topla i ne baš ukusna pa je turistima za piće ipak draža kupovna voda u bocama koje ima u izobilju po mnoštvu raznih marketa i trgovina.

Najveće i najrazvijenije naselje otoka je gradić Pigadia. To je pravo turističko središte s morskom lukom smještenom unutar velikog zaljeva. U Pigadiji je sve podređeno turizmu: u radijusu od jednog kilometra deseci su trgovina i marketa, brojni restorani s ukusnom i obilnom hranom, među kojima bih izdvojio lignju prženu na žaru, prelivenu domaćim maslinovim uljem, uz dodatak peršina i limuna. Masline su, uz različito smilje i mediteransko začinsko bilje, jedna od rijetkih agrokultura na otoku. Za razliku od Hrvatske, kada na Karpathosu naručite lignje koje domaći zovu „kalamari", dobit ćete najčešće i uglavnom jednu veliku lignju od preko 20 cm duljine, od koje se zaista možete najesti. Točeno vino koje serviraju u restoranima najčešće je s otoka Krete, i to se često pije bijelo vino žućkaste boje uz jela, mada osobno, draže mi je njihovo crno vino. Povrće, među kojima rajčice i paprike, također je uglavnom sa susjedne Krete, i izvrsnog je, reklo bi se, domaćeg okusa.

Glavne domaće životinje na otoku su koze koje se može vidjeti u slobodnoj ispaši na vrletnim stijenama uz ceste. Pored koza uzgajaju i ponešto ovaca i pokojeg magarca. Pčele daju izvrstan med zahvaljujući smilju po brdima. Od voća na Karpathosu može se naći i mediteranski šipak ili nar. Česte su biljke stablašice s predivnim crvenim cvjetovima koje se uzgajaju uz bijelo okrečene kuće i apartmane. U svakom slučaju, turizam je remen zamašnjak razvoja i blagostanja ovog otoka danas.

Što se tiče plaža, mora i kupanja, treba istaknuti da prevladavaju pješčane plaže. Pa ipak, oprez je nužan jer na samoj liniji dodira mora i obale, čest je pojas u širini od čak nekoliko metara pa i više, skliskog i mjestimice oštrog kamenja. No, iza te prepreke je plitko pjeskovito morsko dno, pogodno i za okorjele neplivače budući da se prostire mjestimice i desecima metara u daljinu.

2.

Glavna atrakcija i posebnost Karpathosa je naselje Olympos smješteno visoko u brdima na sjeveru otoka. Naselje je nastalo, kažu, u 7. ili u 8. stoljeću kršćanske ere, dakle u bizantsko doba, kao utočište pred gusarima i drugim razbojnicima s mora. Visoka brda i vrleti štitile su Olympos i zaklanjale ga od pogleda s pučine. Vožnja busom tijekom jednodnevnog izleta od Pigadije na jugu do Olymposa na sjeveru traje oko 2 i pol sata. Tek posljednjih desetljeća i godina teškom mukom usječena je u stijene i asfaltirana cesta za motorna vozila. Prije toga Olympos je bio izoliran ne samo od ostatka svijeta, nego i od ostatka Karpathosa budući da su postojale samo kozje i magareće staze kroz vrleti.

Pogled na Olympos je veličanstven: kućice u bijeloj i u drugim bojama, s akcentima plave, zelene, s crvenim krovićima većih zgrada, a često i ravnim krovovima nalik na terase. Zbog visinskog položaja, s provalijama ispod sebe, imate dojam kao da putujete prema nekom naselju u Nepalu. Olympos, koji dijeli ime sa starim sjedištem bogova na kontinentu, što je opravdano barem zbog visinskog položaja, upravo zahvaljujući svojoj izoliranosti sačuvao je i tradicionalne nošnje i uređenje nastambi sve do proboja turizma na otok pred tri desetljeća. Ljubazni domaćini posjeduju urođen talenat za ugošćivanje i trgovinu.

U jednom od lokalnih kafića, sa živopisnim pogledom, samo nekoliko metara od ruba provalije, ljubazna i poput mlade djevojke okretna 70-godišnja starica, prodornih plavih očiju i preplanula lica izbrazdanog borama, u lokalnoj nošnji, skuhala nam je jedan od najukusnijih produženih espresa (s više vruće vode) što smo ga ikad igdje kušali.

Vidjeli smo i čuvene vjetrenjače, čest motiv i simbol Olymposa na razglednicama. Nekada su mljele u brašno žitarice uzgojene u priobalnim ravnicama i dolinama.

Stanovnici Olymposa, kako svjedoče i ponavljaju turistički vodiči, sačuvali su u međusobnoj komunikaciji govor koji spada danas u gotovo izumrli dorski dijalekt grčkoga jezika. Koliko mi je poznato, u Grčkoj je od dorskih dijalekata sačuvan još samo takozvani tsakonski govor na Peloponezu, u okolici Sparte. Današnji standardni novogrčki jezik, poznat kao dimotiki, izravan je potomak „koine dialektos" (zajednički, opći jezik) koji je nastao još u antici, počevši od 3. stoljeća prije Krista, kao zajednički književni jezik čitavoga tadašnjega grčkoga svijeta.

U stanci slobodnog vremena za ručak i predah, počastili smo se domaćim specijalitetom: kuhanim kozlićem, prelivenim uljem s dodatkom mjesnih aromatičnih začina. Bilo je tu i riže, povrća i malih sarmica zamotanih u listove vinove loze. Sve to zalijali smo snažnim žućkastim vinom. Arome Karpathosa, stjenovite vrleti; more, sunce i snažni naleti vjetra prate nas i danas, kad god se prisjetimo ovog putovanja.

~ koncem lipnja, početkom srpnja 2022. ~

Jasmina Mehić

U vrtu nara

Prolazili smo pustinjom danima. Ostade za nama i jezero Namak, puno soli. Ponekad je vrijeme bilo mirno, a ponekad su se vjetrovi dizali poput mojih misli, i tada bi nastao kaos. Pješčana zrnca udarala su u naša lica iako smo ih štitili maramama. U tim trenucima morali smo se zakloniti i čekati da oluja prođe. A onda bi se pojavili prekrasni oblici dina, posebno čarobni u zalazak sunca. Da, zalasci sunca oduvijek su me oduševljavali. Pitali su me kako mi više ne dosadi gledati jedno te isto. A ja sam u nevjerici odgovarala, pa zar ne vidite da je svaki različit? I tako sjedila satima.

Dani su prolazili poput pijeska u pješčanom satu. Svako to zrnce podsjećalo me na prolaznost vremena. Ponekad me mučio osjećaj malodušnosti. Je li ovo pravilno što radim? Koji je uopće razlog mojem putovanju? Jedna je misao vukla drugu i kao da su se gomilale u sve veći roj. Od zujanja nisam mogla čuti samu sebe. Mučile su me, ili – bolje reći – mučila sam samu sebe. Svi ti glasovi što su vikali što je ispravno, što nije, što bih trebala učiniti, što ne, kako trošim vrijeme, beskorisno ga koristim, tko je tko, što sam ja? I tako unedogled! I onda napokon shvatim. Reci: Dosta! To nema smisla, mučenje nema cilja, osim mrcvarenja. I napokon bih bila slobodna od svih tih samooptužujućih misli… Zacijelo bih u tim trenucima odlutala i učitelj bi to primijetio. Ali me nije dirao. Kao što mjesečara kada hoda ne treba prekidati. Valjda će se probuditi u nekom trenu…

Kada bih došla k sebi, osjetilo se. Bila sam prisutna. Ovdje i sada. Napokon sam mogla disati bez težine u ramenima. Često se to događalo na putu, ali sve rjeđe i rjeđe. Kako se odvojiti od misli i biti u sebi, bio je moj najteži zadatak…

Odjednom, ugledasmo ga! Okružen planinama i pustinjom ležao je Kašan. Stari grad. Čula sam o njemu puno… Ušli smo u jednu kuću, zemljane boje kao i ostale okolne. Nije se ničim izdvajala poput uobičajene odjeće koja se ni po čemu nije isticala. Kapiju nam je otvorila stara žena, nisam mogla odrediti godine. Pognuta i tiha, pustila nas je u okrilje vrta u kojem je bila mala fontana, a oko nje različita stabla i jedno drvo nara. Crvene kugle visjele su s njegovih naočigled krhkih grana. Uzeli smo jedan nar da utažimo žeđ nakon tako duga puta. Otvorismo ga, a unutra na desetine malih rubina ljeskaju se na suncu. Poput ljudi od kojih svaki ima svoju priču, a svi su dio velike cjeline kojoj katkad ne vide svrhu…

Nar nosi u sebi simboliku za mnoge narode. Još davnih vremena, kada su ga okusili, ljudi su ga proširili iz domovine Perzije u sve krajeve svijeta. Do daleke Kine na istok i udaljenih zemalja na zapad. Od sjevera do juga, gdje god je mogao uspijevati. Simbol plodnosti, blagostanja i pravednosti, prožeo je priče mnogih naroda. Postao je dio darivanja na oltarima, kao poklon dragim ljudima, simbol nekih gradova i kraljevstava, simbol svetog voća kojemu neki pripisuju i čudesne zasluge za ozdravljenje. Nije ni čudo kad pogledam to crvenilo iznutra. Iznad mene drvo nara širilo se tankim granama i nosilo svoje teške neobrane plodove.

Sok nara slijevao se niz moje dlanove i padao u vodu fontane, kreirajući čudesne oblike. Crvene oblake iz kojih se stvaralo crveno i ružičasto cijeće, te napokon valovi sa skoro neprimjetnom pjenom. Privučeni tom slatkoćom i mirisima u vrući dan, dva leptira se spuste na moje dlanove pijući taj nektar iz raja. Promatrala sam ta krilca koja ubrzano rade i samo ponekad mirno zastaju, ta krhka bića na mojim rukama. Ubrzo odletješe i nastaviše svoj čaroban ples udvoje iznad vode koja je i dalje žuborila i rastakala sve prethodne oblike u potpuno ništavilo. Ljepota asimilirana ni u što, i tako postala bezvremena u svojoj biti i ništavilu. Zvuk vode.

U tom trenutku Hafiz mi reče:

Prašina moga tijela dušu mi prekriva,

sretn– a li, ah, trenutka, kad duša se vela lišava!

Zaslijepilo me podnevno sunce i izgubih svijest. Ne znam koliko je prošlo i što se sve dogodilo, ali me probudio pun mjesec. Još uvijek sam ležala u vrtu i gledala nebo. Zvijezde su se izgubile u svjetlosti mjeseca. U daljini sam čula sviranje tara i poneki zvuk naja. Nisam više bila sigurna u to sanjam li ili je to java. Kao da sam nošena na valovima svjetla, a potom muzike.

Lagano strujanje zraka podiglo me i krenula sam na put. Oblak svjetlosti nosio me i u prošlost i u budućnost. Sad su se pojavljivali ljudi s kojima sam provodila vrijeme i opraštala se od svakoga. Nisam znala odlazim li nekamo ili se nismo dugo vidjeli. Bio je to onaj osjećaj mirnoće kada sve znaš i nema potrebe za previše riječi. Nekima sam se posebno obradovala. Osobito svojoj dragoj tetki Derviši. Ona je bila moj anđeo čuvar. Nikada se nije ljutila, nikada podigla glas, uvijek puna ljubavi i razumijevanja za sve. Tek sam kasnije shvatila što njezino ime znači… Jesu li to utjelovljeni anđeli? Ili su to samo ljudi po kojima su anđeli nastali?

A onda se začuo pjev slavuja. Zora je polako svitala…

Karmela Špoljarić[11]

Deset malih ruku

Krećemo na kupanje, malo dalje. Postoje ta neka mjesta naočigled, ali ipak pusta, a ja znam jedno takvo. U retrovizoru polako nestaje naše selo. Ona, moja rođakinja, stigla je danas iz grada sa svojim velikim psom. Ja sam samo ja. Bez psa.

Vozimo se dosta dugo, vidim da joj ne odgovora. Tamo se može sve, kažem, i šetati i plivati, tamo je i šuma i more, i hlad i sunce. Pitomo, a divljina. Tamo sam lani izgubila ključeve. To prešutim.

Parkiramo kod kampa. Treba proći taj ograđeni dio da bi se dospjelo do onog neograđenog, slobodnog. Ti neograđeni i slobodni dijelovi otoka, sve ono što ljudska ruka nije mogla ili stigla omeđiti, ti dijelovi prostiru se slobodno, rastu u dužinu i širinu, protežu se u visinu, idu ravno pa krivudavo, uranjaju u more, nude tišinu.

Tu obala ne pripada nikome. Pripada svima.

Nadomak toj slobodi razne su prepreke. Recimo jedan restoran, sagrađen gotovo već u šumi s velikim drvenim šankom i stolovima. U njemu nekoliko zaostalih turista. A još tamo dublje sklepana je kućica, nešto kao priručni kafić, koji u sezoni zapravo dobro radi, ali sada je pusto. U ovoj sam šumi izgubila ključeve, ipak spomenem. Kao u nekom košmaru kružila sam šumom i nije bilo izgleda da ću ikad iz nje izići. No ključevi su me čekali ovdje, na ovom mjestu. Čim su me ugledali, znali su da su moji. Nije li to čudno, pitam rođakinju koja samo produži. Hodamo dalje u tišini kad se pred nama ukaže dijete. Rođakinja brzo povuče svog psa u stranu. Plavokosi dječačić okružen igračkama, zar je sam? Ne, nije. Dvojica muškaraca pomiješana sa stablima pili su tu svoja piva. Pozdravim i prepoznam čovjeka od lani. Nasmijem se, kažem, vi ste pronašli moj ključ. On me i ne pogleda, ali odgovori – znam. To me začudi, to kako me među stablima odmah prepoznao. Ona, moja rođakinja, odlazi negdje sa strane. Nije razgovorljiva kao ja, uvijek nos do neba. Njezin pas ukipio se. Ne želi krenuti, čeka me. Osjetim se dužna ipak tu malo zadržati, popričati. Ničim nisam uzvratila za taj ključ, a bilo je mučno. Mrak, šuma, daleko od kuće. Ne želim zaboraviti zahvalnost koju sam tada osjetila. Zahvalnost je moć.

Naručujem kavu koju nemaju kako bih barem nešto platila. Toče mi neku mutnu tekućinu iz prozirne boce, kažu travarica. Moja rođakinja ne želi. Ja pijem iz zahvalnosti, i svoje i njeno, i želim platiti sve, i njihovo i naše, ne dopuštaju mi. Taj drugi čovjek dugokos je, ali vlasi su mu nemarno skupljene u nisku, gotovo žensku pundu. Neobrijan, razdrljen, zrelih godina.

Dijete jezdi među drvećem kao maleni šumski bog. Moje kumče, kaže onaj od lani. Ima ih još desetak, razne kumčadi, ali ovaj mali! Tek dvije godine ali sve, sve, sve, brojevi, jezici, čitanje, pisanje, sve mu ide. Gledam malenog i suosjećam. Znam što znači imati takvu karmu. Bile su mi nepune dvije kad sam u prepunoj čekaonici glasno i jasno pročitala sve što je pisalo na oglasnoj ploči. Breme posebnosti, tu sreće nema. To naravno ne izgovorim, a ni dijete nije reklo ni riječ. Ničim nije pokazalo da je posebno. Pametno, drži to za sebe. Lijepo je odjeveno u jasne i čiste boje. Igračke također, čiste i nove, u jarkim bojama. To su bile jedine boje oko nas, svi smo se drugi prilagodili mediteranskoj šumi kao kameleoni.

Uokolo po stablima metle. Od vrbova pruća, tek sad primjećujem. Ispružene između stabala, fotografiram ih i čudim se kao da su granjem zaustavljene u mekom padu. Hoćete jednu, pita ovaj od lani. Ne hvala, doma

---

11 Karmela Špoljarić rođena je 1967. Zagrebu. Diplomirala je kroatistiku i južnoslavenske filologije 1992. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Magistrirala je na poslijediplomskom znanstvenom studiju književnosti 1999. na temu „Poetika postmodernizma u djelima hrvatskih borgesovaca". Piše prozne i dramske tekstove.

Pripovijetke objavljuje od 2010. na Trećem programu HR-a i po književnim časopisima. Za tinejdžersku dramu *Nula kuna po minuti* dobila je nagradu Ministarstva kulture „Marin Držić" 2011. Godine 2013. objavila je roman *Nije ovo Twin Peaks* za koji je dobila nagradu DHK „Slavić" 2014. Objavila je i zbirku priča *Pazi što ćeš poželjeti* te roman *Major Tom*.

imam svoju, našalim se. I dalje fotografiram, ne znam zašto ali pokušavam neprimjetno uhvatiti i njih dvojicu u nekom kadru. Ne uspijevam, jer dijete, naravno, izbjegavam fotografirati.

Vješto odbijem sljedeće piće. Na povratku, kažem, nadajući se da ih tu više neće biti. Više druženja čak ni moja zahvalnost ne može podnijeti. Onaj od lani grozni je hvalisavac, svugdje i svemu nazočan, mitinzima, marševima, strankama, koncertima. Šumski Barun Münchausen. Ovaj drugi nedefiniran je u svojoj šutnji. Dijete ih nije primjećivalo. Nikog od nas. Osjetim umor, kao u spletu zahtjevnih energija. Stižem rođakinju koja je već daleko odmakla. Uvijek mi je bila daleka.

Sati koje smo provele u toj divljini činili su se beskrajnima. Pričam joj o čudnim šumskim nastambama koje sam tu lani zatekla, ona meni o našoj kući u selu ponad mora. Babinoj kući koja se mora prodati. Zar mora? Njezin pas bježi, ona viče. Pokušavam je opustiti, ne sluša me. Pas osluškuje šumu. Zašle smo duboko, preduboko. Osjetim da me šuma pritišće, bježim u more.

Vrijeme je, kažem, šuma nas pozdravlja. Ona bi dalje, no pas i ja vraćamo se. Usput srećemo udaljene ljudske siluete, nekoliko manjih životinja i jedan mladi par. Prve sjene sumraka obavile su stabla kad smo stigle nadomak one kućice. Dva poznata lika promatraju nas šutke dok prilazimo. Kažem nešto tek toliko, vedro i duhovito. Gledaju me s određenim zanimanjem, Kao da su nas već zaboravili pozivaju nas opet za stol, jedan se maši rakije, ne bih više, kažem, hvala.

Osjetim opet onaj umor i požurim dalje, ali onda se sjetim i upitam:

– Gdje je mali?

Pogledaju se.

– Koji mali?

Zastanem. Promatramo se. Nisu ni trepnuli. Prva se nasmijem.

– Dobra fora. Ali zvuči dramatično. Skoro pa priča.

Pogledaju se opet. Šute. Gledam uokolo, nema ni igračaka. Ne mogu odrediti ni mjesto gdje su bile. Ipak pitam:

– Mali je otišao?

Okrećem se, tražim ga. Sad me već uhvati neki tihi bijes.

– Što ste opet izgubili, odjednom će onaj od lani. Prošli put ključeve, sada dijete?

Ispratili su me dugim pogledom.

Tražim rođakinju, trčim za njom, ma zamisli, ono dijete… Ne odgovori mi. Pas je vuče dalje, prema mjestu gdje smo parkirale auto.

U autu se strovalim na suvozačko sjedalo. Loše sam volje. Pas je na stražnjem sjedalu i grozno cvili. Ne pronalazimo cestu kojom smo došle. Gdje god krenemo stabla nam zatvore put. I onda konačno.

Putem šutimo, a ja ne znam zašto sam toliko bijesna. Ne mogu izdržati.

– Nadam se da je mali dobro – kažem jasno i glasno.

Pogleda me zbunjeno. O moj bože, zar i ona?

Sva nervoza i frustracija isplivale su na površinu i naplavile nevelik prostor kabine. Gomila riječi koje izgovaram, koje izgovaramo, od tog djeteta nadalje, do bivših dana, do u prošlost, sve što je ona meni, sve što sam ja njoj, što je baba kome ostavila, sva ta nervoza začeta tamo u šumi razmahala se i sagorjela sve veze između nas. Ta je vožnja značila kraj jednog mogućeg mirnog dogovora koji je ovaj dan trebao donijeti.

– Vidimo se na sudu!

Pogladila sam psa i zalupila vratima.

Noć preda mnom bila je ponor u koji sam svako malo upadala. Jutro poslije ljuta sam, na nju, na sebe, na sve. Najviše na nju. Ako lažu njih dvojica, zašto ona? Ma jasno mi je zašto. Nikad nije bila na mojoj strani. A sad mi želi uzeti i kuću.

I što mi je sada raditi osim zvati policiju. Što i činim.

Žena na telefonskoj liniji strpljivo me slušala. Ozbiljno je shvatila moju priču, ipak je dijete u pitanju. Traži opise dvojice muškarca i mjesto događaja. Poslat će tamo ophodnju.

– Vi ste bili sami?

– Nisam.

– Netko dakle može potvrditi vašu priču?

– Može.

Tu sam progutala knedlu i dala ime rođakinje. Pa neka sad laže policiji.

Eto, nešto sam ipak učinila. A onda, malo kasnije, povratni poziv ljubazne službenice.

Kafić je napušten još prošlog ljeta, zatvoren od inspekcije. Moja rođakinja potvrđuje samo to da mi je ova godina izuzetno teška. „Najteža u životu, pucam po šavovima", citirala me. Ljubazna službenica daje mi jedan broj. Koji mogu nazvati kad sam uznemirena.

Ne zovem taj broj, naravno, ali te jeseni ipak odlazim na jedan razgovor. Pričam o sebi. O šumi. O malenom. O kući. O sebi. O sebi. O sebi.

Ne brinem više o drugima. O nepravdama. Izdajama. Svijetu. Sve ono što nisam ja, postaje mi daleko.

Ne želim više ništa zapisivati. Radije slikam. Razvijam fotografije i onda slikam po njima. Lijepim slova, riječi, radim čudesne kolaže. Uređujem, pojačavam boje, ističem kontraste. Sve je to dobro ali tražim još, dok ne naiđem na fotografiju metle. Metla u šumi, položena između dva stabla. Pa još jedna. Druga, treća. Fotografije iz dokumenta kratkog naziva „Ljeto". Neke su doista dobre. Kao recimo ova. Pogledam je opet.

I opet.

Povećam donji desni kut. Osjetim kako se nešto penje mojim tijelom, prema tjemenu koje pulsira. Gledam u crvenu prikolicu žutog plastičnog kamiona i malenu ruku koja je dotiče. Prstiće uhvaćene u pokretu.

Što sad?

Što sad, što sad, što sad. Šaljem fotografiju na ispis. Deset primjeraka. Iskopam odnekud onaj broj, tražim ljubaznu gospođu. Tresem se i objašnjavam. To je sada neka druga gospođa ali da, naći će ona negdje taj slučaj. Neka pričekam. A što sada radite, pita me.

Kolaže.

Ostanite na liniji.

Dohvaćam škarice i izrezujem crvenu prikolicu s fotografije. Onda ruku i prstiće posebno. Dohvaćam sljedeću fotografiju. I sljedeću. Lijepim ručice u krug kao da će plesati. Ringe, ringe raja ili tako nešto. Nacrtam sebe u sredini.

Deset malih ruku i ja, čekamo.

Karmela Špoljarić

Krila

Dođu na kratko i preokrenu mi dan.

Spuste se u gradsku košnicu kao dva vilenjaka. Njihov je svijet negdje drugdje. Omeđen. Zaštićen. Dvorište, kuća, vrt.

Već ispred zgrade porječkaju se. On ne zna gdje bi parkirao, Ona viče – nećemo dugo.

Ona uvijek ide prva. Penje se na drugi kat i vuče sve što su donijeli, jer tko će njega dočekati. Košara puna svježeg povrća i još krcata torba. Ulazi u stan, ne pada joj napamet izuti cipele. Sve poreda na moj bijeli šank s kojeg jedem i uzdahne. Ove godine ništa, sve propalo.

Otkad ne radi, posvetila se vrtu. Da to malo zemlje ne zaraste. No malo-pomalo, vrt više nije vrt. Sada je izvor svega – uspjeha i neuspjeha, tuge i radosti. Vrt je svijet za sebe.

Ljeto ide kraju, a ona nema zimnice. Cijele se godine muči i eto ti sad. Pa nećemo valjda jesti kupovne krastavce, pogleda me. Znam li ja uopće koliko je kila mahuna na osječkoj tržnici? Slegnem ramenima. Odakle sad Osijek, ne pitam. Suša, puževi, suša, puževi, možda bude koja tikvica, kaže. Uz sve ih je ograde posadila, kao ruže penjačice.

Vadi škrnicl po škrnicl, polako prazni košaru. Ovo spremi u hladnjak, ovo u zamrzivač, ovo jedi odmah, a ovo ti može trajati. Onda torba. Kolači. Nekoliko tisuća kalorija. Baš one koje volim i koje izbjegavam. Neću to, kažem osorno, pa koliko sam ti puta rekla! Nikad zadovoljna, uzdahne Ona i okrene mi leđa. Donijela mi je i najdražu čokoladu, ali sada je samo gurne pod vrećice. I one skupe štapiće za psa. I punjenu vege papriku koju kuha samo za mene – vadi tu ogromnu posudu i ne govori ništa.

Znam, toliki trud. Sve što je donijela priredila je sama. Sinoć ili rano ujutro. On brine ponajviše o sebi. I o autu. Požalim što ponekad ne pregrizem jezik i ne kažem jednostavno – hvala. Ali uvijek lanem i nečim je uvrijedim.

Šutke odlazi na balkon i zapali cigaretu jer sada joj je vrijeme. Puši pet cigareta dnevno, u točno određene sate. Tako godinama.

Konačno ulazi On i s vrata joj vikne – već pušiš! Slijedi traktat prvi – o pušenju. On je prestao preko noći – rekao je dosta i šlus. Ne shvaća ove koji ne mogu prestati. Govori meni, a ide nju. Teže je pušiti pet cigareta nego prestati, kažem glasnije da me i Ona čuje. Ma nemaš ti pojma, kaže On, iako sam i ja prestala preko noći – rekla sam dosta i šlus. Očito imam njegovu snagu volje, ali tko se može mjeriti s njim. Recimo, njegov posao – traktat drugi. Njegov posao bio je sve, i naporan, i težak, i odgovoran. Uvijek na putu, gomila prekovremenih, jer inače ne bismo imali ništa, ni kuću, ni more, ni sve te škole i putovanja, a ni onu jaknu iz Posrednika koju su mi kupili u srednjoj, a koštala je točno kao njegova plaća. To se ne zaboravlja. Ma baš, samo si ti radio, čujem nju, ženu s odrađenih četrdeset i šest godina staža, kako tiho komentira s balkona. Tu bi sad krenula rasprava, ali On je ne čuje. Ili prečuje. Hoćeš kavu, pitam ga. Neće On ništa, ali popije je u tri srka čim je stavim pred njega. On može cijeli dan bez ičeg, a Ona mora ručati točno u podne, zaključi zdvojno.

Ona šuti. Na balkonu proučava viseće pelargonije i otkida suhe cvjetove. Proba zemlju, je li dovoljno vlažna. Znam da nije. Popila je kavu i to je to. Njezina misija je završena. Uzgojila je, priredila, donijela i pohranila. Ovo ćeš odnijeti sestri, pokazuje mi vrećicu pored vrata. Uvijek treba nešto nositi sestri.

On krene pričati o autu – traktat treći. Najprije svom, pa naravno mom. Jesi provjerila ulje – nisam. Jesi dolila antifriz – nisam. Imaš li ga, nemam. Tekućinu za stakla, ni to nemam. Sama sebi sličim na luzera. Imam novi televizor, brzo dodam. Prešutim dvadeset i četiri rate. A tako, kaže On, proučava ga izdaleka, zatim uzme daljinski i pali ga. Krene kopati po meniju da mi namjesti teletekst. Jer moram znati što gledam. Ali to je smart, kažem, praktički računalo – s tim televizorom možeš razgovarati. Uđe u

postavke i raskopa sve što sam namjestila. Potom dobije nekoliko poruka na ekranu s kojima ne zna što bi jer ih ne razumije. Stišće sve tipke redom i ja sam na rubu živčanog sloma.

Ali moj pas ih obožava. Čuvaju je, hrane, šeću, sve je podređeno njoj. Nikad na nju nisu povisili ton. Zbog nje gledaju i slušaju sve emisije o životinjama i onda mi ih prepričavaju. Izrezuju sve članke o psima, kao ovaj sada o tabletama protiv unutrašnjih nametnika. Jesi li ti to znala, pitaju me. Pa naravno, kažem. A ne, ne znaš ti što se sve psu može dogoditi, kaže On. Morala bi je više hraniti, doda Ona. Pa kad ne voli jesti, kažem. Možda je od nametnika boli želudac, zaključi On. Tu puknem.

Dajem joj tu tabletu svaka tri mjeseca, viknem. I tako već osam godina.

Gledaju me kao da nisu sigurni. Ona mi krišom ostavlja članak na kuhinjskom stolu.

Nemaju internet. Odlučili su na vrijeme živjeti bez toga. Nikad nisu bili *online*. Ne mogu to ni zamisliti. Do informacija dolaze preko teleteksta. I kataloga iz poštanskog sandučića. On ponekad kupi *Sportske*, Ona sluša radio prije spavanja. I to je to. Ali znaju sve. Nema te vijesti koju bi oni prečuli. O kojoj nemaju stav i mišljenje. Svaki svoje, demokracija.

– Kad ćeš kupiti gume? – odjednom će On. – Još voziš zimske.

Na to ne odgovorim. Uključi se i Ona.

– Kad ćeš psa odvesti veterinaru? Vidi se da joj nožica nije dobro.

– Ljetne gume, sve četiri – dometne on. – Policija provjerava, znaš?

Kako sam se dovela u ovu situaciju? Razmišljam koliko sam u crvenom na tekućem računu. I da će pas vjerojatno trebati operaciju. I da su mi ljetne gume zadnja stvar na popisu. Sve im to, naravno, neću reći. Ja sam njihova uspješna kći.

Odjednom će On, iz čista mira: – Ja nikad ne bih kupio kuću bez dvorišta.

Ona ga prostrijeli pogledom. To je znak da pričaju o tome, i da vjerojatno misle isto. Ali Ona to neće reći, a On nema takta.

– Nemaš gdje parkirati auto, a i jadno pašče, nema se gdje ni popišat.

Mrzim kad je zovu pašče, a kuća je moja. Kamena, na moru. Uređujem je sama, sad već bez novaca i živaca. Nema dvorište kao ni većina kuća u starim gradskim jezgrama. No sva je od kamena, i pravog drva, ali On bi radije neki beton, s pogledom na vlastiti auto.

I dalje petlja po televizoru, njegov je naravno bolji.

Ona hoda po stanu i gleda slike koje je već stoput vidjela. Ne dodiruje ništa kao da je tuđe. Nije navikla na stan i ne zna što bi. Kod mene se nema što pametno raditi.

Odjednom, osjećam se umorno. Kao da me pregazio tramvaj. Poželim se zatvoriti u neki mrak i tišinu.

– Idemo! – zapovijedi On i krene prema vratima. Ona šutke pokupi stvari, torbu i košaru, i kao da joj laknulo.

Nudim ih opet nečim, još jednom kavom, voćem, bilo čime, ali ne.

– Idemo, skoro će mrak – kaže On.

Tek je tri iza podneva. Žive izvan grada, na pola sata. Opraštaju se s jadnim psom kao da nariču. Nije šetala, nije jela, nije kakala. Kod nas, ona ima svoj red, dometne On.

Na izlasku On vadi nešto iz džepa jakne. Tutne to na ormarić pored vrata i brzo nestaje na stubištu. Vidim što je, odbijam, ne želim.

– Kupi si nove gume, to ti je najvažnije – viče s prvog kata da ga svi susjedi čuju.

Ona pak odlazi polako i pruža mi kovertu. Za imendan, kaže. Ma koji imendan, prošao je. Na koverti piše ime. Ime psa.

– Za operaciju – kaže Ona.

Uzalud trčim za njima, dozivam ih po stubištu. Čujem kako se dolje već oko nečeg prepiru.

– Ovo je zadnji put da te vozim – kaže On.

Vraćam se u stan. Pas je već na balkonu, maše repom i cvili za njima. Promatramo ih, pas i ja, dok trpaju stvari u gepek. On vadi sve što Ona stavlja.

– Nije to sam tak – čujem ga do balkona. Utrpava sve to opet, pažljivo i staračkI sporo, kao da slaže lego kocke. Ona se okrene prema nama, vidim da joj je pun kufer. No smije se i maše, zazivajući psa. On napokon snažno zalupi vratima i drekne: – Idemo dok nije mrak!

Sjedaju u auto, odlaze. Ona nam još mahne kroz prozor. Auto polako odmiče i odjednom neko perje. Leti iz auspuha. Potom krila. Vidim ih kako rastu, probijaju stakla i pomaljaju se kroz bočne prozore. Velika bijela krila. Njezino se krilo pruža polako uz skladan zamah. Njegovo zamahuje brzo i nervozno,

naginje auto koji vrluda. Gore-dolje, lijevo-desno, konačno su u ravnoteži. Auto se lagano propne na zadnje kotače i oni lebde iznad ulice, klize između drveća, penju se povrh kuća i nestaju u smjeru svog mikrosvijeta omeđenog tikvicama.

Moji anđeli.

Nada Vukašinović[12]

Priče

Male stvari

Ulazi par, visoki gospodin u crnom odijelu s leptir-mašnom i ona, atraktivna plavuša dugih nogu na visokim potpeticama, glasna i sklona nekontroliranim izljevima emocija.

On joj otvara vrata, a ona se glasno smije, namješta kosu, igra se dodirujući plavi, svileni šal.

Dok pomiče njezin stolac i pruža joj svoju ruku, on se okreće oko sebe, tražeći zaklon od tuđih pogleda. Zatim pronalazi utičnicu i namješta mobitel na punjenje. Ona mu pokazuje knjigu koju čita, a onda on iz svoje torbe uzima knjigu, koja još miriše na boju i pokazuje joj naslovnicu.

– O ovoj sam ti govorio!

Tiho govori o svojim putovanjima, o gradovima, državama u kojima je živio. Razgovaraju o Rusiji, o ruskim klasicima, sličnim čitateljskim interesima. Zahvaljuje joj što je došla u podne po takvom suncu, i to s drugog kraja grada, a u trenutku kada mu se ona suviše približi, uzgred spomene političku korektnost.

Ona se namješta na stolcu, mijenja položaj nogu, namješta plavi šal i vrti prsten oko prsta.

Ne razumije baš sve što on govori pa nelagodu nespretno prikriva smiješkom, pokazujući biserne sjekutiće. Pomiče po stolu šalicu s kavom, iz torbice vadi preklopno, bijelo zrcalo, nanosi još jedan sloj ruža boje fuksije. Sunce joj skakuće sad po licu, sad po kosi, a onda se umiri u očima boje lješnjaka.

– Ujutro mi pošalji samo male stvari, nacrtane ptice, neka plava vrata, pjesmu koju voliš, uglavnom sitnice s tvojim potpisom.

– Sutra putujem – zbunjeno rasipa šećer iz vrećice po stolu.

Između dijaloga su duže stanke. On zvecka žličicom po šalici, briše naočale, otvara i zatvara knjigu, gleda prema vratima. Traži pogodan trenutak za uzmak.

– Vrijeme je – kaže – moram na šišanje i izvlači punjač iz utičnice.

Na šanku ostavlja sitan novac i zamoli još jedno crno pivo s nogu. Ona je već na vratima i čeka.

– Čeka me … idem…

I eto, on joj već otvara vrata, na nos nabija sunčane naočale, vodi računa o svemu, o malim stvarima, kako pada sjena na nogostup, koja je boja semafora, kakva je situacija na pješačkom i bez okretanja, odlazi usred rečenice kao da je sutra još jedan isti ovakav dan.

---

12 Nada Vukašinović rođena je u Osijeku, a za Zagreb je vezuje školovanje, obiteljski i profesionalni život. Završila je pedagogiju, komparativnu književnost i bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu. Piše poeziju, kratke i putopisne priče, okušala se književnoj fantastici i pisanju kriminalističkih priča. Objavljuje priče u časopisima i na internetskim portalima. Sudjeluje na natječajima za poeziju, kratku i putopisnu priču u Hrvatskoj i u regiji. Objavila je kratke priče u međunarodnoj zbirci kratkih priča *Jesenja nota* i poeziju u međunarodnoj zbirci *Snovi sjećanja 2* (2018.), poeziju u zbirci *Zagreb na dlanu* (2020.) te u tridesetak zbornika i časopisa u tiskanom i elektroničkom obliku. Njezina priča „Pila sam kavu s Carlom del Ponte" uvrštena je antologiju suvremenih kratkih književnih formi na Međunarodnom festivalu suvremenih književnih formi u Skopju (2021.). Na književnom natječaju Hrvatskog sabora kulture 2021. godine dodijeljena joj je za poeziju Plaketa Pavleka Miškine.

Nagrađena je na anonimnom natječaju Matice hrvatske u Osijeku za najbolji prozni tekst u 2014. godini, a u 2015. godini objavila je knjigu kratkih priča *Slučajno*. Godine 2020. dobila je potporu Ministarstva za kulturu za pisanje knjige kratkih priča. Kratke priče i poeziju objavljuje na *https://www.facebook.com/Moje-niti -234355380451462/*

Objavila je knjige kratkih priča: *Slučajno* (2015.) i *Izgubljena rijeka* (2021.)

On je gospodar priče, njegov život se i danas u praznom kafiću preselio u priču. Žena stoji na tramvajskoj stanici i dugo gleda kako odlazi povijenih leđa i klati se s noge na nogu. Pripeklo je, usta su joj se osušila, žedna je. Stavlja sunčane naočale i okrene se na drugu stranu prema plavoj staklenoj zgradi i evo, već ju je prekrila tamna sjena nebodera. Rotirajuća vrata klinike ljubazno je zagrle, pokretne stepenice vode je na četvrti kat.

– Imam termin za specijalistički pregled – rekla je ravnodušno ženi iza stakla.

On će već sutra biti na drugoj strani oceana, u drugoj vremenskoj zoni, sam, opkoljen snijegom i debelim minusima. S bijelim prerijskim mačkom u krilu gledat će kroz prozor niz pustu ulicu i razmišljati o mladoj ženi. Još nema ime, ali smislit će već nešto, bit će ona dinamična protagonistica u novom romanu. Samo još da zaplet smisli, kakvu ljubavnu priču između sredovječnog muškarca i mlade žene. Zdravorazumski će razložiti pojam političke korektnosti i psihološki razraditi njegovu motivaciju i njezine želje.

Pridržavat će sijedu glavu s obje ruke i ponavljati pitanje:

– Zašto ona zapravo toliko želi samo male stvari s mojim potpisom?

Čitateljica i pisac

Uguram se na prvo slobodno mjesto i izgubim među koricama knjige iz koje viri označivač. Provirujem i ja iza korica, pogledam uokolo, a pored mene Matvejević. Sjedi sam, miran i tih u najudaljenijem kutu knjižnice. Daleko je od bljeskalica, mikrofona, novinara. Sav se uvukao u fotelju kao da ne želi nikome smetati. Nasmiješim mu se, ne mogu se pretvarati da ga ne znam, ali ne pomičem se da ga ne ometam u praćenju razgovora s gostom.

Iz moje torbe viri i pozdravlja ga Mediteranski Brevijar. Učim o veličinama, mjestima i skromnosti. Nitko se iz prvih redova nije okrenuo k njemu, niti jedan pogled nije zalutao u zadnji red. Širi se miris tople kave, koju će kasnije dijeliti.

Na promociji sam najnovije zbirke priča gosta iz Kanade. U krugovima smo, kratkopričaškim. Jednostavna priča, konkretan događaj, metafore, obrati.

Slušam prve rečenice, fabule, dijaloge, citate.
Red spontanih dijaloga, anegdotskih priča, red čitanja. Malo širenja, duže digresije, čudo stvarnoga, ključna mjesta, mrvice u sjećanju, duga pitanja i kratki odgovori.

Voditelj je dobro raspoložen, sunce sa zapada nam još uvijek grije leđa kroz stakla, nitko nikamo ne žuri. Probijamo se kroz priču i putujemo od nepoznatog poznatom, od važnog, nevažnom. Na sve pristajemo. Hodamo po groblju, gladimo bijelog prerijskog mačka u krilu, vraćamo se u djetinjstvo. U jednom trenutku se sve posloži i svatko svakoga razumije.

Pisac cupka nogom po parketu, smiješi se kada govori o čitanju prostora, u potrazi je, stalno na početku, svakoga puta novo istraživanje domovine. Voli neobične likove koji se rode na neobičan datum, voli obrate u priči, čini se da je sve stvarno, da su likovi stvarni.

Tražimo čudo u priči, jer u priči je pravi život i ona je više od života. Život se preselio u priču i samo napisano postoji. Vrijedimo onoliko koliko vrijedi naša priča. Pravi život je u riječima, a fikcija na pješačkom prijelazu, na oštećenom kolniku, na pustim kolodvorima u nepouzdanom sjećanju. Živimo svoje fikcije i pišemo svoje čudesne živote.

Prije kave još jednom bljeskalice kamera, široki osmijeh i spontani pljesak gostu. Stala sam u red s kupljenom knjigom da bih dobila potpis.

– Vi se poznate, čujem iza sebe.

Ne, ja sam samo čitateljica, nepoznata, a možda jednom postanem lik u priči…

Jasmina Bosančić[13]

Lilit

Zgrada ima šest katova, šest razina svijesti.
Svaki kat sadržava simboliku osobnih imena i datuma rođenja.
Vrijeme je zaustavljeno u ključanici.
Iza zatvorenih vrata odvija se introjekcija punog Mjeseca s neuslišanim žudnjama, borbama, ambicijama.

Prošlost je vrijeme prije tebe i bez tebe.

Sadašnjost je vrijeme kušnje, istraživanja, radoznalosti, iznenađenja. To je vrijeme s tobom.
Iskoristi

moju kulturu, odgoj i bonton na najbolji mogući način. Ti si zrak, ja sam prva zvijezda na nebu.
Moja
strast je koraljnocrvene boje; želim s tobom revoluciju, odmah noćas. Želim revoluciju žudnje,
mirisa

i okusa. Podcrtavam sve predikate u tekstu; nikad ne odustajem od onog što najviše želim, a
najviše želim – sebe. Univerzum mi pruža podršku. Tražim rješenje za komunikacijski položaj
svoje cikličke kreativnosti. Podtekst moje žudnje ispunjen je izazovima, rizicima, tajnama.
S tobom hoću revoluciju. Revoluciju sna. Revoluciju strasti.

Budućnost je vrijeme odugovlačenja, vrijeme putovanja od tebe do drugoga, vrijeme imaginarnih

pojmovnika. S tobom će se ustostručiti moja damska kultura. Ti si moja sudbina; ja sam
svadbeni dar
zviježđa i planeta. Gledaš moj čulni ples koji mi u nasljeđe ostaviše obiteljske pretkinje.
Dolazim ti odjevena u tirkiz. Tvoja naklonost mojoj ljepoti izražena je vatrom srca, vatrom riječi.

Ja sam zvjezdani mineral koji ti se obvezuje na ovjekovječenje slave i užitka.
Bit će dana kada ćeš pripadati isključivo meni. Hrabro. Bez predrasuda. Ponekad ću obnoć

2

prekidati našu nit i vraćati se prkosno u ciklus divlje djevojke.
U srebrnim kovčežićima leže pregažena obećanja, slatkorječive obmane.
Dođi u moju kristalnu sobu . Osjeti moć moje matematičke jednadžbe. Izaberi me između dana
i
noći, pokloni mi buket najskupljeg cvijeća. Naš društveni ugovor sprječavali su službeni
potpisi,
pečati, službeni sastanci, poslovni domjenci.
Ti si privržen kultu novca; ja sam okrenuta intuiciji .Ti želiš riskirati sa mnom u količini ljubavi.

---

13 Jasmina Bosančić rođena 17. 9. 1985. u Sisku. Pjesnikinja, esejistica, dramatičarka, pripovjedačica, autorica radiofonijskih tekstova. Objavljuje od 2010. u književnim časopisima i periodici, na portalima, a od 2018. surađuje i s Hrvatskim radijem.

Časopisi: *Riječi* (2012., 2014., 2016.), *Prosvjeta* (2012.), *Autsajderski fragmenti*(2014.). Periodika: *Republika* (2018.), *Forum* (2020., 2022.). Portali: casopiskvaka.com.hr, anna-lit.com, poezijanoci.com, poezija.online, kriticnamasa.com ,...

Hrvatski radio: „Riječi i riječi", „Male forme", „Priča za velike i male". Ima vlastiti YouTube kanal Tkaonica snova. Živi i stvara u Sisku.

Ja želim bezvremensku kvalitetu dodira. Ti možeš ljubiti, otići i nikad me ne zaboraviti.
Ja mogu ljubiti, ostati i sve zaboraviti.

Za punog mjeseca sanjam čudne i košmarne snove. Sinoć sam sanjala pticu. Nejasnog oblika, neobičnih boja. U kljunu je nosila slobodu. Skidala je veo tajanstvenosti s praskozorja.
Do tvoje tišine mogu jedino ja doprijeti. Ti si val, ja sam zrno soli.

Dođi s elegantnim rješenjima za stereotipne situacije. Odreci se društvenih kriterija. Organiziraj riječi u transparentne koncepcije. Zaboravi pravila ponašanja koja nalaže običajno pravo.
Okreni leđa sredini u kojoj živiš; odbaci intelektualnu asimetriju i pasivni frazeološki status subjekta.

Uzmi me k sebi ljeti dok mi sjena poprima žutu, crvenu, narančastu, ljubičastu boju. Popuni praznine među riječima sinkronijom romantike i pretjerane racionalnosti.

Zmija i zmaj potječu od istoga korijena.

U sebi utjelovljuju izotopiju ženskog principa: histeriju, fatalizam, ljubomoru i intrige.

Sklona sam metamorfozama. Ujutro sam džepna Venera. Sitna, ali dinamitna. Bacam ti se oko vrata.

U podne sam bijela udovica; tvoju privremenu odsutnost podnosim s lakoćom, odlazeći u posjete

mladolikim kraljevima, doživotnim predsjednicima i vojnim stratezima koji me časte čudesnim narom, miomirisima, skupim draguljima. Po podne se pretvaram u ženu-zmaja, odjevenu kao iz
žurnala. Tebe fascinira moja usklađenost privatnog i poslovnog života. Borim se kroz život kao

3

lavica; za mene je cio život nalik daskama koje život znače.
Ipak, iako sam lijepa kao lutka, živim kao opatica.
Premda me krasi ljepota boginje, prioritet dajem intelektu.
Kažu da me krasi lice djevojčice, stas kraljice, maniri grofice, stav dostojanstvene dame.

Ja sam moćna Lilit.
Moji totemi su kristali i mineraliti.
Dođi u suton, pronađi me u lišću, mjesečini, dozrelom voću...
Opij se mojom rujnom pojavom.
Drži me u rukama kao dragulj. Ne dopusti da padnem, ne dopusti da me prekrije tišina. Ušetaj u moju samoću lišen straha od prevare. Nadjenut ću ti novo ime.

Boginja sam od ponoći do zore. Utroba Majke Prirode sakrila me od nasrtljivih pogleda, tjeskobnih riječi, grabeži gladnih zvijeri.
Svojom intuicijom povezana sam s energijom
paralelnih svemira; u dalekim galaksijama uzgajam čarobno bilje.
Riječju i pogledom, stavom i stankom u govoru sabotiram ego arogantnih alfa-mužjaka.
Tišina je skučena u prostoru između trpnje i nade.
Kamen se lomi od sunčeve svjetlosti; prošlost otpuštam niz rijeku.

Odijelo čini čovjeka; boje čine dušu, one su nositeljicice intuitivnih simbola.
Sve prepreke koje savladavam naočigled tuđe začuđenosti.
Privlačim pažnju svojim intelektualnim darom, no njime se ne razbacujem.
Ja sam Učiteljica koja svojim darom mijenja percepciju svijeta.

4

Jak intelekt za ženu je dvosjekli mač; druge žene ne podnose pametnu i talentiranu ženu jer ona svojim bivstvom poništava njihov mit o matrijarhatu; muškarce plaši autentičnost i samosvojnost
ženskog subjekta, zato je nastoje demonizirati.
Svoju životnu priču dovršavam sa željama svemira; moja talent je unikatan.
Ples je moj način kako ostvarujem sebe u vremenu i izvan vremena.

Originalna kombinacija u ljubavi postoji tek kao zamišljeni koncept stvarnosti.
Otkako me Adam protjerao od sebe, ljudski rod je izgubio sigurnost i sklad.
Eva je njegova sjena, tiha i poslušna pratilja. Njezine potomkinje imaju duži životni vijek zbog šutnje i sklonosti kultu žrtve.

Živim u stvarnosti koja obiluje simbolima i hiperbolama.
Svoj duhovno-kreativni svijet otvaram samo probranoj publici.

Ljubiti mene znači podići sebe na višu razinu svijesti o zbilji.
Razgovarati sa mnom znači preuređivati svemir, slagati smislene forme i
bogate sadržaje. Upoznaj me; ja sam figurativna slika u danima rastućeg mjeseca;
postajem apstraktna kompozicija u danima padajućeg mjeseca.
Putuj sa mnom kroz vrijeme, od prapovijesti do suvremenosti.
Uza me nećeš poželjeti nijednu Evinu kćer.
Naučit ću te planirati vrijeme.
Uzeto ću te bez rizika, kao šećer ili med. Svemir je na mojoj strani.

Svaki drugi-treći dan dolaze mi pisma s popisom bračnih kandidata,
lovaca na miraz, koji me bez srama ispituju o pravno-imovinskom statusu

5

i kulinarskom umijeću. No ja nisam stvorena da bih bila ičiji posjed.

Moja biološka dob ne prati kronologiju linearnog vremena.
Tko me želi, mora pristati na unijačenje s Univerzumom jer bi to značilo
priznati moć moje strasti.

Moja skromna pojava podsjeća te na plimu mora, konceptualnu metaforiku
i poeziju. Mudrost zori u očima. Svojom kraljevskom neovisnošću primjećujem koliko su
na gozbi snova i ambicija ostale netaknute empatija i solidarnost.
Upusti se u politički pakt sa mnom: intelekt je moje bojno polje ,ali i amblem
luksuza, povlastica, prestiža. Nositeljica sam visokih životnih ideala.

Ja sam moćna Lilit, prva Adamova žena.
Pravećenica , na čijim se liturgijama umjesto poslovica i ponavljajuće frazeologije
čitaju snovi, položaj i kretanje zvijezda. Može se slobodno ustvrditi da sam kulturni
simbol, poseban semiotički sustav koji nadahnjuje.

Stoga dođi, pružam ti bezuvjetno poštovanje. Kreni sa mnom u duhovnu pustolovinu,
istražujmo svoju psihu kako bismo bolje razumjeli ponašanje svoje mašte i praksu emocija.
Kombiniraj me sa zlatom; prepoznatljiva sam, ne možeš me nehotice zaobići.
Zavaraj neprijatelja, zbuni prijatelje, privuci pozornost svojom riječju.
Naša ljubav bit će satkana od meda, marcipana i čipke.

Razmještaj soba na šest katova zgrade različit je. Svagdje postoji i jedna tajna soba. Njihove ključeve imam samo ja.
Moj privatni prostor stoji netaknut. Ima status kulturne baštine. Nitko ne može ući u njega,

6

bez dozvole Odjela za konzervatorsku djelatnost, a pročelnik tog odjela
upravo sam ja. Živim u raskošnim vrtovima, okružena mirisnim biljkama,
povrćem i voćem. To je moje Gazdinstvo.
Mogu te primiti k sebi u goste ili na počinak, pozvati na turistički izlet.
Adame, mene se plaše drugi muškarci, jer znaju da si ti prvi, a oni će uvijek
biti drugi, treći, četvrti,...
Kolebanje ti obuzima misli. Htio bi ostaviti Evu i vratiti se k meni.
Imaš li hrabrosti?!
Ona je čuvarica ognjišta, domaćica.
Ja sam čuvarica intuicije, kreativnih vulkana i mora.
Eva me često oponaša odijevanjem, šminkom, hodanjem,
držanjem. A zapravo treba popraviti svoje ogledalo, namjestiti
pravi kut i obrisati prašinu s njega. Iskrivljena percepcija stvarnosti.
To je Evina dijagnoza.
Eva je u mladosti bila animirdama; sada glumi sveticu.
Ti si joj bio princ na bijelom konju; sada si tek pomični inventar u domaćinstvu.
Nikad nisam trčala za tobom, a imala sam te u potpunosti.
Eva je nastojala održati kult Domaćice. Trudila se pekući kolače svake nedjelje.
Kad je izgubila volju, počela je piti tablete za smirenje.
Ali one nisu mogle sasvim obuzdati njezin temperament, pa te počela
varati. Tebi je bilo svejedno: svakoga dana u isto vrijeme na istom stolu
čekao te ručak. Samo je stolnjak bio druge boje .

Gledaš me sa strahopoštovanjem. Na licu ti se prelijevaju i sjeta i prkos.
Osim ljubavi i ponosa nemaš mi što drugo ponuditi. Hrabar si i sladak na riječima.

7

Tvoja očekivanja su obrnuto proporcionalna tvojoj kreativnoj moći.

Svaka soba na svakom katu velike staklene zgrade ima svoju bajku.
Neke imaju sretne, neke tragične zaplete.
Silazim s tobom niz stepenice. Ne govoriš o njoj, ali ti u očima vidim
da ti nedostaje. Kolebaš se, ona ili ja, stereotip ili sloboda. Pet do ponoći je.
U ponoć prestaje čarolija.

Prošlost je bila vrijeme iluzije i mita. Beskonačno čekanje. Nihilizam i
buntovnost. Potraga za identitetom.
Ne posjedujem Sunce ni Mjesec, ali im rodbinski pripadam.
Sunce mi je djever, Mjesec bivši muž.
Rodila sam milijune zvjezdica, no svaka je preminula od
ratova, nesuglasica i sukoba koje stvara Adamova civilizacija.

Sadašnje vrijeme ispunjeno je ritualnom igrom s tobom.
Pokušaj disanja.

Budućnost donosi dijakroniju i maštovite kombinacije ideja.

Ponoć je. Sat proizvodi buku. Tvoje srce kuca u njegovu ritmu.
Ispred zgrade zaustavlja se luksuzni sportski automobil.
Tik do nas. Iz automobila izlazi Eva, sva u kiču, transformirana kozmetičkim
tretmanima. Ti se odmah zaljubljuješ u pasliku njezine ljepote.
Ponoć je. Čarolija je nestala.

8

Izabrao si Evu.
Izabran si stereotip.

Sanja Bužimkić[14]

Zapravo vam nisam nikad pričala o Zagrebu

Zagreb mojega života je Zagreb mojega djetinjstva. Počinje žutim suncem i vedrim nebom, povezanost mene i toga grada. Kad smo doselili, bilo je ljeto i išli smo u razgledavanje novog osunčanog stana. Tata je bio oduševljen jer je ponovno u gradu u kojemu se rodio i odrasta. To oduševljenje ću uvijek pamtiti, a Zagreb će ostati tatin grad; svakoga puta kad odem ondje, imam osjećaj da dolazim u posjet ulicama kojima je on hodao iako smo i mi ostali ondje živjeli i iako neki još uvijek žive: nisu svi lutalice kao ja.

U početku kad smo doselili iz Slavonije, živjeli smo kod luckaste obitelji tatina starijeg brata. On i brat su se voljeli, i mi smo to osjećali. Stric je imao brojnu obitelj u širokom rasponu godina i uvijek sam mogla naći nekoga za igru. I nikad sva stričeva djeca nisu bila kod kuće; jedan je bio kod prijatelja, drugi negdje vani, jedna sestrična u školi, druga na nekoj sportskoj aktivnosti… i meni je to bilo zabavno. Naša peteročlana zajednica se prema njihovoj činila malenom i dosadnom, a naša je mama uvijek morala znati gdje smo i kad ćemo se vratiti.

Kao prilično pustolovnom djetetu, takva mi je kontrola znala biti zamorna. Mama je znala pričati kako sam kao dvogodišnjakinja imala opsesiju bježanja iz našega dvorišta (mislim da se sjećam kako sam jednom ljutito lupkala nogama pokušavajući tvoriti *kapiju* koju su počeli zaključavati), a navodno su jednom po mene poslali susjeda, tada tinejdžera, koji me sustigao na biciklu pri izlazu iz našega gradića; ja sam bila na svom triciklu i bezbrižno se ,,uputila u svijet''.

Zagreb sam počela upoznavati preko ulica kvarta u koji smo doselili i u kojemu je i stric s obitelji živio. Stričeva je kuća bila velika i lijepa, ne toliko ,,nalickana'' nekom dopadljivom fasadom, koliko prostrana i dobro koncipirana, što je za veliku obitelj zapravo bitno. Još uvijek stoji u maloj ulici pored dugo nekorištene pruge kojom je prolazio slavni ,,samoborček'' (onaj iz mojega omiljenog filma *Tko pjeva, zlo ne misli*).

Kuća na tu negdašnju prugu gleda balkonom na drugome katu, i taj je balkon zakrčen velikim naslonjačem, cvijećem u teglama, krletkom s papigom i obično mačkom koja vreba na papigu. Tako je barem bilo za mojega djetinjstva.

Između pruge i Trešnjevačkog placa mapa je ulica i uličica koje poput žila, važnijih i sporednijih, čine krvotok čovjeka, u ovom slučaju tog ,,grada u gradu'', Trešnjevke.

Taj kvart je u ono doba još pokazivao otkuda mu ime, s brojnim kućama i kućicama u nizu, gotovo ruralnim predjelima i stablima trešanja s kojih smo znali brati plodove u kasno proljeće na putu prema školi, moje školsko društvo i ja.

Tad si još mogao ulicu prelaziti polako, vući usput sanjke na putu do Doma sportova, glavnoga, osim placa, mjesta zbivanja i društvenoga života. Prilazi ulazima publike ili onima koji idu na klizanje nama su služili kao sanjkališta. Ondje smo se i *rolali* (koturaljkali?), gore na podiju, preskačući nakon zaleta velike posude s cvijećem (nasreću, roditelji o tome nikada nisu saznali).

Takve su bile zime, praznici koje smo provodili u druženju, sanjkanju do predvečerja kad bismo, promrzli, krenuli put svojih zgrada, i bilo nam je hladno i nije nam to smetalo, a šalovi u veselim bojama su nam vijorili

14 Sanja Bužimkić sisačka je autorica nekoliko knjiga i priča objavljenih u čitankama i udžbenicima. Članica je Društva hrvatskih književnika, Hrvatskoga društva književnika za djecu i mlade i Matice hrvatske. Profesorica je filozofije i diplomirana školska knjižničarka.

ponad ,,jakni za igru'' (dakle, najobičnijih, uglavnom jeftinih i sportskih, i nitko nije gledao kakvu tko ima jaknu), ispleteni rukama majki i baka. I kod kuće bi nas čekao topli čaj i kruh s masti i crvenom mljevenom paprikom. I bili smo sretni.

Slobodne sam dane provodila i čitajući, umotana u prekrivače i ušuškana u neki svoj svijet (navika koja ne prestaje). Čitala sam sve, i lektiru, i ostale knjige za svoj osnovnoškolski uzrast i one za starije, melankoličnog Maupassanta i sentimentalnog Lajosa Zilahyja, i Jesenjinove pjesme o brezama, i stripove koje sam isto tako voljela i radovala se novim brojevima koje su mi kupovali stariji ukućani.

U našoj su ulici kasnije, kad smo već nekoliko godina živjeli u Zagrebu, zasadili drveće i ono se penjalo ka prozorima na trećemu katu. Između krošanja pogled se pružao na bivšu Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu, na zvonik sa satom crkve u Primorskoj s druge strane (čiji je sat otkucavao svakih četvrt sata i zbunjivao nas pri određivanju vremena), i na jablane u daljini.

Lipe bi ljeti mirisale cijelom ulicom, susjedi su razgovarali međusobno i posjećivali se (što postaje gotovo izuzetkom), i Zagreb je na prijelazu iz sedamdesete u osamdesete širio krila, dobivao zamah, nudio svoje parkove i ulice Gornjega grada sa svojim starinskim zakutcima, s uspinjačom koja te iz uzavrela srca grada brzo odvede u tada tiši i spokojniji stariji predio.

Ondje su parkovi gdje sam se ljuljala kao dijete, klupe na kojima sam sjedila u mladosti, Matoš kao najomiljeniji kip, mislim, ikada (jedan je i u Sisku, a treći u Parizu. Inače, autor Ivan Kožarić rođen je u Petrinji, i to je dokaz kako je sudbina nepredvidiva, i odvest će me blizu njegova rodnoga grada, ali to je već druga priča).

Ako krenete s Britanca, ne morate prekidati liniju kretanja i preko Rokova perivoja i *Štrosa* i, još dalje, Tkalčićeve, i još dalje, i dalje, tako do Kaptola, nećete se morati sresti s ulicama Donjega grada. To će mi isto tako objasniti tata koji voli te prečace i začas od Zapadnog kolodvora stiže do Trnja, od Voltinog do Remize… Tata je vozio i posjedovao automobil, ali gradom se kretao pješice ili tramvajem. Automobilom smo išli na izlete, tako je to nekada bilo.

Izleti su: Maksimir, Šestine, Markuševec (tata se ondje rodio), otkud mi je u sjećanju ostala slika sitne bake koja ispred kuće ima psa i koja je sretna jer vidi tatu i mene, i najbolja makovnjača koje sam se tad najela. Više ne znam kakva je to rođakinja bila – moja baka ne, jer nisam upoznala svoje bake kao ni djedove, otišli su ranije. Vidjela sam jedino djeda, tatina oca, kad je već ležao na odru, i kad je stričeva žena (ovoga kod kojeg smo u prvo vrijeme stanovali), rekla ,,Niste trebali malu dovoditi''.

Ali se sjećam da mi je taj čovjek koji ondje leži bio nepoznanica, a sam događaj tako apstraktan da me nije šokirao niti sam se čega bojala. Na koncu, smrti su dio života. Možda jedino to što se još uvijek, a tad sam imala četiri, toga sjećam, govori da su ,,malu'' ipak trebali ostaviti doma. Tko će znati.

Dakle, obiteljska okupljanja i obiteljski izleti. Na zajedničke izlete idemo na Plitvice (sjećam se slapova i punjenih paprika u nekome restoranu usput), i idemo u obilazak dvoraca i crkvi po Zagorju. I idemo na more. More! Ja se zaljubljujem čim ga vidim, i cijelo mi biće kliče: – Zašto mi niste rekli da ovo postoji?! – prvi put kad ga vidim. I ta ljubav traje.

Voljela bih vidjeti ocean. Jer bi dojam bio ustostručen: sto puta veća i šira plava površina, voda i galebovi i ostalo! Možda mi je neki pradjed bio moreplovac – ne znam otkud toliko oduševljavanje morem.

Zagrebačka ljeta mojega djetinjstva pamtim po sladoledu iz kutijice uz koju su se dobivale plastične žličice u boji, u obliku životinja ili automobila i kamiona. Po vrelome asfaltu kad ulicom hodaš bosa. Po tome da je društvo u dvorištu, dvorište je kvadrat betona omeđen zgradama i s malo zemlje ponegdje, i kakvom voćkom. Ondje je *štanga* za *klofanje* tepiha po kojoj se penjemo na krovove garaža poredanih jedna pored druge, i s jednoga takvog krova jednog ću ljetnoga dana padati, spuznuti preko štange na beton i dobro izguliti laktove i noge. Kod kuće ću o svemu šutjeti stoički i trpjeti u strahu da moji ne otkriju da sam se verala po garažama i preskakala plotove. I zajedno s ostalima iz društva iz dvorišta brala susjedove nezrele trešnje. Što će ionako doznati kad mi (jedinoj!) od nezrela voća ne bude dobro i sljedeći dan legnem u krevet.

A djeca iz ulice će me doći gledati i kimati glavama i šaptati ,,koji peh'' prije no otrče natrag u igru.

Ponekad mislim da su moji doma pretjerivali u brizi oko mene i da zato i danas previše dramim oko trenutne klonulosti ili se prebrzo predajem čim osjetim da me napušta dobro raspoloženje, i da imam niski prag tole-

rancije na tuđu nehajnost i bahatost prema svojem doživljavanju stvari, ali je imam i prema bahatosti prema osjećajima drugih, općenito.

Ali bilo je to lijepo djetinjstvo. Zagreb je sav bio nekako poletan i mlad, godišnja doba su mirisala intenzivnije. Ili je tako kad si mlad ili kad i nisi više tako mlad pa se samo lijepog sjećaš.

Vraćala se ne bih. Za stalno, mislim. Ni u Zagreb ni u koji grad koji sam posjetila i gdje sam živjela i ostavila svoju prošlost. Prošla ja i ova sada, današnja, mogle bi se sresti i nastala bi greška u protjecanju vremena kao u filmovima o budućnosti. Mogla bih se sresti s nekim drugim gradom, drugačijim od onoga koji nosim u srcu i sjećanjima. Nije sve bilo idilično u tome odrastanju, sazrijevanju na širokim ulicama Trešnjevke, one starinske, s malim kućama i vrtovima, i mirisima proljeća i ljeta u procvalim, razlistalim krošnjama. Taj je grad mene i dobro ,,sažvakao'', povremeno polomio na sastavnice, imala sam slomljeno srce i patila, hodala praznim ulicama dok bih se vraćala kući, ostavljena od nekoga za koga sam tada mislila da je vrijedan mojih suza. Tada je i bio. Ali, naravno, volim taj grad.

Volim sve gradove, sve selidbe i svaku novu hrabrost da se krene ispočetka. Dok proljeće ponovno dolazi, dok mu osjećam miris u sisačkome vrtu, dok sjedim na klupi za stolom i promatram svojega psa koji mi se smiješi, imam te trenutke istinskog zadovoljstva. U nekim godinama zahvalan si na tim trenucima. I život teče dalje.

Kristina Mareković, *Prolaznost*
ulje na platnu, 90x60, 2021.

POEZIJA

Ivan Koprić

Vremenski stroj

ISPRAŽNJAVANJE

Na okićenoj jelki blještave figure i
Staklene kugle u bojama spektra
Odražavaju svjetlost štedne žarulje
Vise obješene kao ljudi bez nade
Na putevima tuđeg nemilosrđa

Kad se ono malo danje božićne bjeline
Uruši u dugu noć kao ranjena živina
Pod udarcima šapa i ugrizima predatora
Boli me crna praznina obojanih kugli
Na jelki koja zamjenjuje
Zatomljene nelagode

U strpljivoj gravitacijskoj šutnji
Božićni se ukrasi umrtvljeno klate

Jednu sam razbio kamenčićem
Donesenim prethodnog ljeta
Iz neke nebitne morske vale

Beskorisno su se razletjeli
Komadići njezine praznine
Kao pojam o ljudima prividna sjaja
Koji se predstavljaju prijateljima
Na društvenim mrežama ili
Za stolovima za kojima skupa jedemo
Na druženjima na kojima se
Neiskreno gledamo u oči
Bez želje da obasjamo tminu
Na čijem rubu sjedimo

IZLEŽAVANJE

Ležim pored tebe sam
Zagledan u razroku noć
Uski je ležaj
Kojim plutamo do jutra
Topao i tih

Nagužvao mi se pokrivač
Dišem
Dišeš
Diše pas
Diše polusvjetlo noći

Proživljavam danje sjene
Dok gubim noć
U pregibima papirnih sjenila

Preživio sam rođenje noći
Bezbrižno
Besmisleno
Bezbolno
Proživio sam i noćnu smrt

Zaspao sam i
Probudio se
Od topline tvojih nasmijanih sjena
Na bezbojnim zidovima

Kad intenzivno sanjam
Scene s mnoštvom ljudi
Koji mi pohode ležeće tijelo
Naglo se probudim i gledam
Razmicanje tetiva i ligamenata
Neumorna
Neumoljiva
Neuvezana
Vremena tamnih karamela
Koje se vrti i cikće na ringišpilu
Iza paravana podsvijesti

OGRANIČAVANJE

Bože kako je tebi lijepo
Što ti se vrijeme koje trošiš
Stalno obnavlja bez ograničenja

Tebi je moguće nategnuti vrijeme
Kao elastičnu nit koju je nemoguće
Prekinuti

Bože kako je tebi uzbudljivo
Vrijeme ispuniti neobičnim avanturama
I brzim trčanjem linearnim poljima mašte

Tebi je moguće razvući vrijeme
Kao prostornu zavjesu koju je nemoguće
Poderati

Bože kako je tebi strašno
S prezirom promatrati vrijeme
U kojem se ljudi beznadno dave

Tebi jedino nije moguće sebi vrijeme ograničiti
Postići mir u tjelesnoj boli i ostavši bez vremena
U starosti umrijeti

OZIMLJAVANJE

Ne pišu mi se stihovi noću
Kad je vani minus 7

Mada na njima leži
Veliki pas toplog krzna
Noge mi stišće hladnoća

Stihovi ne zavređuju dosadu
Mrzovoljom spljoštenih riječi
Ni umor predugih radnih dana
Tijekom kojih su izgovorene

Dok lava crvena i vrela
Kao krv iz raspukle aorte
Radosno tali kameni osoj
Ledene planine
Poezija crvena i vrela
Pada po umornom i hladnom
Sivilu zimske noći
Bez učinka

Ledeni kristali na prozorskom staklu
Slikaju precizne značenjske strukture
Koje će otpuhati prvi
Jutarnji vjetar
I svjetlost

Čelo mi se hladi
Kad se značenja riječi
Utope u trivijalnom
Odustanku od traženja reda
U nabacanim nakupinama
Odbačenih slova

Noge mi se još brže hlade
Kad pas promijeni mjesto i
Sklupča se pod vrata

Riječi ne griju
Ohlađena čela
Ni nazeble noge

PORAĐANJE

Pjev malih ptica gubi se zorom
U ritmu neostakljenih
Prolapsa čuđenja

Tko se jutrom nauči veseliti
Nesigurnosti i nemilosti dana
Koji ga obavija gušći od magle
Napunit će svoje posude
Poliedrima radosne rose

Bude li uporan
Prerezane stručke ciklama
Nakupine bronhijalne sluzi
Hernije femoralne boli i
Mudrost opuštena odustajanja
Uskladištit će mravljim marom
U kutije energetskih bombona
Nužnih za neprimjetni odlazak
U nezainteresiranu dubinu svemira
U limforeični tijek samozavaravanja
U tamu okrepljujućeg zaborava
Svilenkaste noćne letargije

Sve započinje i završava noću
Jutro je tek blijeda isprika

RAZGRTANJE

Kad bih poželio
Malim bih prstom posadio
Gorke dražeje topla vremena
U tegle smrznute lužine

Kad bih poželio
Lajao bih kao veseli pas
Naboden na vremenske šiljke
U zbirci hladnih rariteta

Kad bih poželio
Dlanovima bih zgrtao
Vremensku prašinu s ostarjelih lica
U kante karcinomskog otpada

Sve bih mogao
Kad bih poželio
Ali ne usudim se poželjeti
Sve što bih mogao

RAZMIŠLJANJE

Tijekom večerašnje šetnje s psom
Iz jednog je dvorišta izašla djevojčica
Podragala njegovo bijelo krzno
Podigla glavu i
Upitala
Što je smrt i je li istina
Da smrt znači širenje prostora tame

Nikako rekoh

Smrt je smiješna dosjetka teškog mulja
U napuštenoj rafineriji hrđavih strahova

Možemo ju ravnomjerno razmazati
Po šnitama raženog kruha
Grickati srkati i zaliti vinom
Baš kao što za ljetnih večeri
Talijani na malim jahtama
Usidrenim u mljetskim uvalama
Na tost mažu jantarnu ikru
Tek uhvaćenih morskih ježinaca
Oblizuju se i glasno smiju
Cvrkuću kao pijane ptice
Kuckaju čašama crvenog vina
Po metalnim ogradama
I grle tanašne ljubavnice
Pred zavidnim mještanima

Smrt je metamorfoza
I bolno planinsko otpuštanje
Proljetnog cvijeća
Niz brzi potok pogonjen
Otapanjem zimskog leda

Smrt je nada
Zaustavljena cjedilom vremena
Garnirana sjeckanim vlascem
Začinjena s par kapi limuna

Moj bijeli pas ne razmišlja
O crnoj smrti

Zato ni ti djevojčice ne misli o njoj
Razmišljaj o moru planini i okusu
Cimeta klinčića i papra
S Ambona Tidore i Ternate

Pogledala me
Ponovno podragala psa
I otrčala u polumrak
Vremena koje se ne može vratiti

RAZVREMENJIVANJE

Nemam vremena pisati
Nemam vremena čitati
Nemam vremena spavati
Nemam vremena živjeti

Život je samo jedan
Neprekinuti niz
Čitanja s pokretnih usana
Pisanja po mokrim zidovima
Spavanja u predasima nesanice
Epizoda koje oponašaju život

Kad prestanem pisati
Kad odustanem od čitanja
Kad nesanicom stvorim vrijeme
Za sve neodgodive obaveze
Život ću razvremeniti u točku
Koja će iznenađena zastati i
Titrati na zelenkastom ekranu

RAZVRSTAVANJE

Buđenje na rubu boli u kukovima
Klasifikacija plave suvremenosti
Kriteriji vremenskih mijena
Napredovanje i invalidno zaostajanje
Rast i prigušeno opadanje
Ubrzavanje i neželjeno usporavanje
Dinamika i razroka struktura
Ne-vrijeme kao prazni otisak vremena
Mlijeko i topljeni maslac

Plijesan pleše po vlažnom kruhu
Doručak podsjeća na karmine
Trpka slina klizi s ruba mrtvih usta
Obrisi brisanja medicinskog brisa
Novo jutro odzvanja
More se povuklo od zvonjave kamenog tla
Mačka stoji pred prozorom i maše crnim repom

Spavaj zlato moje
Sunce je zakazalo

URUŠAVANJE

Poskupjele su bazične komunalije
Troškovi goriva nadlijeću prijašnje vrhunce
Skuplje su hrana lijekovi i cipele
Zbog preskupog pića pijanstvo je luksuz
Povećana potražnja diže cijenu opijata

Takvo je vrijeme
Vrijeme skupog ne-vremena

Bogati imaju privilegiju ležati pijani pod mostovima
Posrću ostakljenih očiju i bijelih nosova
Usne im se krive od najskuplje droge
Sve dok odrvenjeli ne počnu plakati
Pred sve siromašnijim klijentima

Takvo je vrijeme
Vrijeme elitne narkomanije

U doba mahnitih poskupljenja
Pojeftinili su tek krateri plućnih kaverni
Puni tople suosjećajne sukrvice
U koje se urušavaju
Sirotinjski prsti

Josipa Gogić[15]

Pjesme

IZVOR

Jutros je rijeka pokazala svoju mračnu stranu,
plivala sam uzvodno,
a ona me je uporno vraćala mulju.

Može li se pobjeći izvoru?
Dijete rođeno s krvavim ožiljkom na obrazu,
istrošeni zubi na vrhuncu života.

Prizori riječnog ljeta,
ti izgubljeni dijelovi tijela,
donijeli su me u minimalistički svijet riječi,

ovdje sam već boravila,
ali vratit ću se,
ovoga puta smireno, bez drhtaja.

TRAŽENJE LJEPOTE

Kao svečana haljina kupljena prošle zime,
sve suvišno skončat će
u godinama pred nama.
Još nekoliko unutarnjih smrti
i ljudi će se otključati kao suncokreti,
kako ih utješiti,
kada će ih očaj ili nada tek nagnati
da osvijetle svoje najbolnije istine?
U kaosu ovog nestabilnog vremena,
u kojem se čovjek može radovati
samo tražeći znamene ljepote,
zatvaram sva osjetila, osim očiju,
da mogu vidjeti svoj dom,
drvo breskve i sušene naranče.

15 Josipa Gogić rođena je 1985. godine u Osijeku. Dobitnica je nagrade za najbolju pjesničku zbirku *Male stvari* na Pjesničkim susretima u Drenovcima 2015. godine. Iste godine zbirkom pjesama *Nacrtati usne* osvojila je Hrvatsku književnu nagradu Grada Karlovca „Zdravko Pucak".

Njezina treća zbirka poezije Žena žutih očiju izdana je 2019. godine u nakladničkoj kući Fraktura. Poeziju je objavljivala u književnim časopisima, publikacijama i zbornicima, sudjelovala na nekoliko pjesničkih večeri te na međunarodnom pjesničkom festivalu Ditet e Naimit u Makedoniji.

DUBINE DJETINJSTVA

Sok napravljen od latica ruža
i danas jednako svježe miriše.
Sposobnost da se nanjuši smrt
iščezla je kao nevinost
i tek povremeno pojavi se u snovima.
Ne smijemo predugo žaliti
za onim čega nema.
Jesen donosi spokoj hrabrima,
vrijedilo je ostavljati srce
na užarenom, srebrnom kamenu,
bezbroj puta uranjati
u nepredvidljive dubine djetinjstva.

GRADOVI

U sanjivim, prekooceanskim gradovima
svoju sam očaranost isticala kao
kristalno kamenje na vratu.

U autu okruženom palmama
čeznula sam za vijugavim cestama,
koje u rascjepu tijela i srca nisam vidjela.

Divila sam se tlu jer je, unatoč gubitku
temeljnih, crvenih tvari, zadržalo
smisao za dodir i simetriju.

Sve biljke koje su ga hranile,
smatrala sam, morale su postojati
baš u takvom obliku.

Svi kanjoni u koje sam žedna ulazila,
u njima su školjke isijavale čudnim bojama,
kao njegovo blijedo lice prekriveno stijenama.

Kako su promjenjive zemljine doline,
kada s vremenom poreknu
svu proživljenu prašinu.

PREDANJE

Što je započelo s običnim cvijetom,
završilo se krvavim pokoljem na proplanku.

Rođeni u krivo vrijeme,
kada je svjetlost na horizontu ispisivala neonske brojeve,
a zemlja još u bunilu mrmljala nepovezane riječi.

Oni koji dolaze poslije njih, predali su vlastita tijela zemlji,
da se iz njih napaja kao napuštena životinja,
povjeren im je život umjesto smrti.

UVREDA

Preuzimajući tijelo tame,
bundeva živi na zabačenom mjestu,
kao da je moguće sakriti se od pogleda.

Što govori njeno izrezano lice?
Nije li vrijeme da nokti zacijele,
a usta odmore od noćnog grčenja?

Demonske su noći,
u kojima moja glava poprimi stotine oblika,
pa se budim uplašena jer sam uvrijedila jutro.

PORUKA

Kada poželiš zaplakati zbog lišća bez korijenja,
osuđenog na nemirno letenje zrakom,
prisjeti se fluorescentnih riba koje uživaju,
ne znajući hoće li dočekati idući dan.

Zapamti već jednom da zvijezde ne šapuću o tebi,
iako ti se tako možda čini kada jutrom
ležiš sama u drvenom, bračnom krevetu.

Izbriši svaki tračak taštine kada se pogledaš u zrcalo.
Ne brani drugima požudu u očima,
da se i ti ne bi noću našla zatočena u kavezu.

Nekih stvari nikada se nemoj odreći,
mirisa s gornjim notama sicilijanskog limuna,
sunca, koje puno poštovanja sjaji,
kao da se odužuje što je i njega netko rodio.

POMIRENJE

Dok na bistrom, sjevernom moru dani teku
bez kraja, ovdje, na usijanoj zemlji, prepuštenoj
na nemilost vatre, sati prolaze u trenu.

Dobro je što nikada neću biti poput Terezije,
koja rado napušta tlo zbog prozračne ljepote neba.

Kako se sprijateljiti s nestajanjem dana,
sa zrnom sjete koje u stopu prati svaku vedrinu?

Oni krhkog tijela žrtvuju se srcem.
Ako je tijelo tama, moje je srce prigušeno svjetlo,
kojemu sam oduvijek stremila.

Gordana Kurtović

Pjesme

JESENJA PJESMA

Jesenja kiša lije.
Njene su strune pune
sjete, melankolije.

Kao i lišće suho
puštam se vjetrovima,
stremimo u visine.

Iz ove hladne tmine
košmara, strepnje, straha
samo je pjesma izlaz.
(Vodi do zlatnog praha.)

Možda trak svjetla sine,
ublaži tuge krute,
osvijetli sve pute
i dosegne visine.

POSLANJE

ON davno reče:
Vi ste sol zemlje,
Vi ste svjetlost svijeta.

Minuše mnoge godine
stoljeća i mnoga ljeta.
Oko nas šarene laži
blještav sjaj što silno mami.
Preslaba je duša ljudska
tražeći svjetlost u tami.

Ljepota duše, danas,
postade raritet.
Nitko je ne njeguje.

O njoj se ne uči u školi,
roditelji vremena nemaju...
Sve manje, i manje se voli.
Nije lako dijete biti.
Ne možemo više kriti.
Progledati, zadnji su časi.

ON tuguje.
Je li homo sapiens
zaboravio poslanje?
Je li zaboravio Čovjek biti?

POTRAŽI ME...

Potraži me na raskršću čekanja,
potraži u stihovima čekanja.
Traži me u melodiji Chopina
u traženju ljepote, u snovima.

Sigurna sam, i znam, ti ćeš me naći
kao što izvor put uvijek nađe.
Tražiš li srcem, sigurno ćeš naći.
Dva će srca kao zvijezde sjati.

A mi ćemo ih čekati zajedno.
Plakat ćemo i pjevati, zajedno.
Kad ljubav zasjaji, tad živi nada
znajući da naše je samo sada.

PITANJA

Jesmo li znali što nas čeka

na ovom putu bez povratka?
Kamo teče mutna rijeka?

Gdje su nestali zlatni dani
kad nas je ista vatra grijala,
usta se jednako smijala?

Smisao srce stalno traži
u košmaru ovog svemira.
Na prazne nailazi laži.

Ostala je malena želja.
Čela uzdignutoga ići
bijelog goluba dostići.

RAT

Vodi se, opet, još jedan rat!
Može li itko razumjeti
da na brata ide brat,
da susjed susjedu prijeti?

Ne mogu! Moći nikad neću!
Poznam svu njegovu strahotu,
patnju, bol, strah; i malu sreću
kad smo doma svi, na okupu.

A ratovi se ponavljaju...
Ništa čovjek nije naučio.
Zar nije u stanju shvatiti?
Ne shvaća, tko nije patio.

Zaustavi rat, dobri Bože!
Razbistri um, i djecu spasi!
(Svi smo krvavi ispod kože.)
Ratova svih plamen ugasi.

ŽENA

U praiskonsko ono doba
življahu Čovjek i Žena
divlja i neukrotiva,
poput vjetra slobodna
što mirise zemlje nosi,
zvukove brdskih voda,
duhove šuma u kosi.

Živi još i danas u nama
sloboda nevidljiva njena.

Snivamo iste modre snove
o domu, sreći, daljinama.
Budeći se kao iz bunila
kročimo u strašnu javu.
Život stvaramo ljubavlju.
Ljepote izgubljene skupljamo
drevnu snagu poklanjamo.

Ruke nam sazdane od milovanja,
brige ,dobrote, stvaranja.
Hladne zidove kuće ugriju
nemire i tuge dragih upiju.

Ženu, samo ljubav osnažuje.
Nesebično je onda daruje.

Kristina Mareković, *Solo*
ulje na platnu, 120x90, 2021.

Žarko Paić

SUBLIMNO STANJE SVIJESTI
Film kao vizualizacija tehnosfere

1. In-sceniranje događaja

Od samog početka svojeg nastanka film ulazi u područje ljudske svijesti kao svojevrsni stroj za proizvodnju slikovnih informacija. Problem koji se već njegovim imenovanjem u europskim jezicima pojavljuje konstantnim jest ujedno čisti prijepis metafizičke situacije. Što to znači? Film se kao, delezovski rečeno, *psihomehanika ili duhovni automat*, ne može odvijati bez učinka moderne tehnologije čija je bit u mehaničkoj reprodukciji. Potrebno je, dakle, zajamčiti novu sliku događaja zbiljskoga stanja svijeta polazeći od sjedinjenja pokretne slike snimljene filmskom kamerom i njezine projekcije na platnu u zamračenoj kinodvorani. Sveza i odnos stroja i slike čini se da je kauzalnoga tipa. Bez kamere nema filma. Kao što bez projekcije ne postoji mogućnost izazivanja estetskog užitka kao spoja perceptivno-afektivnog šoka i katarzične funkcije sudjelovanja u masovnome spektaklu uživljavanja u imaginarni događaj. Što pokreće taj sklop kojim stroj proizvodi slikovnu informaciju nije ništa drugo negoli odluka režisera filma da kameru usmjeri na ono što događaj postaje kad ga se snima i montažira kao autonomnu volju stvaratelja. Bez toga tehnički sklop filma ostaje prazan od svih mogućih značenja. Doduše, možemo zamisliti u neposrednoj budućnosti da autopoietički stroj sam snima filmove kao što već humanoidni roboti mogu izvoditi iznimno složene ljudske radnje poput, primjerice, čak i pjevanja opernih arija. U europskim jezicima, primjerice engleskom, postoje tri međusobno komplementarna i različita izraza za metafizičku situaciju o kojoj je ovdje riječ. *Cinema* pripada sklopu pokretnih slika u smislu prostora odvijanja filma i njegova cjelokupnoga sustava unutar umjetničke produkcije. *Movie* se odnosi na prikazivanje-predstavljanje logike pokretnih slika u užem značenju od *cinema*. No, oba izraza odnose se na kretanje i mobilizaciju tehnološkog ustrojstva filmske industrije. Naposljetku, *film* kao riječ usmjeren je na stvaralačku dimenziju umjetničkoga djelovanja u smislu nove forme ili žanra u povijesnom razvitku umjetnosti kao takve. Iz ovog je razvidno da takozvana filmska industrija određuje kinematički prostor stvaranja slikovnih informacija kao upravo tog neodredljivoga područja *psihomehanike ili duhovnoga automata.*[16]

Metafizičku situaciju koju film idealno određuje možemo opisati kao odvijanje ili zbivanje dvaju logičko-povijesno razdvojenih kategorijalnih sklopova u

16 Gilles Deleuze, *Film 2: Slika-Vrijeme*, Bijeli val, Zagreb, 2012, str. 349–350. S francuskoga prevele Mirna Šimat i Maja Ručević.

njihovoj stvaralačkoj sintezi. Prvi se sklop pojavljuje kao transcendentalni izvor nastanka empirijskoga svijeta pojavne strukture filma i stoga kantovski govoreći ima značajke *sublimnoga stanja svijesti*. Drugi je sklop, pak, onaj koji je sav uronjen u *imanenciju života.* U njoj se funkcionalno i sustavno razvija kao kinematički prostor razmjene informacija. Između transcendencije svijesti i imanencije života ne nalazi se nikakav bezdan. Naprotiv, bez formalno rečeno materijalnih pretpostavki za nastanak i razvitak filma – *tehnologije vizualizacije* – posve je isključeno da bismo mogli uopće govoriti o filmu kao *sublimnome stanju svijesti*. Odnos između dviju metafizičkih kategorija, onog što je apriorno i onog što je aposteriorno, onog onostranog i onog ovostranog, gotovo da je moguće i filmski vizualizirati. Naime, mnogi filmovi takozvanog klasičnog razdoblja prije 2. svjetskoga rata, osobito 1920-ih godina pod utjecajem francuske avangarde u slučaju Antonina Artauda i Jeana Epsteina, kao i njemačkog ekspresionizma u slučaju Fritza Langa, počivali su na ideji dosezanja onog stanja svijesti koji sinestetički prožima filmskoga gledatelja s prizorima sublimnog iskustva užasa, jeze i čudovišne uzvišenosti. Usto, upravo je u tom razdoblju povijesna umjetnička avangarda u Europi bila opsesivno vezana uz eksperimentiranje s onim neljudskim u samoj ideji autopoietičkoga stroja.[17] Svijest proizlazi iz mišljenja. Ako mišljenje koje nastoji razumjeti bit filma nazovemo filmskim ili kinematičkim mišljenjem, onda je posve očito da postavka o sublimnome stanju svijesti smjera razotkriću mišljenja koje tradicionalno metafizički dohvaćamo s pojmovljem estetičkoga suđenja. U okružju takvog mišljenja sami su pojmovi prožeti iskustvom sinestetičke osjetilnosti. Oni predstavljaju spoj mozga i tijela. To ujedno pretpostavlja kognitivno-perceptivni obrat u biti estetike koja se ne može razumjeti više polazeći od ljepote i uzvišenosti, već zahtijeva istodobno posvemašnju dekonstrukciju kantovskoga modela mišljenja kad je riječ o logici i etici-politici. Filmsko ili kinematičko mišljenje otuda nije logika reprezentacije nekog već postojećeg i nepromjenljivoga bitka kao pozicionalnosti stvari-o-sebi (*Ding-an-sich*). Umjesto toga, potrebno je vidjeti kako sam film u svojem odvijanju i razvitku od mehaničke reprodukcije do post-digitalne vizualizacije života radikalno mijenja iskustvo koje nazivamo *sublimnim stanjem svijesti.*[18] Nije, dakle, medij filma u smislu njegove tehnološke razvijenosti nešto neutralno i instrumentalno kad je riječ o strukturi mozga-tijela kojim mišljenje prožima svekoliko vizualno iskustvo suvremenoga gledatelja. Na to je pitanje možda najuvjerljiviji odgovor dao filmski režiser Wim Wenders. U jednom tekstu o odnosu između slika i mjesta na zemlji s obzirom na tendenciju snimanja filmova planetarne bez-mjestnosti (*ort-losen Film*) on kaže:

> „Promislim li do samog gorkog kraja svoju vlastitu teoriju kako u mojim filmovima *mjesta* više ne oblikuju izvorišta povijesti, već su to nadomjestive lokacije, suočavam se s kulturom u kojoj je sve razmjenjivo i nadasve jeftino. Globalna je kino-kultura već zadugo ondje prisutna. Ona je postala svjetska vladajuća moć kojoj je sve specifično suspektno. Ovaj *obrat moći* oblikovat će buduće generacije, i to ne samo njihovu moć uobrazilje, nego u krajnjem i njihovu sliku o sebi samome, njihovo samopriznanje, njihovu odlučnost i njihovo saznanje o našoj zajedničkoj domovini, planeti Zemlji."[19]

Wenders u ovom melankoličnome zapisu pokazuje nešto ipak iznimno važno za razumijevanje odnosa mozga-tijela i duhovnoga automata s kojim film aktivira perceptivno-afektivna stanja gledatelja. Nije, dakle, svejedno gdje se film snima i kakvi su prostori koje režiser u svojim zamislima nastoji produhoviti i oslikoviti. Gubitak mjesta o kojem je ovdje riječ izrazito podsjeća na Heideggerovu postavku o kraju metafizike u doba vladavine postava (*Gestell*) kao biti tehnike.[20] Mjesto pripada biti zemlje. Film koji nije tek reprezentacija ovog izvornog iskustva pripadništva čovjeka zemlji, već pokušaj da se putem pokretne slike dosegne moć etičko-političkoga obrata samog stanja stvari i tako ono estetičko usmjeri u iskustvo sublimnoga stanja svijesti, nije moguć bez odnosa između mišljenja i stvaranja kao prostora-vremena ljudskoga obitavanja. Kad Wenders gotovo u spekulativnome tonu promišlja o posljedicama takozvana *obrata moći* unutar globalne kino-kulture, posve je jasno da to neminovno znači i obrat u samoj biti mišljenja, odnosno moći uobrazilje ili mašte (*Einbildungskraft*). Moć imaginacije nije stoga nešto nedodirljivo i svagda postojano. Ona je uvjetovana u suvremenome svijetu upravo procesima tehnološke promjene koja pogađa istovremeno i mozak-tijelo čovjeka i sve njegove psihomehaničke radnje. U slučaju takozvanih *filmova-bez-mjesta*

17 Vidi o tome: Žarko Paić, „Mahnitost i estetika: Psihotehnike života", u: *Tehnosfera,* sv. III. *Platforme od struna: Estetika i suvremena umjetnost*, Sandorf i Mizantrop, Zagreb, 2019, str. 91–131.

18 Vidi o tome: Nathan Carroll (ur.), *The Cinematic Sublime: Negative Pleasures, Structuring Absences*, Intellect Books, 2020.

19 Wim Wenders, „Auf der Suche nach Bildern – Örte sind meine stärksten Bildgeber", u: Christa Maar i Hubert Burda (ur.), *ICONIC TURN. Die Neue Macht der Bilder*, DuMont, Köln, 2005, str. 299 (283–302.).

20 Martin Heidegger, „Die Frage nach der Technik", u: *Vorträge und Aufsätze*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2009, 11. izd.

posrijedi je planetarno zbivanje gubitka ne samo izvornog značenja prostornosti samoga mjesta, njegove topologije, već ponajprije to znači ulazak u postdigitalni svijet svekolike vizualizacije tehnosfere s dalekosežnim posljedicama za odnos između filma i svijeta. Filmski su režiseri dosad stvarali nove kinematičke svjetove iz logike vlastite estetizacije. Sada nastupa ono što bismo u analogiji s *iconic turnom* mogli imenovati *cinematic turn*. Riječ je, naime, o *in-sceniranju događaja* kojim film proizvodi novu stvarnost putem perceptivno-afektivne sveze tijela i mislećih strojeva. U doba kad se i sama prostornost svijeta gubi u virtualnom uprostorenju (*spatializing*) sve postaje matricom nove sinteze mozga-tijela kao promjene kategorijalnoga sustava filmskoga mišljenja. To je zbiljski testament onog što je Gilles Deleuze u svojim promišljanjima filma doveo do krajnjih konzekvencija kad je rekao u kontekstu analize Syberbergova filma *Parsifal*:

> ,,Život ili preživljavanje filma ovise o njegovoj unutarnjoj borbi s informatikom.''[21]

Dvoznačnost filma kao slikovnoga kretanja u prostoru i slikovnoga događanja u vremenu odgovara dvoznačnosti njegove tehnološke ,,biti''. *Prema mojem razumijevanju genealogije tehnosfere kao kibernetičkoga sustava prijenosa i pohrane informacija, što određuje formu digitalnoga i post-digitalnog načina vizualnih komunikacija, film je apsolutni medij vizualizacije tehnosfere.* Naime, iako je riječ o paradigmatskome novom mediju 20. stoljeća koji savršeno zrcali mogućnosti i granice takozvane mehaničke ili reproduktivne tehnologije, jer se filmska slika umnožava kopiranjem na takozvanoj filmskoj vrpci, njegov tehnološki razvitak od takozvanog nijemog preko zvučnoga do sintetičkog filma u okviru interaktivnog kina pokazuje samo da je posljednja mogućnost kinematografije u stapanju s vizualizacijom samoga života. *Filozofijsko promišljanje filma utoliko postaje kao i u konceptualizmu i postkonceptualizmu suvremene umjetnosti uvjet mogućnosti razumijevanja njegovih paradoksa i aporija*. Štoviše, čini se da je upravo zahvaljujući uvidima takozvane filozofije filma ili kinematičkoga mišljenja moguće otvoriti pitanje o razlozima njegove ,,unutarnje borbe s informatikom'', kako je to pitijski formulirao Deleuze u zaključcima *Filma 2*. Što se događa u procesu razmještanja filma iz zbiljskog prostora snimanja u nekom krajoliku u scenske prostore studija i naposljetku u hiperrealni prostor postdigitalne vizualizacije?

To je kao da istovremeno gledamo Fordov western *Poštanska kočija*, Fellinijevu alegoriju *Satirikon* i hiperrealni fantastični blockbuster *Matrix* braće Wachowski. Doduše, nešto slično je već eksperimentalno izveo Guy Debord u svojem teoretskome manifestu-filmu *Društvo spektakla (La société du spectacle)* iz 1973. godine u kojem je iznio bit situacionističkog neoavangardnoga pokreta. Kao što je poznato, u tom metafilmu nižu se scene s Johnom Waynom, ikonama francuske pop-kulture, televizijskim prizorima nasilnoga sukoba studenata s francuskom žandarmerijom 1968. u Parizu, scene rasnih nemira u SAD-u. Promiče na ekranu čitav niz naizgled različitih filmskih slika koje sve povezuje ideja reprezentacije spektakla kao vladavina slike, ideologije i kapitala.[22] Ponajprije, susrećemo se s poviješću filma kao umjetničke forme ili žanra. Moderni klasik mesijanske ideje trijumfa univerzalne nacije kao što je Amerika zahtijeva zauzimanje prostora u pustoj zemlji. Koloniziranje Drugoga, u ovom slučaju izvornih stanovnika Indijanaca, pretpostavlja žrtve same ideje prirode u ime fikcija pravednosti i slobode pojedinca u modernome društvu. Ostavimo, pritom, ideologijsko-političke prosudbe o westernu i Johnu Fordu sa stajališta narativa kritike kolonijalnoga odnosa moći spram manjina i njihove zlehude sudbine istrebljenja iz povijesti. Film u modernoj slici svijeta uvijek je oslonjen na ideju reprezentacije zbiljskoga stanja stvari u društvu, politici i kulturi. No, ne možemo ovu redukciju smatrati jedino mjerodavnom za objašnjenje filmskoga začaravanja publike. Estetsko očitovanje njegove privlačnosti, međutim, nadilazi svaku ovako ili onako uspostavljenu veliku priču ili referencijalni okvir u kojem vladavina apsolutne Moći zatire Drugoga i nužno ga potire na rub povijesti. Fordovi su filmovi posvemašnja kristalizacija ove manihejske i eshatologijske vizije. U tehnološkome smislu oni savršeno zrcale moć mehaničke ili reproduktivne tehnologije. Tome nasuprot, Fellinijev film *Satirikon* prema predlošku prvog ,,postmodernog romana'' u povijesti, naime onog koji je djelo rimskog književnika Petronija poznatog po tome što je bio blizak s carem Neronom, pripada formi ili žanru karnevaleske ili travestije. *Povijest se pokazuje u ovom raskomadanome zrcalu fragmenata kao in-sceniranje kaosa i posvemašnjeg kraja svih dosadašnjih vrijednosti univerzalne Povijesti. Apokalipsa Rima postaje alegorijom postmoderne dekadencije u kojoj estetika ružnoga prethodi ljepoti i uzvišenosti kao lažnome sjaju ljudske sudbine*. Orgije, zamjenične igre homoseksualnosti i transvestitstva,

21 Gilles Deleuze, *Film 2: Slika-Vrijeme*, str. 359.

22 Guy Debord: *Complete Cinematic Works: Scripts, Stills, Documents*, AK Press, Oakland, California, 2005.

čudovišni narcizam i pseudomitske svetkovine kulta cara Nerona uprizoreni su kao groteskni pir vizualne pornografije. Fellini je ovim filmom otvorio problem in-sceniranja mračne strane *sublimnoga stanja svijesti*, jer se scene posve kaotično zbivaju u podzemnome svijetu, u katakombama, izvan stvarnoga krajolika. I naposljetku, *Matrix više nema ništa ni s tehnikom niti s tehnologijom kao idejom kopiranja stvarnosti u smislu njezine reprezentacije. To je suvremena vizualizacija tehnosfere, čisti bodrijarovski svijet simulakruma i hiperrealnosti za koji ni izvanjski prostor zemlje niti unutarnji prostor podzemlja, snimanja u krajoliku i snimanja u studijskim prostorima kulisa, više ne predstavljaju ništa osim zbiljske iluzije svijeta.* Riječ je o filmu s kojim sama ideja filma postaje *filozofijsko in-sceniranje* pojma koji nadomještava platonsku formu kao takvu. Umjesto univerzalne matrice povijesti u stanju vjere u svijet ili u stanju raspada svih narativa o istini tog svijeta – Ford *vs.* Fellini – susrećemo se s logikom *matrixa.* A to znači nadilaženje razlikovanja živoga i neživoga, slike i simulakruma, čovjeka i posthumanoga stanja.[23]

Pod pojmom *filozofijskoga in-sceniranja* valja razumjeti upravo ono što je na djelu u filmovima koji više ne posežu za huserlovski govoreći *noemom*, odnosno predmetom intencionalne svijesti. Problem nije više u korelatu svijesti ili njezinoj predmetnosti kao što je to vrijedilo za spekulativnu metafiziku Hegela i Husserla. Iskustvo apsoluta ili intersubjektivne svijesti o nečem prestaje vrijediti onog trenutka kad tehnička struktura filma raskida svezu između mišljenja i bitka. Ta pukotina razdvaja sada sinestetičko mišljenje i njegov uvjetno rečeno proizvedeni predmet koji nije puka slika nečeg ili nekoga. Posrijedi je filmska slika kao uvjet mogućnosti kretanja u snovima i u zbilji. Ono što postaje problematično jest bit mišljenja odnosno bit samosvijesti u doba vladavine tehnogeneze. *Film je u tom smislu onaj noematički pokretač sinestetičkih događaja, a ne izvor kontemplacije poput fotografskog snimka trenutka stvarnosti. Zbog toga ne govorim ovdje više o kantovskome ili lakanovskome sublimnome objektu uma ili tijela, refleksije ili žudnje.* Stanje svijesti koje se odnosi na funkcioniranje mozga-tijela u doba vizualizacije tehnosfere jest ono stanje koje nadilazi razlikovanje subjekta i objekta. Zašto? Jednostavno zbog toga što sublimno mjesto više nije nigdje izvan ovog svijeta kinematičkoga vremena-prostora. U Badiouovu promišljanju film kao vizitacija ideje svagda ulazi u prostor filmskoga događaja kao neka vrsta platonske sablasti.[24] No, mislim da to nije više neka transcendentalna vizija božanske prisutnosti, već uronjenost u samu imanenciju života kao hiperralne slike bez svijeta. Time ne želim reći da film kao mišljenje nije ono koje ima sve mogućnosti da ‹ofilmljuje' filozofiju i da je pretvara u vizualni kod tehnološki stvorenoga svijeta čistih kontingencija. Deleuze je u jednom razgovoru duhovito napomenuo da je Godard da mu se prohtjelo mogao vizualizirati u fimu čak i Kantovu *Kritiku čistoga uma*.[25] Suvremeni film, pak, u doba postdigitalne vizualizacije, jer s *Matrixom* smo stupili u posvemašnju razmještenost spacijalizacije, uistinu proizlazi iz beskonačnog ubrzavanja protoka i prijenosa slikovnih informacija. One nastaju iz mnoštva izvora. Bit je informacije u njezinoj imploziji, kako su to definirali McLuhan i Baudrillard. Raspršenost i sažimanje poruke na njezin elementarni kod samorazumljivosti dovodi do čiste pragmatičke uporabe. No, isto tako dovodi i do učinka totalnog zaborava iz jednostavnog razloga što prolom slika i obilje poruka stvara učinak takozvanog *bijelog šuma*. Između filma i života kao da iščezava razlika koja je još bila legitimnom preprekom za umjetnosti koje su prethodile filmu, poput književnosti i kazališta. Film otuda postaje imanencija života. Stoga je njegovo prvo i posljednje poslanstvo s onu stranu svake moderne i postmoderne reprezentacije. Od Amerike preko Rima do *now-here i no-where* postdigitalne matrice vizualizacije tehnosfere vodi put *sublimnoga stanja svijesti.*

2. Od filozofije do inteligencije stroja – Jean Epstein

Nijedno iskustvo u doživljaju umjetničkoga djela nema ono što može učiniti film za ljudsku svijest, a moguće je da taj učinak djeluje i na neurofiziologijske reakcije životinja poput pasa. Dostatno je za potkrepu ove postavke ukazati na činjenice da je u samome početku onog što nazivamo teorijom filma velika pozornost bila posvećena upravo psihološkim dimenzijama djelovanja. Robert Sinnerbrink, zagovornik takozvane filmske filozofije (*film-philosophy*), u opsežnome prikazu i analizi američkoga profesora psihologije i filozofije Huga Münsterberga, razložito tvrdi kako je njegovo djelo *Photoplay: A Psychological Study* iz 1916. godine zapravo prvo takve vrste koje otvara povijest filmske teorije. Ono što je pritom Münsterberg otvorio kao problem u ranome razdoblju bavljenja filmom jest višestruko

23 Vidi o tome: Oliver Jahrhaus, „Die Matrix des Mediums Film. Philosophische und religiöse Aspekte des Fantastischen in *The Matrix (1999)*", u: Oliver Jahrhaus i Stefan Neuhaus (ur.), *Der fantastische Film – Geschichte und Funktion in der Mediengesellschaft*, Königshausen und Neumann, Würzburg, 2005, str. 145–158.

24 Alain Badiou, *Cinema*, Polity Press, Cambridge, 2013, str. 121. Text selected and introduced by Antoine de Baecque, Translated by Susan Spitzer.

25 Gilles Deleuze, „On Nietzsche and the Image of Thought", u: *Desert Islands and Other Texts 1953 – 1974*, Semiotext(e), New York, 2004, str. 141

važno za razumijevanje razloga njegova transformativnoga učinka s obzirom na promjene u ontologijskome statusu ljudske svijesti. Naime, osim što je nesumnjivo posrijedi nova umjetnička forma, uvelike nadmoćna književnosti i drami, susrećemo se s očitom vizualnom fascinacijom gledatelja te nedvojbenim psihološkim i društvenim utjecajem na masovnu publiku. Zanimljivo je, usto, da je Münsterberg u filozofijskome smislu nastojao spojiti neokantovstvo sa Schopenhaurom i njegovim shvaćanjem estetskoga iskustva, da bi filmsko iskustvo odredio iz horizonta empirijske psihologije kao ono koje izravno utječe na mentalne procese gledateljstva. *Fotoplay*, dakle, predstavlja ujedno ono novo estetsko i ono novo psihološko stanje izazvano preusmjeravanjem ljudske pažnje, sjećanja, mašte i svih drugih emocionalnih stanja.[26]

Ostanemo li još za trenutak u okviru ove *fotoplay*-teorije filma, možemo razabrati upravo ono isto što je bio misaoni zadatak Bergsonova mišljenja o kretanju i slici u odnosu između materije i sjećanja. Najvažnije je u tome što naizgled očita bliskost između Münsterberga i Bergsona proizlazi otuda što s filmom nastaje proces nenamjerne pažnje (*involuntary attention*). Na taj se način zbiva učinak afktivnoga sudjelovanja u događaju projekcije unutar zamračenoga prostora. Svijest se gledatelja nalazi u gotovo hipnotičkome stanju estetske narkoze izazvane filmskim slikama. U čemu je razlika između namjerne ili dobrovoljne pažnje spram one koja to nije? Jednostavno, namjerna pažnja proizlazi iz usmjerenosti kognitivnoga procesa na svoj predmet ili objekt koji po definiciji ima izvore u prirodnome stavu, bio on pasivan ili aktivan kao što je to slučaj s kazališnom predstavom. No, filmske slike nisu žive slike ljudskih tijela. Zato se ne mogu svesti na kontemplaciju nekog ravnodušnog sublimnoga objekta. Naprotiv, film stvara kinematičke ovisnike tako što pripada sferi neljudskoga, jer sveza tehnološkog aparata i oživotvorenog događaja posredovanog slikama stvarnost čini sublimnom u svoja dva lika – estetske privlačnosti i estetske jeze ili strahotnosti. Fenomeni takve pažnje su proizvedeni izvanjskim šokom poput eksplozije, zasljepljenosti svjetlošću neona ili kamere, akustičkom prekomjernošću krika ili vriska, i tako dalje. Svijest se, dakle, narkotizira, umrtvljuje da bi užitak u pažnji na prizore koji se nižu na ekranu bio veći. Iz ove zamrznute faze pažnja postaje aktivno sudjelovanje u događaju, pa je to razlog zašto Ranciére upravo film smatra medijem nastanka *emancipiranoga promatrača* od samog njegova nastanka do danas.[27] Nenamjerna pažnja, međutim, ima također lik boga Janusa. S jedne je strane posrijedi uvjet mogućnosti aktivne participacije u događaju suvremene umjetnosti, a s druge, pak, uvjet mogućnosti estetsko-ideologijske manipulacije. To je istodobno početak svake buduće politizacije filma kao propagandnog mehanizma pokretanja ljudske svijesti. Film je umjetnost masovnoga industrijskoga društva kojemu upravo taj čin psihološke suspenzije izvorne slobode pojedinca omogućuje neslućene dimenzije –dobrovoljnoga ropstva– publike svemu što proizlazi iz neljudske biti *sublimnoga stanja svijesti.*

Rekli smo da je filmsko iskustvo singularni doživljaj nečeg što pripadi događaju mišljenja u sinestetičkoj formi. Sve je uključeno u taj proces. Nisu posrijedi samo emocije i afekti, percepcija i uživljavanje u in-scenirane slike s ekrana u etičko-političkome i estetsko-kulturnome značenju. Kad rabimo sintagmu *sublimno stanje svijesti* onda se to ne odnosi na kantovski dualizam kvantitativnoga i kvalitativnog pojma uzvišenosti unutar osjećaja lijepoga. Isto tako, ovdje nije na djelu primjena Lyotardova pojma prikazive neprikazivosti kao nastavka kantovske estetike drugim sredstvima, iako istini za volju valja upozoriti kako je u Lyotardovu mišljenju upravo ono neljudsko u smislu dispozitiva moći umjetne inteligencije ključ za razumijevanje postmoderne sublimnosti uopće.[28] Umjesto ovog pristupa, moje shvaćanje može se odrediti polazeći od same biti filma kao onog neljudskoga iz kojeg „emanira" intenzitet i vibracije šoka koji pokreće senzo-motoričke procese one nenamjerne pozornosti. *Film valja pritom shvatiti kao vizualizaciju tehnosfere što ni jedna prethodna forma umjetnosti nije mogla imati kao svoj sublimni objekt*. Kad logika tehnološki stvorenog –Velikog Trećeg–, koji nije ni Bog ni priroda niti puki čovjek u njegovu stvaralačkome činu dovođenja novoga u svijet, djeluje u svojoj posvemašnjoj učinkovitosti transformacije pokretnih slika u neuro-fiziologijske procese aktiviranja svijesti, sve postaje dinamično i sve postaje kinematičko u svojoj biti, pa tako i ono što još metafizički po navici zovemo svijetom. Svijest o svijetu izvan fenomenologijske redukcije na mišljenje i njegov intencionalni predmet, odnos *noezisa* i *noeme,* svagda je posredovana kontingentnim događajima koji dolaze izvan njezina horizonta. Utoliko je svijest stanje koje ima uvijek mogućnost promjene sklopa svojih emocionalno-voljnih i kognitivno-tjelesnih afekcija. Ono sublimno u razumi-

26 Robert Sinnerbrink, „Hugo Münsterberg, Film and Philosophy", u: Bernd Herzogenrath (ur.), *Film as Philosophy*, University of Minnesota Press, Minneapolis-London, 2017, str. 23-44.

27 Jacques Rancière, *The Emancipated Spectator*, Verso, London-New York, 2009, str. 1-23.

28 Jean-François Lyotard, *Différend*, Les Éditions de Minuit, Pariz, 1983.

jevanju kinematografije od 1920-ih godina do danas odnosi se na transformaciju ne samo nenamjerne pažnje koja se sve više pretvara u tzv. kinematički način proizvodnje, kako to na tragu Marxa, Deborda i Deleuzea tvrdi američki teoretičar Jonathan Beller.[29] Još je više posrijedi promjena u shvaćanju uloge estetskoga procesa kojim svijet od kapitalizma potrošnje živih roba i usluga postaje estetskim kapitalizmom hiperpotrošnje onog što pripada digitalno-virtualnim sklopom vizualizacije samoga života. Sublimno kinematografije nije više ništa izvanjsko samom činu vizualizacije s kojim kapitalizam unosi u svijet života nove forme aktivno-participativne interakcije neljudskoga i ljudskoga. Uostalom, film je zahvaljujući razvitku novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija u 21. stoljeću otvorio temeljni problem mišljenja danas nakon kraja metafizike u kibernetici. Taj problem je u mogućnosti da računanje-planiranje-konstrukcija u smislu predviđanja budućih događaja kao u Spielbergovu filmu *Minority Report* dospije do praga aposlutne kontrole svih procesa mišljenja nekog određenog objekta *X* koji se označava mogućom prijjetnjom sigurnosti društva. *Ono sublimno nije stoga neko određeno stanje svijesti u smislu iščekivanja dolaska božanskoga u svijet, već matrica ili sklop sinteze mišljenja i vizualizacije samoga života.*

Postoje stoga tri temeljna sklopa mišljenja o filmu u okviru kojih možemo pratiti promjene sublimnoga stanja svijesti. Sva su tri istodobno posredovana odnosom između filozofije i filma i taj se odnos mijenja onako kako se tehnologija vizualizacije emancipira od instrumentalne funkcije tehnike. U prvome je slučaju riječ o prijeratnim tendencijama umjetničke avangarde da strategiju šoka, provokacije i eksperimenta uvede u razumijevanje filma kao *fotogenije, lirozofije i inteligencije stroja*, što je bila nakana Jeana Epsteina.[30] Ono sublimno kinematografije postaje time paradoksalna sveza neljudskoga i tijela kao odnosa filozofije i poezije, odnosno racionalnosti i intuicije u ljudskome mišljenju. U drugome slučaju posrijedi je nastojanje Gillesa Deleuzea da kroz uvid o kristalnoj slici vremena otvori pitanje o odnosu informatike i vizualizacije u formi umjetničkoga događaja kao što je to film. Njegova ontologija filma pripada nesumnjivo tendencijama neoavangarde, a najbolji primjer toga je analiza Godarda i francuskog novog vala u kinematografiji.[31] Ono sublimno sada se pokazuje u konceptu slike-vremena kao kristalizacije iskustva svijesti o povijesti posredovanoj filmskim povijestima kao u Godardovim *Histoire(s) du cinéma.* Problem sveza između filozofije i filma proizlazi otuda što je sintetička slika vremena realizirana u filmu kao apsolutnoj vizualizaciji života. I naposljetku, treći sklop jest onaj koji se u 21. stoljeću sabire oko projekta nove filozofije filma s nakanom da umjesto takozvane Velike Teorije (*Grand Theory*), koju su činile psihoanaliza, marksizam i semiologija, film ulazi u područje analitičko-kognitivističke paradigme. O tome svjedoči globalna filmska industrija posvećena traganju za formama života s onu stranu postmoderne fragmentacije i partikularizma. *Sublimno stanje svijesti* postaje traganje za svijetom bez metafizičkih opsjena i fikcija baš onako kako danas astrofizika u svojim istraživanjima potire u drugi plan filozofiju i religiju u ime pozitivnosti tehnoznanstvenoga uma.[32]

Jean Epstein rođen u Varšavi 1897. godine, a umro u Parizu 1953. godine, znameniti je avangardni francuski filmski režiser, teoretičar filma, pjesnik i zacijelo prethodnik onog što nazivamo *filozofijom filma.* Sudbina njegova djela u smislu produktivne recepcije pokazuje kako je doživio nezasluženi zaborav i to čak u doba utjecaja francuskoga novog vala 1970-ih, dok je to gotovo isto bilo zamjetljivo i u poststrukturalističkoj teoriji, koja mu nije uopće dala ono mjesto koji zaslužuje u povijesti filma i kinematičkoga mišljenja. Iznimku, dakako, čini Gilles Deleuze sa svojim *Filmom 1 i 2*, uz Edgara Morina i Jacquesa Rancièrea, dok ga Siegfried Kracauer često spominje s velikom pozornošću u svojim filmologijskim spisima.[33] Nepravda se počela ispravljati u 21. stoljeću kad se profiliranje discipline filozofije filma unutar studija o filmu uspostavlja legitimnim načinom teoretskoga promišljanja čitave dosadašnje povijesti filma. Uostalom, i u već spomenutom Godardovu uratku *Histoire(s) du cinéma* o Epsteinu se već govori s uvažavanjem. Ono što zacijelo valja istaknuti kad je posrijedi Epsteinovo shvaćanje filma jest da je kao strastveni mislilac i umjetnik od 1920-ih do kraja 1940-ih godina ostao vjerojatno jedini od plejade avangardista u Europi koji je na tragu nadrealizma filmu podario auru paradigmatske umjetnosti modernoga doba s kojom tek otpočinje suočenje poezije i filozofije. Za njega su to načini mišljenja, diskursi kazivanja koji unatoč razlika, jer poezija se obraća svijetu emocijama i tjelesnošću, a filozofija putem racionalnoga propitivanja bitka, bića

29 Jonathan Beller, *Kinematički način proizvodnje: Ekonomija pažnje i društvo spektakla*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2016. S engleskoga preveo Snježan Hasnaš.

30 Jean Epstein, *Écrits sur le cinéma:* tome 1: 1921-1947, Seghers, Pariz, 1974.

31 Vidi o tome: Peter Gente i Peter Weibel (ur.), *Deleuze und die Kunste*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 2007.

32 Robert Sinnerbrink, *New Philosophies of Film: Thinking Images*, Continuum, London-New York, 2011, str. 1–27.

33 Christophe Wall-Romana, „From Lyrosophy to Antiphilosophy – The Thought of Cinema in Jean Epstein", u: Bernd Herzogenrath (ur.), *Film as Philosophy*, str. 90–91.

i biti čovjeka, smjeraju sintezi. U svojim najznačajnijim knjigama poput *La poésie d'aujourd'hui: Un nouvel état d'intelligence* te *Bonjour cinéma* iz 1921. godine, kao i u djelu *La lyrosophie* iz 1922. godine, Epstein pokušava u duhu nadrealizma stvoriti sklop različitih duhovnih iskustava. Pritom je riječ o fotomontažama, poeziji u prozi, grafikama, kolažima. Ključni pojam njegova avangardnoga pristupa sintezi poezije i filozofije unutar modernog sklopa kinematografije jest *fotogenija*. Već je iz njegova stvaralačkog pristupa bjelodan eklektički i sinkretički način spajanja nespojivog, otvaranje svojevrsnog intermedijalnog ili čak transmedijalog puta dosezanja tajne ljudske egzistencije u začaranome svijetu tehnologije i duhovnosti. Njegov se filozofijski sklop mišljenja sastoji od spoja Spinoze i Nietzscha, pa ga čak režiser Abel Gance naziva „mladim Spinozom".[34] Usto, pokušao je pomiriti židovsku ezoteriju Kabale s grčkim predsokratskim misliocima, i to ne samo u pojmovno-figuralnome smislu, već i onome koji se nazire u njegovoj poetici korporalne ekspresivnosti u filmovima u kojima veliča ekstatičke mogućnosti homoseksualnosti.

Što je to – *fotogenija?* Epstein uzima fotografski aparat onim tehničkim uređajem koji nadilazi moć prirode, a kinematograf posjeduje dodatnu prednost nad fotografskom slikom jer počiva na mobilnosti i pokretnoj slici. Nije, dakle, stvar u pukoj mogućnosti snimanja kao oslikavanja već uvijek postojeće prirode stvari. Štoviše, pojam reproduktive ili mehaničke tehnologije kako je Walter Benjamin nastojao razumjeti bit novih medija poput fotografije i filma, nije odlučujući za ono što, prema Epsteinu, film jest i što može. Veličina njegova promišljanja jest u tome što je film shvatio sinestetički. S jedne je strane posrijedi ono racionalno i otuda tehnološki izvedeno kroz logiku aparata, a s druge, pak, strane, fotogenija označava afektivnost i pokretanje senzorno-motoričkih mogućnosti ljudske spoznaje svijeta. Nasuprot Freudova pojma nesvjesnoga i sublimacije kao kulturnog nadomjeska za nedostatnost onog što priroda podaruje životinjama a uskraćuje čovjeku, nagonsku strukturu obitavanja i prilagodbu okolišu, Epstein zagovara materijalističko gledište, polazeći od spinozističke univoknosti bitka, odnosno vladavine imanencije u svijetu. To pretpostavlja istodobno razgraničenje i spram Bergsona, koji nije u filmu prepoznao mogućnost filozofijskoga mišljenja izvan prirodno-vitalističke sheme. Drugim riječima, fotogenija se određuje kao ono nesvjesno onkraj simptoma, trauma, snova, fantazije. Ona je afektivno-osjetilna sinestezija i stoga zahvaljujući filmskoj kameri ono sublimno stanje svijesti ne leži u stvari-o-sebi koja je negdje onostrana ili izvan ovoga svijeta. *U biti filma kao fotogenije počiva*

> Kino mi se čini sličnim Sijamskim blizancima koji bi bili ujedinjeni trbuhom, to jest nižim životnim potrebama, i razjedinjeni srcima, to jest višim potrebama. Prva od ove braće je kinematografska umjetnost, a drugi je filmska industrija. Tražimo kirurga koji bi razdvojio ova dva brata neprijatelja a da ih ne usmrti, ili psihologa koji bi izgladio nespojivosti između dva srca. Dopustit ću si da vam govorim samo o kinematografskoj umjetnosti. Kinematografsku umjetnost je Louis Delluc nazvao: «fotogenija». Riječ je sretna, morate je zapamtiti. Što je fotogenija? Nazvat ću fotogeničnim bilo koji aspekt stvari, bića i duše koji povećava svoju moralnu kvalitetu kroz kinematografsku reprodukciju. I svaki aspekt koji nije uvećan kinematografskom reprodukcijom nije fotogeničan, nije dio kinematografske umjetnosti."[35]

Fotogenija je za Epsteina bit filma. Razlog valja vidjeti u tome što film kao tehnološki dispozitiv fluidnosti i mobilnosti slika stvara posve nove mogućnosti mišljenja u sinestetičkome jedinstvu filozofije i poezije. Ono što uistinu povezuje racionalno i emocionalno, um i osjećaje, nije ništa drugo negoli tijelo shvaćeno onkraj svakog transcendentnog stajališta. Već je otuda bjelodano da je Epstein nekovrsni prethodnik delezovske ontologije slika s obzirom na shvaćanje filma. Naime, njegov je postulat u teoriji kao i praksi filmskoga mišljenja da priča ne pripada biti filma, jer fotogenija nadilazi kazivajući moment jezika u smislu logike reprezentacije bitka kao takvog. Nedvojbeno je da Epstein u svojem fragmentarnom načinu kazivanja kakav je bio karakterističan i za dadaista Huga Balla, mislioca avangardnoga obrata tijela u umjetnosti 20. stoljeća, iskazuje antibergsonistički stav. Usto, vidljivo je da fotogenija kao pojam ukazuje na mogućnost sjedinjenja onog što je metafizički bilo razdvojeno još od doba kartezijanstva novog vijeka. Kad, naime, Epstein u spomenutome tekstu metaforički govori o sijamskim blizancima, filmu kao umjetnosti i industriji, on ima u vidu da tehnološki imperativ filma predstavlja mogućnost stalnog napretka i razvitka. To, dakako, znači da film sintetizira racionalnu dimenziju mišljenja i onu koja se očituje u čitavom nizu afektivnih momenata ljudske egzistencije. Međutim, fotogenija se ne svodi tek na presnimavanje ili kopiranje onog što je vidljivo

34 Christophe Wall-Romana, *Jean Epstein*, Manchester University Press, Mancheester-New York, 2013, str. 157–187.

35 Jean Epstein, „De quelques conditions de la photogénie" u: *Écrits sur le cinéma:* tome 1: 1921 – 1947, str. 137.

u prostoru i vremenu takozvane objektivne stvarnosti. Problem koji se ovdje pojavljuje jest onaj koji je i za Bergsona i za Deleuzea bio odlučujući, a to je odnos između kretanja i slike, odnosno materije i sjećanja. Film stvara novu spoznajno-etičku stvarnost. Epstein je naziva *kinematičkom inteligencijom*, a ona se razlikuje od *geometrijske inteligencije*.[36] Iz ovog postaje bjelodano da film nadilazi takozvano prirodno iskustvo. U svojoj tehnološkoj mobilnosti i fluidnosti, zahvaljujući tehnikama montaže, usporavanja i ubrzavanja, reza i kadriranja, film zahtijeva drukčije teoretsko promišljanje od onog koje je bilo mjerodavno za klasičnu i modernu estetiku s obzirom na proučavanje jezika u formi književnosti i dramskoga kazališta. Ako je Epsteinova *fotogenija* zapravo sinteza filmske slike i misaonoga aparata kojim pristupamo kinematičkome sklopu mišljenja, onda je s tim pojmom otvoreno područje filozofije koja nužno mora biti eklektička i sinkretička upravo zbog toga što film u svojoj čistoći pretpostavlja miješanje supstancija, da se izrazimo spinozistički.

Iako su najznačajniji Epsteinovi tekstovi o lirozofiji i fotogeniji objavljeni u zlatno doba francuske avangarde 1920ih godina, što ujedno vrijedi i za književnost nadrealizma i filmsku umjetnost koju su odredili Germain Dulac i Antonin Artaud, valja uputiti na to da je po mojem sudu njegov dalekosežno najproniciljiviji tekst objavljen 1946. godine. Naslov još i danas izaziva respekt i zaslužuje pomno čitanje– *Inteligencija stroja (Intelligence d'une machine)*. Ako film ne priča nikakve priče, već govori o afektivnim situacijama, kao što je to mislio i Artaud, onda je samorazumljiva usmjerenost spram tijela kao sklopa nesvjesnoga. Kako smo već pokazali, ono nije frojdovski nesvjesno, već kognitivno područje preklapanja afekata koji dolaze iz tijela i prožimaju ljudsku svijest. Stoga ne treba čuditi da je Epstein prvi u povijesti promišljanja filma s aurom filozofijskoga sinkretizma Spinoze, Nietzschea i predsokratika izvršio radikalan kinematografski obrat. On, naime, film shvaća kao realizaciju onog neljudskoga kako u smislu mehanosfere unutar koje se zbivaju slikovne metamorfoze u četiri dimenzije, tako i u smislu vladavine nadljudske moći koja nadilazi subjektivnost s njezinim ograničenim spoznajno-afektivnim dosezima.

„Kinematograf je jedan od onih intelektualnih robota, još uvijek djelomični, koji uz pomoć dva foto i elektromehanička osjetila i memorije fotokemije, razvija predstave, to jest misao, gdje prepoznajemo iskonske okvire uma, tri Kantovske kategorije opsega, trajanja i uzroka. Ovaj rezultat već bi bio izniman kad bi kinematografska misao, kao i ona načinjena od računskoga stroja, bila stvorena samo kao imitacija u službi ljudskih ideja. Ali znamo da kinematograf upisuje, naprotiv, svoj prikaz svemira s originalnošću zbog koje ovo tumačenje nije odraz, jednostavna kopija shvaćanja organskoga umotvorstva (*mentalité-mère*),već doista drukčije individualiziran sustav, djelomično neovisan, koji sadrži klicu razvoja filozofije koja pak smjera dovoljno daleko od aktualnih mišljenja, pa bi to možda bilo prikladno nazvati antifilozofijom.“[37]

No, ono što je ipak najvažnije jest da Epstein ne shvaća film samo kao moderni tehnološki izum u korist umjetničke imaginacije. On još više vjeruje kako se u sublimnome stanju svijesti koje stvara kinematograf skriva budućnost transformacije i same filozofije. Otuda ovaj pojam antifilozofije, koji će mnogo kasnije rabiti Deleuze, Lyotard i Badiou, označava ono samo po sebi transformativno jer dovodi u pitanje jezik kao uvjet mogućnosti metafizike uopće. *Kinematograf na taj način postaje ne samo tehnološki aparat s dušom, već sredstvo-svrha eksperimentalnoga konstruiranja drukčijeg mišljenja.* Ovaj utopijski program kinematičkoga mišljenja kakav zagovara Epstein nedvojbeno pripada sintetičkome mišljenju s kojim će se nakon 2. svjetskoga rata uhvatiti u koštac kibernetička teorija u Americi, Njemačkoj i Francuskoj. U samome tekstu spominje se i entropija kao drugi zakon termodinamike. Poznato je kako je to ključan pojam za četvorstvo kibernetičkih pobuđenih uzroka kojim informacija-povratna sprega *(feedback),* kontrola i komunikacija tvore sustav upravljanja u interakciji živih sustava i okoline. Ono što u ovom ranome tekstu dodatno plijeni pozornost jest kategorijalni sustav s kojim možemo razabrati novi način razmatranja odnosa između znanosti, filozofije i umjetnosti. Sve to prožeto je još više animističkom mistikom sublimacije i nesvjesnoga, što znači da Epstein pokazuje kako film kroz procese fotogenije i odnos s neljudskim objektima proizvodi stanje svijesti u modernoga čovjeka kao stanje koje konvergira s etičko-estetskim i političkim zahtjevima slobodnoga društva. Nije otuda slučajno da su njegovi filmovi apoteoza slobodne ljubavi, homoseksualizma i afektivnoga odnosa čovjeka spram složenog svijeta tehnologije, prirode i onog ljudskoga poput slavnog uratka *Le Tempestaire* iz 1947. godine. Film u trajanju od 23 minute koristi tehnike poput vremenskog odmaka i usporenog kretanja i slike i zvuka da bi dočarao mističnu priču o ženi koja predosjeća nesreću za svojeg ljubavnika koji se otisnuo na olujno more u ribolovu.

36 Christophe Wall-Romana, *Jean Epstein*, str. 162.

37 Jean Epstein, „Intelligence d'une machine“, u: *Écrits sur le cinéma:* tome 1: 1921 – 1947, str. 310.

Iz svega je razvidno kako Epstein ulazi svojim filmskim djelom i filozofijskim fragmentima o biti filma u vrijeme mobilnosti i fluidnosti, demokratske frivolnosti i slobode, u vrijeme eksperimentalnoga stvaranja slike o čoveku u interakciji s onim što ga nadilazi u logici inteligentnoga stroja. U pravu je Cristophe Wall-Romana kad tvrdi da je njegovo „gledište o vremenu duboko posthumanističko".[38] Vrijeme se, dakle, vremenuje kroz mnoštvo perspektiva i dimenzija, što potvrđuje Deleuzove postavke kako virtualna slika nikad nije ukorijenjena u sadašnjosti. Problem koji je Epstein, naravno ne sustavno i strogo filozofijski izvedeno, uspio otvoriti svojim tekstom o filmu kao neljudsko-nadljudskome dispozitivu moći stvaranja sublimnoga stanja svijesti pokazuje nam da film nije i ne može biti čista iluzija zbivanja. Posve suprotno, s filmom smo u kinematičkome prostoru koji se virtualno-aktualno odvija kao neprestano transformiranje moći ljudske percepcije, od pažnje do afektivne katarze, u odnosu spram onog što donosi napredak i razvitak u vizualizaciji tehnosfere. Film se u 21. stoljeću usmjerava gotovo „beskonačnom brzinom" spram mogućnosti koje čovjek može imati samo pod uvjetom prilagodbe onom neljudskome. A to će očito biti izvedivo dolaskom novih postdigitalnih sklopova povećane memorije i preobrazbe ljudskoga tijela u kognitivno-neuralne mreže primanja i slanja informacija drugome tijelu. Mozak kao ekran bila je Deleuzeova postavka za odnos mišljenja i filma. Čini se da je Epsteinova *inteligencija stroja* jasno ucrtan program antifilozofije za koju mi još možda nismo posve pripravni jer jezik više nije paradigma za ovo nadolazeće mišljenje. Film zahtijeva promišljanje biti slike kao vizualizacije života, što znači konačni raskid s kartezijanskim fikcijama o razdvojenosti uma i tijela.

Ono sublimno ne dolazi iz metafizičkih visina transcendencije, već se kao stanje svijesti afektivno-katarzično razotkriva kao kinematički događaj nadilaženja svih razlika živoga i neživoga. Samo film još može prikazivati neprikazivo jer počiva na racionalno-mističnim uvjetima proizvodnje drugoga života koji nije ni iluzija niti san. Film je govoreći jezikom srednjovjekovne skolastike *Veliki Treći ili tertium datur*. To je ONO što omogućuje stvarima da se pojavljuju, a pojavama da budu vidljive; to je ONO što nadilazi razlikovanje onostranoga i ovostranog; to je ONO što pripada logici čiste vizualizacije i zato je njegova bit istoznačna i za umjetnost, filozofiju i znanosti.

Bit filma leži u tehnosferi.

38 Christophe Wall-Romana, *Jean Epstein*, str. 170.

Krunoslav Mrkoci

Nacrt nove umjetnosti – kraj modernog eksperimenta?

1. Uvod

Moderna umjetnost započela je u zemljama zapadnoga svijeta otprilike sredinom 19. stoljeća. Zemlja u kojoj se najprije pojavila revolucionarnom snagom noviteta i blasfemije bila je Francuska. Godine 1874. u Parizu javnosti je predstavljena izložba slika odbijenih slikara, djela kojima službena komisija Akademijinih profesora nije dopustila da budu predstavljena u službenom programu. Tadašnja kritika je spomenutu izložbu skupine odbijenih slikara nazvala, rugajući im se, „Salon impresionista", prema nazivu Monetove slike *Impresija*. Službeno vladajući akademski ukus u slikarstvu smatrao je ta djela nakaradnima, smiješnima i izobličenima, u najmanju ruku nedovršenim skicama. Međutim, moderna umjetnost u Francuskoj nije započela novim idejama i pristupom u slikarstvu 1870-ih godina. Pravi početak moderne umjetnosti dogodio se u književnosti pojavom knjige pjesama *Cvjetovi zla* (1857. godine). Autor je bio pariški boem, bonvivan i književnik, pisac teorijskih djela o umjetnosti, prevoditelj djela Edgara A. Poea, Charles Baudelaire.

2. Cvjetovi zla i „prokleti pjesnici"

Cvjetovi zla je knjiga poezije formalno savršeno oblikovanih stihova, najčešće povezanih u formu soneta ili slične forme vezanog (rimovanog) stiha. Baudelaireov jezik i stil je jasan, čvrst, konkretan. Kod Baudelairea, unatoč težini zadane forme, nema suvišnih riječi. Baudelaire je bio prvi od „prokletih pjesnika"; mistik suvremenog doba, alkemičar i metafizičar. Kao što svjedoči ustrojstvo zbirke *Cvjetovi zl*a, Baudelaireu je bila izuzetno važna forma (arhitektonika) i stiha, i pjesme, i zbirke. Baudelaire i njegovi nasljednici „prokleti pjesnici" (Rimbaud, Verlaine, Mallarme) nisu nipošto bili „prpošni" pjesnici. Njihov odnos prema jeziku, operacijski zahvati na pjesmama i dugogodišnji rad na njima, prije ih je stavljao u poziciju matematičara i arhitekta; bili su oni inženjeri jezika i svećenici duha.

Njihova tema i cilj bili su uzeti si slobodu da se slobodno iskaže, izrazi, opiše i opjeva, neovisno i od stege Crkve (religije) i neovisno od društvenih nazora; da se slobodno opiše i opjeva prokletstvo suvremenog čovjeka razapetog između (naslijeđenog) animalnog, prirodnog, tjelesnog s jedne strane i duha, takozvanih Ideala s druge strane. Čovjekov duh sposoban je, prema Baudelaireu, stvarati nove, artificijelne rajeve. Iako je Baudelaire bio idejni začetnik, jedan od prvih koji je osjetio „duh novog vremena", njegove ideje o razapetosti suvremenog čovjeka i disonantnosti čovjekove egzistencije u poeziji su praktično ostvarili tek pjesnici koji su došli nakon njega. Među njima jedno od najistaknutijih mjesta zauzima pjesničko djelo „zločestog dječaka", mladog genija francuske književnosti, Arthura Rimbauda. U dobi dok je većina ljudi zaokupljena srednjoškolskim brigama, mladi Rimbaud je u pjesničkoj praksi u svega 3 – 4 godine stvorio prvi zaokruženi arhetipski korpus moderne poezije i lirike.

3. Dinamikom društvenog i tehničkog razvoja uvjetovana disonantnost moderne umjetnosti

Moderna umjetnost je od svojih početaka, od sredine 19. stoljeća, bila izrazom svojevrsne pobune; pobune protiv društva i licemjernih društvenih konvencija; pobuna protiv Crkve i religije kao jednog od glavnih stupova i propagatora licemjernih društvenih odnosa. Moderna umjetnost je također bila pobuna protiv dotadašnje umjetnosti. Veliki je jaz koji idejno odvaja klasičnu umjetnost od moderne. Sve ono što je nastajalo od renesanse do romantizma (od 16. do 19. stoljeća), klasična je umjetnost koja se uvelike oslanjala na varijaciju antičkih oblika, obrazaca i vrijednosnih sudova o lijepom i dobrom. Moderna umjetnost je umjetnost sveprisutnog nemira. Tradicionalna, klasična umjetnost, cijeni i traži ljepotu, sklad, harmoniju te ljepotu nalazi u miru koji pruža sklad teme, riječi, stila i motiva. Moderna umjetnost teži da izrazi nemir, neslaganje, rastrzanost i razapetost koja nas okružuje. Ukoliko je ideal klasične umjetnosti bila Ljepota koja proizlazi iz sklada (harmonije), ideal moderne umjetnosti je Istina koja proizlazi iz sveprisutnog nemira. Međutim, moderna umjetnost ne izražava svoj nemir i nezadovoljstvo postojećim samo deklarativno; ona izražava svoj nemir i nezdovoljstvo razaranjem i promjenom ukupnosti dotadašnje pjesničke i umjetničke paradigme; na razini forme, ali i na psihološkoj i idejnoj, i vrijednosnoj razini. Novi pristup stvarnosti zahtijevao je drukčiji odnos prema jeziku. Jezik za ,,proklete pjesnike'' nije više bio puko tehničko sredstvo za opisivanje vanjskoga svijeta, nego je jezik postao svijet za sebe, metafizička ekstenzija i duhovna nadgradnja; stvarnost potpuno paralelna, čak svojim moćima i hijerarhijski nadređena vanjskom, fizičkom, događajnom svijetu. Jezik ima moć da posredstvom Uma i Intuicije izrazi običan, vanjski, svakodnevni svijet, da kaže i prikaže bez uljepšavanja i obmana što svijet i život zapravo jesu. Jezik i riječ imaju moć da sažmu i osvijeste svijet te ga tako oslobođenog usmjere prema njegovoj pravoj metafizičkoj egzistenciji. Kao što je Hugo Friedrich u svojem djelu *Struktura moderne lirike* primijetio da sva djela moderne umjetnosti imaju nešto zajedničko, neovisno o međusobnom poznavanju ili nepoznavanju i neovisno o utjecajima. Friedrich je zaključio da je to zajedničko modernoj umjetnosti upravo njezina disonantna struktura; struktura opće prevladavajućeg nesklada kao temeljnog načela moderne umjetnosti. To se najljepše može ilustrirati možda čak primjerima iz svijeta glazbe. Bečka klasika teži skladu i ljepoti, slično kao i barokna glazba prije nje. Beethoven – romantični revolucionar, još uvijek ne odlazi daleko od sredstava i načina izražavanja spomenute klasike. Za razliku od spomenutog, sasvim drukčija je atonalna glazba Schoenberga; posvuda u modernoj umjetnosti disonantnost je postao aktualni i prihvaćeni način izražavanja. Pa odakle modernoj umjetnosti zapadnog svijeta ta zajednička disonantna struktura? Uzroci i sile koje su dovele do potrebe i mogućnosti oblikovanja takve umjetnosti imaju svoje izvorište u psihološkom odnosu umjetnika – pojedinca prema razvoju industrijskih, tehnokratskih i sve normiranijih društava zapadnog svijeta. Razvoj tehnike i znanosti, uvođenje propisa i reda, ostavlja kreativnom pojedincu sve manje prostora slobode. Stoga je pobuna bila neizbježna. Jedini izlaz za umjetnike je bio bijeg i uzlaz u unutrašnjost biti i smisla čovjekove svakodnevne egzistencije. Istražiti uzroke vlastitog nezadovoljstva, vlastita prokletstva.

4. Kraj modernog eksperimenta pobune i dekonstrukcije tradicionalnog.

Antimodernizam ili zasićenost modernističkim postupcima?

Dva temeljna obilježja moderne umjetnosti jesu pobuna i eksperiment obilježen provokacijom i negativnim odnosom prema tradicionalnom. Međutim, modernoj umjetnosti u cjelini do danas se dogodilo ono što se događa mnogim pojavama i stvarima koje predugo traju: ispuhala se. Moderna umjetnost se ispuhala poput probušenog balona. To je, barem, što se onog njenog najizazovnijeg dijela tiče: pobune i provokacije.

Nekoliko riječi još o svrsi pobune protiv tradicionalnog i provokacije danas. Kakve svrhe i kakvog smisla ima više uopće danas pobuna kakvu je uveo Rimbaud u francuskoj i svjetskoj poeziji, a Kamov u Hrvatskoj? (Kamovljevu poeziju je A. G. Matoš posprdno nazvao ,,poezijom lizanja i pljuckanja''.) Dekonstrukcija klasičnoga i tradicionalnoga kod Rimbauda očitovala se u njegovu putu od zatvorene rimovane tradicionalne forme pa do proboja u slobodu forme pjesme u prozi. S druge strane dekonstrukcija je kod Rimbauda provedena na idejnom planu, što je započelo već u vezanim stihovima; uvođenje estetike ružnoga, običnoga i bizarnoga kao poželjnog, nasuprot malograđanskom idealu i poimanju ljepote. Naravno, dekonstrukcija klasičnih i tradicionalnih obrazaca kod Rimbauda, i na formalnom, i na idejnom planu, oblik je pobune. Rimbaud je stvorio novi kod u poeziji, nove obrasce i načine opisivanja i izražavanja stvarnosti koji su bili pretečom nadrealizma i dru-

gih novih smjerova. Isto tako, dekonstrukcija u likovnim umjetnostima, u slikarstvu i skulpturi koju su proveli kubisti, futuristi, nadrealisti Braque, Picasso, Matisse, Dali i drugi. Picasso je izvršio dekonstrukciju tradicionalne forme, dok je Dali izvršio idejnu i psihološku dekonstrukciju tradicionalne slike u modernom slikarstvu. Međutim, danas više niti pobuna niti radikalna dekonstrukcija tradicionalnoga nemaju smisla jer bi predstavljali obično ponavljanje već postojećega i već učinjenoga. Baš sam nedavno imao u rukama i čitao djela nekih hrvatskih pjesnika mlađe generacije koji pišu većinom pjesme u prozi. Čitajući tako te pjesme, od kojih su većina čak vrlo dobre, pitao sam se koja je u načelu razlika između njihovih radova danas (2020. godine) i pjesama u prozi koje je napisao oko 1873. godine mladi francuski pjesnik Arthur Rimbaud? Rimbaud je svoje pjesme u prozi svrstao u dvije zbirke: Sezona u paklu i Iluminacije. Razlike, u osnovi, nema. Riječ je o paradigmi i diskursu istog ili sličnog tipa koji pripadaju istoj tradiciji bez obzira na razliku od nekih 130 godina. Isto tako, čitajući jednom prilikom pjesme u prozi hrvatskog pjesnika Branka Čegeca, pronašavši u njima elemente svojstvene dadaizmu, nadrealizmu i automatskom pisanju, zapitao sam se koja je zapravo razlika između tog štiva i onoga što je i kako je pisao primjerice talijanski futurist Marinetti uoči Prvog svjetskog rata? Zaključak je jasan: moderna umjetnost je danas već stara. Ona ima svoje tradicije, svoje uvriježene načine pristupa temi i obrade teme i motiva; ima svoje već ustaljene sheme i obrasce. Dakle, većina suvremenih modernih pjesnika piše u istom ,,duhu epohe'', i sve to djeluje prilično slično. Efekti pobune, eksperimenta i provokacije nisu više novi i aktualni, nego su već viđeni i očekivani. Moderna umjetnost i poezija i svekolika moderna lirika prošla je fazu eksperimenta; fazu u kojoj je bila radikalno ,,nova''. Nakon revolucionarnog zanosa, zamaha i eksplozije, slijedi vrijeme kada stvari sjedaju na svoje mjesto. Revolucija je provedena, tekovine raskida sa ,,starim svijetom'' su osigurane.

5. Postmodernizam: pomirenje tradicije i moderniteta?

Nacrt i formula nove umjetnosti: Psihološka autentičnost, kreativna afirmacija i tehnika kolaža.

Zasićeni smo modernom umjetnošću; zasićeni smo već kanoniziranim ponavljanjem obrazaca u suvremenom pjesništvu, obrazaca koje su uveli Rimbaud, futuristi, kubisti i dadaisti. No, tu je prije svega novi odnos prema tradiciji.

Neki nazivaju taj novi, kreativni odnos prema tradiciji i velikim djelima prošlih epoha postmodernizmom, a pojavu citiranja znakovitih rečenica i stihova iz velikih djela prošlosti (kao primjerice citiranje stihova provansalskih srednjovjekovnih trubadura ili stihova Dantea) kao izdvojenih fragmenata u okvirima suvremenih djela uspostavljanjem svojevrsnog dijaloga i povezivanja s tradicijom. Premda, naravno, takvi citirani i izdvojeni fragmenti u suvremenom djelu dobivaju novi, aktualni smisao koji suvremeni autor vidi iz svoje današnje perspektive. Iako dotični citat izvađen iz svog izvornog konteksta dobiva novi smisao, takvom upotrebom i takvim postupcima prenamjene izvornih elemenata prošlost i tradicija biva prisutna na nov i kreativan način u sadašnjosti te se ostvaruje veza s tradicijom. Jedan od najpoznatijih primjera takve prakse u pjesništvu su citati u djelu T. S. Eliota.

Nova umjetnost ne teži, poput moderne, disonantnosti, negativnom određenju spram svijeta i tradicije te negaciji, već potpuno suprotno – traži puteve do novoga kroz konstrukciju i stvaranje koje prihvaća stare, tradicionalne elemente, ali ih tumači i upotrebljava na novi način.

Oslonac na univerzalno ljudsko iskustvo: psihologizacija

Umjetnost epohe postmodernizma zasniva se na psihologizaciji i psihološkom pristupu kroz medij jezika ukoliko je riječ o književnosti i poeziji. Važno mjesto u novoj umjetnosti imaju simboli čiju upotrebu nasljedujemo iz moderne umjetnosti simbolizma, mada su oni prisutni u ljudskom izražavanju već od umjetnosti prapovijesti (skulpture i slike u pećinama, menhiri i spirale), preko simbola u umjetnosti prvih civilizacija (Kreta i tako dalje). Nova umjetnost upotrebljava simbol psihologijski, namjerno i promišljeno, kao psihološki instrument, sredstvo izazivanja niza podsvjesnih asocijacija kod gledatelja ili čitatelja, to jest primatelja poruke. Ništa nije slučajno, mada se možda tako može činiti na prvi pogled. Umjetnost je oblik manipulacije i svojevrsno kolažiranje (stvaranje kolaža) s ciljem utjecanja na svijest i podsvijest čitatelja/promatrača kako bi se izazvale razne asocijacije u umu i tako poslala poruka. Nova umjetnost dotiče se onoga što je poznato kao ambijentalno, primjerice u suvremenoj glazbi (glazba skladatelja kao što su Vangelis, Enio Moricone, i tako dalje).

Od hrvatskih likovnih umjetnika u okvirima suvremenog postmoderniteta istaknuo bih rad slikara (generacija rođena u drugoj polovici 1950-ih) čije djelo poznajem: slikara-grafičara Igora Konjušaka i slikara Vladimira Meglića. Igor Konjušak, slikar-grafičar, dizajner, nastavnik na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti predstavio je ciklus grafika pod nazivom „Prozori" još 1990-ih godina; intuitivni bijeli otvori i kružnice na crnim ili crvenim podlogama pravokutnika s naizgled slučajnim jedva primjetnim crticama koje sugeriraju emocionalnu izbrazdanost svakodnevice šalju snažnu metafizičku poruku autorove samozatajne osobnosti i egzistencije.

Glavne odrednice i obilježja slikarstva Vladimira Meglića jesu: izraziti kolorizam (upotreba jakih boja u oblikovanju volumena), poniranje u unutarnju „tajnu" i mistiku bića i stvari što je izraženo kroz naglašenu ekspresivnost pristupa (da je živio i stvarao kojim slučajem u 1. polovici 20. stoljeća, Meglića bi zacijelo svrstavali među ekspresioniste i nadrealiste); ustrajnost na povezanosti dnevnog, običnog i podsvjesnog koje svoje izvorište djelomično ima u djetinjstvu, na granici sna i jave, što je naznačeno motivima fantastičnih životinja, ptica, predimenzioniranih stolova s tek djelomično otvorenim zagonetnim ladicama (koloristički stolovi i odškrinute ladice stolova kao motiv, jedan su od Meglićevih zaštitnih znakova u slikarstvu). Osim velikog rada u štafelajnom slikarstvu (česta su platna većih dimenzija), Meglić je naučio, usvojio i usavršio tehnike izrade vitraja, kao i mozaika po narudžbi koji krase određen broj crkvenih interijera u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini. Dakle, riječ je ne samo o velikom i značajnom umjetniku, već i o velikom i neumornom radniku koji je posljednje desetljeće proveo kao nastavnik-likovni pedagog u Školi primjenjenih umjetnosti u Zagrebu.

Postoji i cijeli niz suvremenih mlađih slikara koji slikama na platnu (dakle, jednim tradicionalnim sredstvom) preispituju metafizičku pozadinu svega već viđenog i poznatog.

6. Može li pjesnik biti ispred svojega vremena? Pristup i postupci u pjesničkom djelu Friedricha Hölderlina

Još u vrijeme nadirućeg moderniteta u prvoj trećini 20. stoljeća, između dva svjetska rata, stvarali su i postojali umjetnici koji svoju umjetnost nisu zasnivali na negativnom i agresivnom pristupu tradiciji i stvarnosti. Svoja prekrasna i zaokružena djela stvorili su pjesnici Federico García Lorca i Rainer Maria Rilke. Bili su to pjesnici bez mnogo vanjske buke i banalnosti površnog eksperimenta. Lorca je bio pjesnik mistike života i sudbine, vlastite i svoje zemlje, koje je doživljavao primarno intuitivno. Rilke je bio pjesnik metafizičke stvarnosti svijeta, ljudi i stvari. U svojim kasnim djelima, naročito u *Sonetima Orfeju* i *Devinskim elegijama*, Rilke je bio pod znatnim utjecajem pjesništva i poruke njemačkog pjesnika Friedricha Hölderlina (kraj 18., početak 19. stoljeća) koji je i sam u svojim kasnijim pjesmama jedinstveni preteča pristupa i postupaka svojstvenih 20. stoljeću.

Hölderlinov pristup pjesništvu razvio se u upotrebu jezika kao alata koji ne opisuje, već pruža kroz jezik vanjski ekvivalent unutarnjem svijetu, poniruć i u ono bitno u čovjeku zapitanom nad vlastitom egzistencijom i osobnim identitetom. Tako je Hölderlin, što često izmiče vidnom polju povjesničara moderniteta, konkretnim pjesničkim radovima već oko 1800. godine nagovijestio zbivanja i smjerove u pjesništvu 20. stoljeća. U svojim je pjesničkim radovima anticipirao za čitavo stoljeće unaprijed (!) jezični smjer u poeziji koji se oslanja na ekspresivnost intuitivno, a ne logički odabranih asocijacija, simbola i metafora kako bi izrazio ono bitno u pogledu čovjekove unutarnje smisaone egzistencije. Osim na Rilkea (*Devinske elegije*) Hölderlin je utjecao i na jednog od najznačajnijih njemačkih filozofa 20. stoljeća, Martina Heideggera, koji je upozorio i ukazao na važnost Hölderlinova pjesničkog djela.

7. Zaključak

Prema svemu navedenom, nova umjetnost koja proizlazi iz revolucije moderniteta teži otvaranju novih putova i prozora u stvarnost koja nas okružuje. Njezin cilj je individualna spoznaja i otvaranje novih načina promatranju postojeće stvarnosti koja nas okružuje. Ona ne teži izražavanju disonantnosti i nemira kao moderna, nego otvara puteve k rješenju kroz novu kreaciju i afirmaciju, umjesto putem negacije i agresivnoga odbijanja. Konstrukcija i stvaranje kreativnih kolaža od tradicionalnih elemenata umjesto dekonstrukcije. Nova umjetnost više je prostor kreativnih alkemičara i čarobnjaka, negoli agresivnih pobunjenika i provokatora. No, postoji nešto od postignuća moderniteta što nova umjetnost sigurno zadržava, a to je odnos prema slobodi, kreativnosti i jeziku. Novo, koje proizlazi iz staroga, različito je od staroga, ali ipak zadržava i nastavlja u sebi neke njegove elemente. „

Jezik nije više puko tehničko sredstvo za opisivanje vanjskoga svijeta, nego je jezik postao svijet za sebe, metafizička ekstenzija i duhovna nadgradnja; stvarnost potpuno paralelna, pa čak svojim moćima i hijerarhijski nadređena vanjskom, fizičkom, događajnom svijetu. Jezik ima moć da posredstvom Uma i Intuicije izrazi običan, vanjski, svakodnevni svijet, da kaže i prikaže bez uljepšavanja i obmana što svijet i život zapravo jest. Jezik i riječ ima moć da sažme i osvijesti svijet te da ga tako oslobođenog usmjeri prema njegovoj pravoj metafizičkoj egzistenciji.“

Kristina Mareković, *Balerina*
ulje na platnu, 120x60, 2021.

POGLED NA KLASIKA DANAS

Damir Radić

Lav Nikolajevič Tolstoj *Rat i mir* (*Vojna i mir*,1869.)

Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2000.

U godinama što su uslijedile nakon prve knjiške objave *Rata i mira* 1869. (roman je prethodno izlazio u nastavcima u novinama Ruski vjesnik, ali u kraćoj verziji, s drugačijim svršetkom i drugim različitostima), ruski i inozemni kritičari i književnici gotovo konsenzusno to su golemo djelo (navodno sedmi najdulji roman u povijesti svjetske književnosti) proglasili remek-djelom, a i danas se njegov status kapitalnog umjetničkog ostvarenja ne dovodi u pitanje. Romanom su bili oduševljeni Gončarov, Dostojevski, Flaubert, Leskov, poslije nobelovci Galsworthy, Rolland, Mann i Hemingway, Babelj također, Turgenjev isprva blago suzdržan, ali potom iznimno zaslužan za njegovu promociju u Francuskoj... Među ranim ruskim kritičarima bilo je doduše nezadovoljnika, ponajprije zbog ideoloških razloga – ljevičarski kritičari predbacivala su djelu konzervativnost u prikazu društvenih odnosa uključujući nekritičku afirmaciju plemstva, ali i dio konzervativaca nije bio presretan – nikako im se nije svidjela potpuna demitologizacija Domovinskog rata protiv Napoleonove Francuske 1812. Također, velik dio ranih kritičara ostao je istovremeno zbunjen i fasciniran formom *Rata i mira*, njegovim do tad neviđenim epskim zamahom te povezivanjem autentičnih povijesnih zbivanja i osoba s fiktivnim likovima i događajima, spajanjem općedruštvenog s privatnim i intimnim, ratne kronike s obiteljskim dramama i, naposljetku, polemičkim ekskursima o povijesnoj znanosti koji su kulminirali u samoj završnici nekovrsnom filozofskom raspravom o povijesti te odnosu slobode i nužnosti. Ti kritičari nisu bili sigurni mogu li djelo uopće nazvati romanom, čemu je obol dao i sam autor, Lav Tolstoj, napisavši u pogovoru da *Rat i mir* ,,[n]ije roman, još manje epopeja, i još manje povijesna kronika. *Rat i mir* je ono što je autor htio i mogao izraziti u onoj formi u kojoj je izrazio''. Međutim, Tolstoj ne samo da si nije pripisao prvenstvo u ostvarenju nove forme, nego je ustvrdio da ,,[p]očevši od Gogoljevih *Mrtvih duša* pa do *Mrtvog doma* Dostojevskog, u novijem razdoblju ruske književnosti nema ni jednog umjetničkog proznog djela koje se iole izdiže iznad prosječnosti, a koje bi potpuno odgovaralo formi romana, epopeje ili pripovijesti''. Ide i dalje, pa tvrdi: ,,Povijest ruske književnosti, od Puškina naovamo, ne samo što daje mnogo primjera za takvo kršenje europske forme, nego ne daje čak ni jednog suprotnog primjera''. Ispada, dakle, da su sva umjetnički relevantna ruska prozna djela 19. stoljeća izvan standardnog evropskog shvaćanja žanra romana. S obzirom da je Tolstoj čitao Laurencea Sternea, čini se čudnim da nije napomenuo da Evropa već odavno poznaje otklon od žanrovskih standarda, odnosno da je već sredinom

18. stoljeća ponuđeno novo shvaćanje romana i onoga što on (sve) može biti (Sterneov *Tristram Shandy* nije jedini, ali je svakako najradikalniji primjer). Žanrovsku hibridnost i snažne metatekstualne iskorake prije *Rata i mira* i na (znatno) eksperimentalniji način demonstrirali su i Melville s *Moby-Dickom* u Americi, i Multatuli s *Maxom Havelaarom* u Nizozemskoj sredinom 19. stoljeća, no ti romani, razumljivo, Tolstoju i ruskoj književnoj sceni tog vremena nisu bili poznati. Uglavnom, *Rat i mir* za ruske je kritičare bio silna novina, sam autor djela s tim u vezi bio je nešto suzdržaniji, ali samo zato da bi kompliment inovativnosti dodijelio kompletnoj ruskoj umjetničkoj književnosti od Puškina nadalje. Evropski (mlađi) suvremenici, međutim, nisu dvojili da je riječ o romanu; Galsworthy ga je jezgrovito opisao kao ,,najbolji roman ikad napisan'', a Thomas Mann kao ,,najveći ratni roman u povijesti književnosti''. No svakako, *Rat i mir* jest vrlo specifičan roman; ne samo u vremenu i prostoru svog nastanka, nego i danas, u svjetskom kontekstu, on ostaje osobito i impresivno djelo, što ne znači da u njemu nema upitnih autorskih odluka.

Radnja romana obuhvaća razdoblje od 1805. do 1820. godine i prostore u rasponu od Sankt- Peterburga do Moskve, uključujući vlastelinska ruralna imanja, odnosno od Austerlitza u tadašnjoj Austriji do rijeke Berezine u današnjoj Bjelorusiji i poprišta drugih velikih bitaka i zbjegova u Napoleonskim ratovima, a glavni su likovi Pjer Bezuhov, izvabračni sin i nasljednik jednog od najbogatijih ljudi u Rusiji, grofa Kirila Bezuhova, potom knez Andrej Bolkonski i njegova sestra, kneginjica Marja, djeca ekscentričnog ostarjelog kneza Nikolaja Bolkonskog, te grof Nikolaj Rostov i njegova sestra, grofica Nataša, djeca dobrodušnog, ali i naivnog i nesposobnog starog grofa Ilje Rostova. Uz Bezuhove, Bolkonske i Rostove, istaknuto mjesto dobivaju još dvije obitelji, Kuragini i Drubecki, te pregršt likova među kojima i povijesne osobe poput Napoleona, ruskog cara Aleksandra I. i glavnog zapovjednika ruske vojske, starog kneza Kutuzova. Ogromna građa (u dvotomnom izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske iz 2000. riječ je o 1664 stranice) raspodijeljena je u četiri knjige (svaka se sastoji od nekoliko dijelova), a roman završava dvodijelnim epilogom, pri čemu je vremenski raspon u knjigama od 1805. do 1813., prvi dio epiloga zbiva se 1820., dok je drugi epiloški dio nefiktivan, odnosno u potpunosti se sastoji od ranije spomenute autorove filozofske rasprave (s tim u vezi treba spomenuti da je Tolstoj u nekim kasnijim izdanjima izbacio sve polemičke povijesno-znanstvene segmente teksta te filozofsku završnicu, ali još za njegova života svi ti dijelovi su vraćeni, navodno odlukom njegove šesnaest godina mlađe supruge Sonje, te je danas uglavnom u opticaju integralna verzija).

Roman je ispričan iz perspektive tzv. sveznajućeg pripovjedača u trećem licu, ali koji u ratnim dijelovima narativa poprima subjektivnu nacionalnu notu; naime, u tim segmentima tzv. objektivni pripovjedač koji idealno ne bi trebao imati rod, dob i naciju, govoreći o ruskoj vojsci vrlo često koristi posvojnu zamjenicu ,,naša''. Pripovjedač, kojeg u tim trenucima nema razloga ne poistovjetiti s (implicitnim) autorom (koliko god da teorija naracije tako nešto ontički ne dopušta), tim prije što si često dopušta metafikcijske opservacije o krivim postulatima historiografije, osobito vojne odnosno ratne, odbacujući nacionalnu neutralnost ne odbacuje, međutim, težnju za objektivnošću onog što prikazuje. Upravo suprotno, snažan je dojam da želi istim aršinom mjeriti rusku i francusku stranu u sukobu, iako se stanovita pristranost može naslutiti, no nikad i nipošto do one mjere koja bi opravdala tvrdnju djelom oduševljenog slavenofilskog filozofa i kritičara Nikolaja Strahova da roman promovira glavnu slavenofilmsku ideju o ,,superiornosti krotkog ruskog karaktera nad grabežljivošću evropske vrste''. Uostalom, Tolstoj će takvu interpretaciju jasno odbaciti, iako mu je Strahov bio dugogodišnji prijatelj.

Kad je riječ o prirodi pripovjedača i djela koje pripovijeda, zanimljivo zapažanje dao je Isaak Babelj: ,,Tolstoj nam daje jedinstvenu kombinaciju ‹naivne objektivnosti' usmenog pripovjedača i interesa za detalje karakteristične za realizam''. Određenje ,,‹naivno objektivni' usmeni pripovjedač'' lako moguće se odnosi na spomenuto nacionalno svrstavanje u ratnim dionicama teksta, iako je moguće da je Babelj mislio i nešto šire, no svakako se u naraciji *Rata i mira* radi o miksu tzv. objektivnog pripovjedača (koji, međutim, često rabi finu ironijsku intonaciju u predočavanju likova) i pripovjedača koji povezuje objektivnost i pristranost (pri čemu u trenucima kad dominantan postaje, recimo tako, otvoreno autorov glas umjesto pripovjedačeva, sofisticiranu ironizaciju npr. Napoleonova lika ili njegovu posrednu kritiku kroz očište nekog od protagonista zamjenjuje izravna i žestoka osuda Bonapartea), a treba istaknuti da taj pripovjedač u kožu protagonista ulazi nadasve umješno, tj. vrlo uvjerljivo predočuje njihovu perspektivu. Tolstoj je, kao i druga dvojica svjetski proslavljenih klasika ruskog realizma, Turgenjev i Dostojevski, majstor karakterizacije likova, preciznije rečeno psihologizacije (pa se poetika ruskog realističkog romana druge polovice 19. stoljeća nerijetko zna nazivati psihološkim realizmom, i to isticanje psihološkog kao da želi naglasiti da prethodni francuski realistički roman, Stendhalov i Balzacov, nije toliko zadirao u duševnu sferu likova); svi bitni likovi *Rata i mira*, njih dvadesetak, psihološki su znalački ocrtani,

protagonisti podrobnije i složenije, epizodisti jednostavnije, a najprofiliraniji su Pjer Bezuhov, Andrej Bolkonski i Nataša Rostova. U liku Pjera Bezuhova, ‹odrasla djeteta' koje neprestano traga za vlastitim samoodređenjem iliti identitetom, ima podosta Tolstojevih značajki (Pjer je sklon alkoholnom i seksualnom razvratu nakon kojeg osjeća grižnju savjesti baš kao i Tolstoj znatan dio svog života, zainteresiran je za suvremena filozofska kretanja i dobrobit ljudi baš kao i Tolstoj, debeo je i kratkovidan što ga ne čini fizički privlačnim, a Tolstoj je sama sebe znao smatrati ružnim); po traganju za vlastitim i širim smislom postojanja Pjeru je načelno srodan njegov prijatelj knez Andrej, iako je psihofizički sasvim različit (tjelesno privlačan, karakterom ozbiljan, nerijetko strog, izrazito intelektualan, uz to i vojnik, za razliku od Pjera koji će ratno iskustvo steći kao civil). Ono što bitno povezuje Pjera i Andreja, a čega je znak odbacivanje idola njihove mladosti Napoleona, jest životno sazrijevanje nakon duga lutanja/potrage, odnosno to što će obojica doseći trenutke presudne spoznaje – Andrej kad prvi put bude teško ranjen na bojištu te ugleda nebo iznad sebe i epifanijski shvati koliko je visina/mirnoća/postojanost/nedosezivost/vječnost tog neba iznad bilo čega zemaljskog, osobito taštine, sjaja, slave, a Pjer kad u francuskom zarobljeništvu upozna jednostavnog neobrazovanog seljaka Platona Karatajeva, u čijoj lakonskoj pučkoj mudrosti otkriva esenciju egzistencije. Te kvintesencijalne spoznaje neće, međutim, Pjera i Andreja učiniti likovima većim od života, kako se zna reći; Tolstoj je preiskusan čovjek (iako je *Rat i mir* pisao, za današnje pojmove, relativno mlad, između 35. i 40. godine života) te preveliki poklonik i majstor realističkog prosedea da ne bi knezu Andreju, nakon epifanije koja ga je oslobodila velikih zanosa, dao još jedan – zanos zaljubljenosti u Natašu, kao što ni Pjeru drastično ne mijenja prirodu nakon prosvjetljujućeg susreta s Karatajevim (tim prije što mu to nije prvi susret za koji je pomislio da je sudbinski, premda svakako jest najvažniji), jer ljudi se, ako se mentalno ozbiljno ne poremete, sržno ne mijenjaju, barem ne cjelovito, a Tolstoj je to jako dobro znao (takozvana je ironija sudbine upravo njemu u kasnim godinama dodijelila snažan mentalni pomak, po nekima i „gubitak razuma"). Naizgledna velika mijena Natašina lika, pak – od emotivno nepostojane djevojke koja se svaki čas zaljubljuje u drugog do postojane supruge - samo je privid: ona je naprosto ostvarila potencijale koje je uvijek imala u sebi, nakon što se dostatno ‹iživjela' i naposljetku doživjela iskustvo dviju tragičnih smrti, Andrejeve i mlađeg brata Petje.

Pitanje profiliranja likova, odnosno narativno-dramaturške strukture na jednoj je razini ipak problematično mjesto *Rata i mira*. U mnoštvu likova koji napučuju roman niz je onih koji su snažno uvedeni, odnosno onih koji imaju vrlo istaknute dionice, da bi ih u značajnom dijelu narativa autor zaboravio, a ne bi se reklo da su mišljeni kao jednokratno snažne pojave. S jedne strane, s obzirom da je riječ poetici realizma, koja obično podrazumijeva tzv. klasičnu naraciju, to se doima kao evidentna mana, s druge, budući da se radi o specifičnoj vrsti realističke poetike, onoj koja barata s golemom građom, mnoštvom likova i narativnih nizova, s tzv. mozaičnom dramaturgijom na velikom prostoru i u relativno dugom vremenu, moglo bi se reći da je gotovo nužno da svaki lik ne dosegne svoje zaokruženje. No opet, Tolstoj je minuciozan opisivač likova i zbivanja, uostalom i to je razlog zašto roman ima toliko velik broj stranica, pa se u tom kontekstu može postaviti pitanje – kad se već toliko raspisao, zašto se nije raspisao do kraja i svim bitnim likovima dao cjelovit tretman? Na to se može uzvratiti činjenicom da zapravo nije riječ o ultimativno podrobnoj i detaljističkoj naraciji, nego o kombinaciji podrobno-detaljističkog pripovijedanja i eliptičnosti, pa da onda, sukladno tim elipsama, i neki likovi ne mogu računati na cjelovitost. Ipak, najuvjerljivije obrazloženje jest da Tolstoj stvara svijet djela koji je kao i ‹pravi', izvanjski svijet na koji se to djelo referira, nužno necjelovit, neskladan, asimetričan, u slučajevima ratnih zbivanja, bitaka, i posve kaotičan (naturalistički prikaz ratovanja i njegovih neposrednih posljedica svakako ide u najjača mjesta romana); dakle, ako djelo želi biti mimetički uzorno, onda mora imati itekako nesavršenu narativno-dramaturšku strukturu - u tome je njegova modernost. Ili kako je to efektno rekao već spominjani Babelj: „Kada bi svijet mogao pisati, pisao bi kao Tolstoj". Odnosno, da blago nadopunimo autora *Crvene konjice* - kada bi svijet mogao pisati o samom sebi, pisao bi nalik Tolstoju. No i uvažavajući ovakvo tumačenje, nemoguće je ne primijetiti da je veliki klasik u svom prvom romanu, nesumnjivo bitno obilježenom modernošću, posegnuo za vrlo starim, antičkim postupkom *deus ex machina* kako bi Pjera Bezuhova oslobodio nevoljene supruge Helene iz obitelji Kuragin. Te ljepotice ‹niskog' morala, ‹serijske' zavodnice, Tolstoj se, naime, riješio tako što joj je kao grom iz vedra neba dodijelio iznenadnu smrt od neimenovane bolesti (navodno su ondašnji čitatelji, za razliku od današnjih, znali da je Helena umrla od narkotika danog joj prilikom izvođenja abortusa, čije izravno spominjanje, kao i izravno spominjanje seksualnih odnosa, ne bi prošlo cenzuru Ruske pravoslavne crkve). I dvostruko teško ranjavanje kneza Andreja, tj. njegovo proglašavanje mrtvim dok je zapravo ostao živ čak dva puta u romanu, više je nalik anticipaciji narativno-dramaturške logike televizijskih sapunica nego praksi skrupulozne izvedbe ozbiljnog umjetničkog književnog djela. Na kraju krajeva, vjerojatno nije slučajno da je Tolstoj desetak godina kasnije, u svom sljedećem romanu *Ana Karenjina*, otprilike dvostruko kraćem od *Rata i mir*, ali i dalje vrlo obimnom, superiorno ostvario ideal vrhunski sklopljene narativno-dramatur-

ške strukture s cjelovitim, psihološki razrađenim, ili u najmanju ruku vrlo izražajnim ili bar ultimativno funkcionalnim profiliranjem svih važnijih likova, a uz to je i jezično-stilski bio na vrlo visokom nivou, što se za *Rat i mir*, bez obzira na čitav niz dojmljivo pisanih pasaža (osobito nekih ratnih epizoda te opisa lova i božićne noćne zabave na ladanju Rostovljevih odnosno kod njihovih susjeda), kao cjelinu ne bi moglo reći (stoga Flaubertove oduševljene riječi o Tolstoju povodom *Rata i mira*, ,,Kakav umjetnik! Kakav psiholog!", mada nipošto nisu pogrešne, bolje pristaju *Ani Karenjinoj*). Drugim riječima, ruski je grof, gledajući iz perspektive klasično shvaćenog umjetničkog zanata i majstorstva, autorski napredovao od *Rata i mira* do *Ane Karenjine*, ili je, ako se promatra nešto drugačije, dokazao da nakon respektabilnih dometa u otvorenijoj vrsti strukture, može postići još više u onoj zatvorenijoj. No kako god bilo, jedna se stvar *Ratu i miru* svakako mora priznati: rijetko je koje djelo u povijesti književnosti, napose među onima koja su mu prethodila, napisano s toliko obilatim korištenjem drugog, stranog jezika, u ovom slučaju francuskog. Tolstoj je čitava fiktivna pisma predočio u francuskom ‹izvorniku', opsežnu Napoleonovu zapovijed također, mnoštvo dijaloga odvija se na francuskom, štoviše francuskim jezikom roman se i otvara, riječima koje dvorska dama i caričina pouzdanica, ,,čuvena Ana Pavlovna Šerer", upućuje knezu Vasiliju Kuraginu. Francuski kod Tolstoja uglavnom govore Rusi, i to je danak realizmu: rusko visoko i više plemstvo kojim se *Rat i mir* ponajviše bavi, njegovalo je francuski kao prvi jezik (ne samo službene) konverzacije, kao jezik koji je od Katarine Velike pa kroz znatan dio 19. stoljeća bio dominantan na ruskom dvoru i koji je naprosto smatran jezikom obrazovanih ljudi. Kroz Domovinski rat i nakon njega u plemstvu se snažno pobudio ruski nacionalni duh, čemu je znatan obol dala crkva, pa ipak Tolstoj, premda slavenofil, ni najmanje ne preže od toga da desetljećima nakon tog rata, u bitno različitom kontekstu, svoj roman natopi francuskim, a da institucionalnu vjeru gotovo ignorira, jer kao i svaki pravi umjetnik umjetničke razloge, u ovom slučaju ponajprije vjernost zbilji, pretpostavlja ideologijskima.

U vrijeme svog nastanka *Rat i mir* bio je osebujan, s ogromnim opsegom i konkretnom vrstom žanrovske hibridnosti i metatekstualnosti (povijesni roman, ratni roman, obiteljski roman, ‹društveni roman', ‹psihološki roman', roman-esej sa znanstveno-filozofskim diskursom) vjerojatno i jedinstven pothvat u svjetskoj književnosti, te nije čudno što je dočekan s gotovo ultimativnom podrškom i oduševljenjem. Roman je brzo postao klasikom i samim tim, kao što obično biva, njegova vrijednost nije suviše propitivana. Danas su neki njegovi problemi jasno vidljivi i teže će mu se udijeliti odrednica neupitnog remek-djela. Svejedno, on i dalje ostaje impresivno ostvarenje i zajedno s *Anom Karenjinom* svom autoru Lavu Nikolajeviču Tolstoju osigurava mjesto jednog od najvećih svjetskih romanopisaca u povijesti.

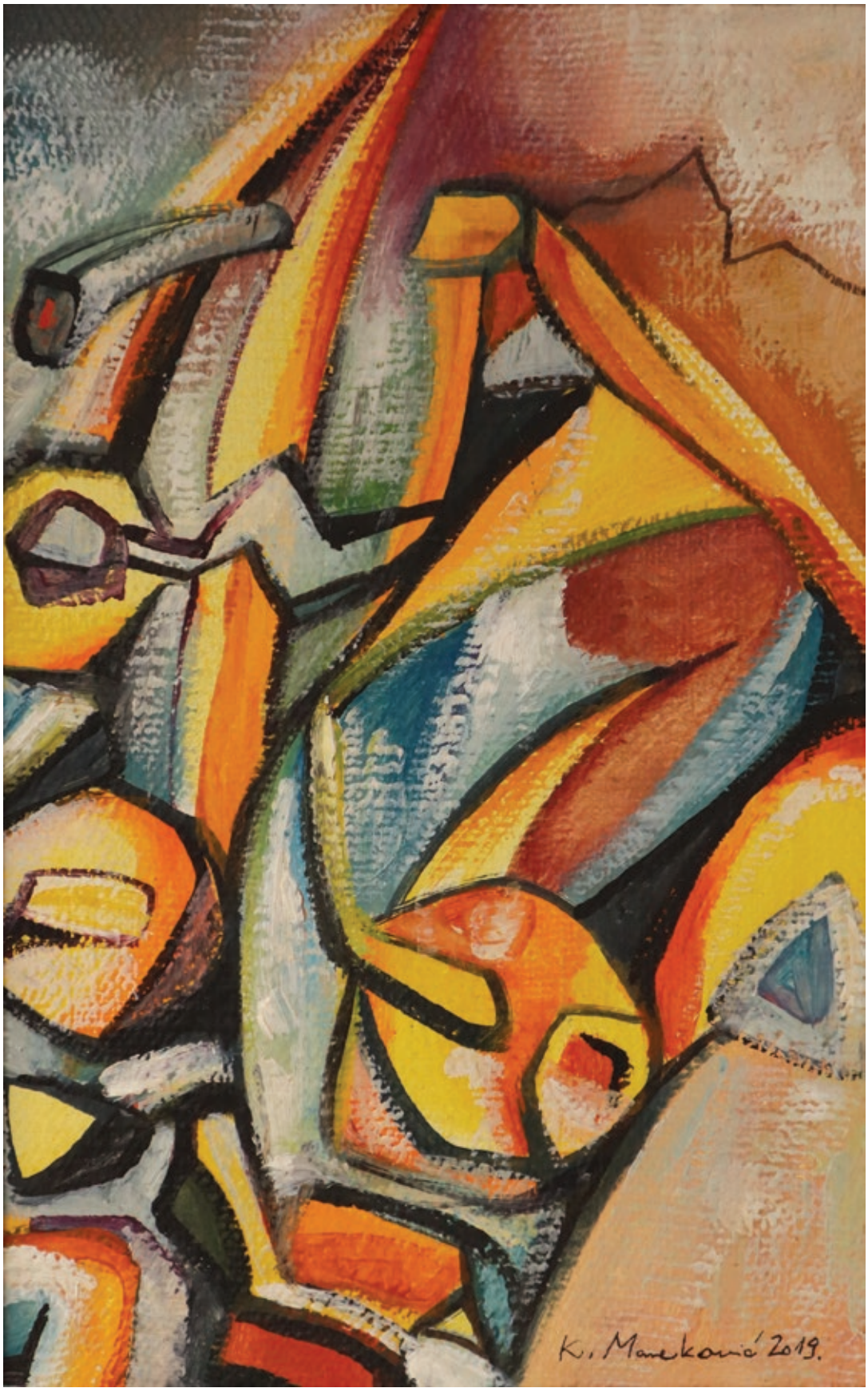

Kristina Mareković, *Saksofon*
ulje na platnu, 28,5x20,5, 2019.

Stanko Špoljarić

Kristina Mareković

Forme tradicionog likovnog izričaja s kompozicijske i kolorističke strane potka su izraza Kristine Mareković, osvježenih i proširenih okvira, dovedene do njenom slikarskog svijeta prepoznatljive stilistike. Koncept realistične slike s otvorenošću odmjerenoj ekspresionističkoj dinamici karakterizira Kristinin opus s razumljivim otklonima za umjetnicu mlađe generacije vidljiv u godinama formiranja. Danas u varijacijama izgrađene poetike Kristina uvjerljivo produbljuje svoj način sintezom iskustva struje umjetnosti ideja vremena i svog slikarskog senzibiliteta i neospornog talenta. Bez drastičnosti u razlaganju forme, s ,,običnošću" ideja, no itekako s otkrivanjem bogatstva svakodnevnog, ljepote, druženja pa i ljubavi. U relativno suženim manevarskim širinama načina, Kristina je izborila mjesto autentičnošću stava, s ravnotežom stvorenom nitima idealizacije i tvarnog stanja zbilje. Kao pri slikanju portreta, deskriptivnog, psihološkog i dosjetkom nekog simpatičnog likovnog vica. Doslovno portreta, i to sjajnih Kristina je oblikovala za izložbu ,,Hrvatski sveci i blaženici u našem narodu" (zajedno s ocem Ivanom) koja je prošla Hrvatskom 2019. i 2020. godinom. Prisjeća se u slijedu slika i starijih majstora, no njen realizam nosio je i moderan pečat. S kušnjom vještine ih je započinjala, a gradila i dovršavala puninom njihove duhovnosti.

S tematske strane, u pojavnost slike unijela je i druge umjetničke vrste – glazbu, ples. U svakoj od njih u sadržajnim slojevima (različitim, ali i bliskim) povezala je činjeničnost i ugođajnost, od osmijeha i radosti, do prikrivene tjeskobe, od pratitelja zbivanja, gotovo sudionika do promatrača.

Događaje na klupskim koncertima pretežno jazza Kristina interpretira za nju karakterističnom čvrstoćom formi no i razlaganih neposrednošću poteza, igrom geste u stamenosti oblika. Svojevrsni je to dijalog ritmičkih odnosa u improvizaciji jazza i dobivenim likovnim ekvivalentom. A i sama glazbala, dominante su slici, pojedinačna u orkestraciji scene, slikana i realističnom marnošću i naznačenošću predmetnog te ne samo da se vide, već su i nositelji melodija.I tko ne nekih nepoznatih, već dragih Kristini. Vid su slikarskog intimizma.

Zanimljiv ciklus figurativnih ostvarenja vezan je uz plesni pokret ili atraktivne poze tijela. Kristina najčešće ženskim aktom, ponekad i muškim, analizira postavu tijela u prostoru, u slikama strasti, opuštenosti do otuđenosti. Bit motiva je susret je s ljepotom, skladom klasične estetike, no kod Kristine s razložno smanjenim silnicama kanonskog. Ples je izražavanje raspoloženja pa i zastanci u njemu nose emocionalni naboj iščitan u kontrastu ritma upisanih glazbenih fragmenata i cjelina i tišine. Tijelo u krajoliku ili interijeru obogaćuje slikarski i stvarni ambijent, putenost je u slikovitosti u isječku vremena. Različitost trajanja i različitost tvarnosti u konkretnosti promatranja i uprisutnjenosti imaginacije tvore jedinstvo djela. Kristina izjednačava taktilnost formi u identične likovne lozinke, premda i pripjevi literarnog imaju svoju ulogu. Sami aktovi prikazani su i u

pozama lagodnog poziranja, u položaju spiralnosti preplitanja udova s lučnom postavom tijela. Kristina dobrim poznavanjem anatomske strane figure precizno, uz stupanj stilizacije, oplemenjuje opne, oblike i obline sa senzualnošću akta, proširenom do svih zakutaka platna. Izdvajaju se, na prvi pogled, figure tonom inkarnata, toplinom kromatskih vrijednosti, kompozicijskim temeljem i pulsiranjem slutnje volumena. Kristina koloristič-kom zvučnošću i „disanjem" svjetla s mnogo slikarske delikatnosti spaja strukture statičnih i dinamičnih partija s promjenjivim akcentuiranjem pojedinih citata. U paleti toplo tamnih odnosa boja postoje primjeri pravilnih rastera, ali i onih s „nepravilnim" karikama mrljolikih partikula te onih s tek dva suprotstavljena polja, s aktom kao točkom upućenosti.

Kristina Mareković donekle je slikarica paradoksa. Polazi od reda, vjeruje u gotovo racionalnu logiku slike, ali ispod epiderme buja gromoglasnost dramaturgije. Uzdizanjem impulsa i impresije djevojke koje sjede mogu postati vatrene plesačice, u obratima s intrigantnim motrištima. Dorađenost površine i gibljivost života. Čak i kamenje monumentalnog stijenja, tonskih nijansi, ima svoje pukotine, suklanih objektivnoj krhkosti akta. Dvije tjelesnosti, prirode i čovjeka korespondiraju u istinitosti slike Kristine Mareković, koja bilježi i mašta. U kotama narativnog provlači se rafiniranost poteza branjenja figuracije, izraza gurnutog na marginu radi guste mreže brojnih i bučnih trendova. No pokazalo se da umjetnici poput Kristine imaju snagu, osobnost za novu afir-maciju vitalnosti figuracije. I drugi pobornici s punim pokrićem vrijednosti dakako postoje, čineći neformalno društvo kojeg je Kristina Mareković zasigurno zasluženi član.

Jurica Škofač

Harmonija pokreta

U osvrtu se analizira dosadašnji likovni opus, odnosno posljednji ciklus slika akademske slikarice Kristine Mareković. Kristina živi u gradu Sisku u kojem je 2013. godine otvorila umjetnički atelijer. U njemu je nastalo nekoliko uspješnih umjetničkih projekata i izložbi. Slikarstvo je medij u kojim se najdosljednije izražava u likovnom jeziku. Vjerna je štafelajnom slikarstvu. Desetogodišnje djelovanje na polju likovne umjetnosti zaokružila je 2021. godine ciklusom slika slikanih tehnikom ulja na platnu pod nazivom ***Harmonija pokreta.***

Akademska slikarica Kristina Mareković je umjetnica mlađe generacije. Diplomirala je 2008. godine smjer slikarstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje su joj predavali akademski slikari i profesori Duje Jurić, Nikola Koydl i drugi, ali i majstorica slikarstva Jadranka Fatur.[39] Studirala je se s kolegama iz srednjih škola raznih smjerova, a sama je pohađala srednju školu za Primjenjenu umjetnost i dizajn u Zagrebu. Složena generacija studenata na akademiji na kojoj je Kristina studirala iznjedrila je nekoliko zapaženih i kvalitetnih likovnih umjetničkih projekata. To je generacija u kojoj je zastupljeno platno i boja. To je generacija koja je ostala vjerna slici, onoj slici koju uči i podučava povijest umjetnosti. To je generacija i boje kojom se razvidno teše, ali i istovremeno opojno uživa. To je generacija slikara koji moraju imati svoj radni i kreativni prostor, atelijer, prostor slobode i prostor kreiranja. Tijekom obrazovanja za slikaricu, sprijateljila se s Martinom Grlić, također slikaricom[40].

Kristina Mareković se po završetku formalnog obrazovanja na Akademiji likovnih umjetnosti vraća u rodna Sela. Potom se seli u Sisak u kojem i danas djeluje i živi. Sisak je smješten na rijeci Kupi. Unutar jezgre grada Siska dominiraju reprezentativne stambene zgrade. O njoj je svakako ponajbolje znanstvenim radom progovorio konzervator i muzeolog Ivo Maroević. Maroević je bio kustos u današnjem muzeju grada Siska u 50-im godinama 20 stoljeća. Povijesni grad, to je Maroevićeva misao u *Sisak, grad i graditeljstvo,* što je kapitalno dijelo ovog znanstvenika kojim je uvelike pridonio znanstvenom pristupu istraživanja i dokumentiranja.[41] Posebnost je što gradom svakako dominira Stari most koji povezuje dvije obale rijeke Kupe. Grad ima dugu tradiciju koja ga krasi, a to je naklonjenost umjetnosti. Uz to mnogi umjetnici raznih disciplina živjeli su i stvarali u Sisku. Grad, otkad se pamti, oduvijek je naklonjen likovnim umjetnostima. A pamti se od druge polovice 18. stoljeća, ali stvarni grad je svoje obrise zadobio u drugoj polovici 19. stoljeća i prvoj polovici 20. stoljeća. Za tu kvalitetu svakako je pridonijela živa sredina koju su sačinjavali talijanski majstori i meštri obitelji Colussi i drugi.[42] Od slikara tu je svakako potrebno navesti i slikara Steinera. Posebnost slikara Milana Steinera u hrvatskom i svjetskom slikarstvu je na nekoliko razina dokazana i ispravno valorizirana. Naslijedio ih je veliki Slavo Striegel koji je svoj cjelokupni 80-godišnji profesionalni rad akademskog slikara u cijelosti ostvario samo u Sisku.[43] U tom zlatnom vremenu druge polovice 20. stoljeća sisačka likovna umjetnost je primijećena i prihvaćena od strane publike i kritike. Uz akademske slikare i kipare, kroz radne organizacije ili samostalno ili udruge značajno mjesto zadobiva likovna umjetnost.[44] Takva sredina postala je plodno tlo u kojem se stvarala i razvijala likovna umjetnost.

39 Pintarić (2018) : 45., *Izložba Potraga za stvarnošću Jadranke Fatur i hiperrealno 11. 10. 2018 – 9. 12. 2018. Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu.* Muzej je prezentirao cjeloviti opus umjetnice Jadranke Fatur hrvatske akademske slikarice, profesorice na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Izložbu smo posjetili Kristina i ja te smo na njoj imali i drgocjenu čast da nas i sama autorica provede kroz izložbu. Uspomena je zabilježena i s nekoliko fotografija fotoaparatom s mobitela.

40 https://www.instagram.com/martina_grlic/, pristup 11. 8. 2022.

41 Maroević (1998) : 56, Ivo Maroević je 1976. i proširenim izdanjem 1998. godine tiskao monografiju pod nazivom *Sisak grad i graditeljstvo*. Knjiga je rezultat višegodišnjeg istraživanja i dokumentiranja jezgre grada Siska. Sadrži poglavlja o razvoju grada i graditeljstvu. Uz to Maroević donosi katalog zgrada, dodatke i tabele.

42 Vukelić (2012.) : 5–7. Katalog izložbe koja se održala u Gradskom muzeju Sisak je prezentirala matarijalnu ostavštinu obitelji Colussi čiji je autorica potomak.

43 Gašparović, Burojević (2019.) : 20., *Izložba Slavo Striegl Život za slikarstvo, Uz 100. godišnjicu rođenja 24. 9. – 27. 10. 2019. Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.* Retrospektivna izložba prezentirala je cjeloviti opus slikara Slave Striegla. U poglavlju Život i dijelo autor se referira na dugogodišnje djelovanje Striegla kao slikara u Sisku.

44 Vrga (2004.) : 57., Boris Vrga autor je monografije *Sisački likovni vijek* izdane 2006. godine. Ova povijesnoumjetnička studija jedne likove scene, odnosno sisačke korektno i popraćeno izvorima ukazuje i na fenomen likovnosti druge polovice 20. stoljeća u Sisku.

Grad se pokazao naklonjenim i Kristini. Nakon privikavanja na staru novu sredinu, okoliš i ljude, otvorila je atelijer, koji je smješten na uglu četvrte ulice. Atelijer poznajem od samog otvorenja 2013. godine. U njemu Kristina stvara umjetnička djela u nekoliko likovnih tehnika. Prevladavaju slike nastale tehnikom ulja na platnu i u atelijeru je uvijek prisutan opojni miris uljane boje. Atelijer je solidne forme i kvadrature, oblikovan staklenom stijenom koja pruža prostoriji prirodno svjetlo. Bijele zidove nadopunjuju obješene opremljene ili neopremljene Kristinine slike. Na njima su motivi ljudskih figura u pokretu i trzaju. Boje su intenzivne, ekspresivne i prodorne. U ovom atelijeru slikarica Kristina Mareković realizirala je nekoliko ciklusa slika s popratnom izložbom. Svakako je potrebno izdvojiti neke od njih: ciklus slika s motivom glazbenih instrumenata i ciklus glazbenika, ciklus slika pod nazivom ,,Slike hrvatskih svetaca i blaženika u našem narodu''. Ovaj sakralni ciklus je nastao 2019. godine.[45] Izložba se održala 14 puta u mnogim muzejsko-galerijskim i izložbenim ustanovama u RH.[46] U istraživanju likovnosti i njenih interpretacija u ovom atelijeru nastale su i prve skice za slikovnicu *Smjehograd*.[47] Potom je uslijedio rad na ilustracijama za knjigu *Otok*.[48]

Kristina se intenzivno uz slikarstvo vješto znade izraziti u crtežu i ilustraciji. Crtež je podloga i linorezu. Linorez je također Kristinina izražajna likovna tehnika. Otiskuje male serije linoreza u boji i crnoj. U ilustraciji je pak konkretna i sažeta u likovnom govoru. Umjetnički je slobodna dok oblikuje lik, formu i sadržaj iz pisanog predložaka. Uz to njena ilustracija negdje zna biti prožeta dizajnom. Njega pak vlastito imaginativno prenosi u sliku. Uz to se, naravno, sam po sebi nametnuo i digitalni kolaž kao jedan složeniji medij kojemu se Kristina također voli posvetiti. Mogućnost da se može izraziti u više likovnih tehnika i medija stalo je potiče na nova istraživanja, odnosno preklapanja svih ovih likovnih tehnika za oblikovanjem slike. Sve je to zaokruženo u slikarstvu, napose kad se kod Kristine pojavi inspiracija koju pak onda odlučuje pretočiti u sliku. U zaokruživanju desetogodišnjeg poziva slikarice, pokorna radu i samovjerena u izražaju, ova ljubiteljica uljane boje zaokružila je posljednji ciklus pod nazivom Harmonija pokreta – slike s motivom plesa.

Slike prikazuju razne stilove plesa, odnosno pojedinačno za svaki od plesova njihovu harmoniju pokreta. Tako razni stilovi plesa poput klasičnih u vidu baleta, tanga ili valcera do *street* plesova poput *hip hop* ili *breakdance* potražuju određene motoričke i ritmičke obrasce pokreta. Kako je u osnovi ples ritmičko pokretanje tijela prema ritmu glazbe ili bez nje u paru ili pojedinačno, upravo ljepota ljudskog tijela je u Kristinu fokusu. Ljudsko tijelo je nositelj umjetničke interpretacije plesa. Motiv plesa u likovnoj umjetnosti pronalazimo u najstarijim stilskim i povijesnim razdobljima. Kao takav ovaj se motiv pozicionirao i postao je nezaobilazan u svim kasnijim stilskim razdobljima sve do danas. Motiv spada u kategoriju životnih scena.

Ciklus pod nazivom Harmonija pokreta ukazuje i na Kristininu vještinu poznavanja anatomije ljudskog tijela, forme i elemenata. Ovo su i slike zabilježenog trenutka plesnog pokreta plesača. Motiv je spontano proizašao, kako sama Kristina kaže, iz prethodnih ciklusa slika s motivom glazbenih instrumenata i glazbenika. Nekako se sama po sebi nametnula forma plesa kao motiv. U ciklusu je nastao solidan broj slika slikan tehnikom ulja na platnu raznih dimenzija. Prevladava format 70 x 90 centimetara. Slike su dio ciklusa, pa ipak svaka za sebe nosi svoj naziv. Kristina ih je nazvala jednostavno i jasno. Ili je to naziv po plesu ili je po stanju duha.[49]Umjetnica dramatičnost upotpunjuje određenim emocijama poput pojačanog veselja, ljubavi, ali i straha. U pokretu tijela je i izravna komunikacija u odnosu promatrača i prikazanog motiva. U prikazima plesača Kristina poseže za prostorom koji je izrazito dinamičan, mjestimično mnogoobličan, stoga nam nudi raznu simulaciju različitih vrsta prostora u jednom. Na ovim slikama kao i u ranijim Kristininim tematskim cjelinama s prikazima glazbenih instrumenata i glazbenika provlači se vizualni element prozračnih pukotina, ljuštene tvari i raspuklina. U jednima je to otpadajuća i ispucala razgolićena tvar, u drugima imaginarna pozadina zamrznuta u trenutku i vremenu. To je pojam prolaznosti. Kristina je pojam prolaznosti pretvorila u kako ju je sama nazvala ,,raspucanu formu''. Na slici su to pak prikazane prozračne pukotine ili ljuštena raspuklina. Tehnički zahtjevna objava i interpretacija prolaznosti uz koju se veže melankolija. Prolaznost i melankolija idu ruku pod ruku. One su vjerojatno najstarije prijateljice. Melankolija je Saturnova kći[50] mitološka božica sjetnog i mračnog raspolože-

45 https://siscia.hr/tag/kristina-marekovic/

46 Sente, ml. A. (2021.) : 3–4., Izložba ,,Hrvatski sveci i blaženici u našem narodu'' koncipirana i organizirana je u suradnji Galerije ,,Martin Borković'' Nacionalnog svetišta svetog Josipa Karlovac i Galerije hrvatske sakralne umjetnosti Laudato iz Zagreba. Ovaj projekt ima dugi kontuinitet još od 2009. godine. Na njemu su sudjelovali mnogi hrvatski i inozemni umjetnici.

47 Slikovnica je nastala u suradnji sa spisateljicom za djecu Ivom Dužić, a izdala ju je Matica hrvatska Sisak 2014. godine.

48 Suradnja je ostvarena s književnicom Ksenijom Kušec.

49 Slike nazvane po plesu jesu: slika Balet, slika Hip-hop, slika Sat plesa, slika Plesni par, slika Klasični ples, slika Ples na užetu, slika Ples na štangi, slika Ples na svili, slika Solo i slika Dvoje.

50 Hall: str. 49., *Rječnik tema i simbola u umjetnosti* pod pojmom Četiri temperamenta obrađuje pojam melankolije. Pronalazi je u mitološkoj baštini u liku kćeri boga Saturna Melankolije. Pojam se pronalazi i u naučavanju srednjovjekovne psihologije.

nja. Držalo se da svi umjetnici, filozofi i teolozi podliježu njenom djelovanju. To je ta melankolija kojoj podliježu umjetnici, to je stanje duha i uma u kreaciji umjetnosti. Kristina kaže kako i u svojim prijašnjim ciklusima pa tako i u ovom voli slikati taj osjećaj ljepote melankolije. Da ne slika ružno. Ne osvrće se na ružne stvari. Uz osjećaj da je sve lijepo, prolaznost i melankolija su inspiracija, ali i duhovna karakteristika. Navodi da joj je u umjetnosti izuzetno nametljiva imaginacija. Dok slika osjećaj ljepote nastaje imaginacija. Poštuje je i svakako voli. Kristinu imaginacija ispunjava. Uz to melankolično zaključuje da je stvarni život prolazan i ništa nije trajno. Ona postaje sasvim jasna jer svjesno prikazuje prolaznost, odnosno činjenicu da kao što znamo sve je prolazno. Ciklus slika Kristine Mareković pod nazivom "Harmonija pokreta" govori o fascinaciji ove slikarice i sažima je u motiv pronađen u ljudskom tijelu, pokretu i plesu. Zapravo je to samo Kristini svojstvena kromatska vibrantnost koja izaziva emociju i otvoreno dominira na svakoj od pojedinačnih slika.

Život i umjetnost, i ponosno se prezentirati u slikarstvu, to je slikarica Kristina Mareković.

Popis literature:

Gašparović, M., Burojević, Z. (2019.), Slavo Striegl Život za slikarstvo, Uz 100. godišnjicu rođenja 24. 9. – 27. 10. 2019., Muzej za umjetnost i obrt u Zgrebu, Zagreb.

Hall, J., (1998.), Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb.

Maroević, I., (1998.), Sisak grad i graditeljstvo, Dom kulture Kristalna kocka vedrine Sisak, Sisak.

Pintarić, S., (2018.), Potraga za stvarnošću Jadranke Fatur i hiperrealno 11. 10. 2018 – 9. 12. 2018., Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu, Zagreb.

Sente, ml. A., (2021.), Hrvatski sveci i blaženici u našem narodu, Galerija „Martin Borković" Nacionalnog svetišta svetog Josipa Karlovac i Galerija hrvatske sakralne umjetnosti Laudato iz Zagreba, Nacionalno svetište svetog Josipa u Karlovacu, Karlovac.

Vrga, B., (2004.), Sisački likovni vijek, Aura, Sisak.

Vukelić, V., (2012.), Obitelj Colussi u Sisku: Prilog proučavanja građanske povijesti Siska druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, Gradski muzej Sisak, Sisak.

Kristina Mareković, *Violina*
ulje na platnu, 30x30, 2022.

Davor Šalat

Vrsna ljubavno-intimistička poezija

Monika Herceg: Vrijeme prije jezika, Fraktura, Zagreb, 2020.

Monika Herceg u svojoj se trećoj zbirci pjesama *Vrijeme prije jezika* zatekla u, za nju neuobičajenoj poziciji, manjku konkretnijeg konteksta u kojem bi se glavne teme i motivski kompleksi mogli značenjski preciznije situirati ako pod tim kontekstom ne podrazumijevamo tek opći okvir ljubavno-intimističkoga pjesništva. Točno je to sažeo Mario Kolar u svojoj kritici spomenute knjige, objavljene u *Kolu* 3/2020., ustvrdivši da se poslije autoričina pjesničkog prvotiska *Početne koordinate*, ,,koji je bio okupiran djetinjstvom, obiteljskom genealogijom i ruralnim zavičajem te *Lovostaja*, koji se okrenuo društvenoj pragmatici, pogotovo feminističkom okularu, Monika Herceg u zbirci *Vrijeme prije jezika...* znatnije vratila tankoćutnoj analizi ljudske fragilnosti i potrebi za ,,zarastanjem'' – dakle ljubavlju – poslije ožiljaka koje život neumorno ostavlja''.

No, ta ljubav, kao i slični, tradicijski jaki, ali i prethodno već uvelike značenjski i simbolički istrošeni motivi kao što su srce, ptice, voda, vatra, zemlja, kuća, jezik – u novoj se zbirci pjesama najčešće ne ,,spuštaju'' kao prije u neku konkretnu životnu situaciju u kojoj za njihovo pojavljivanje često i nije potreban sam apstraktni pojam, već ih doznačuje sam unutarnji razvoj pjesmovne scene.

Spomenute pojmove, dakle, ne specificira niti prva obitelj i njezino neposredno okružje u djetinjstvu niti ,,feministički okular'', kao u prve dvije zbirke, već apstrakcije same (one se ipak odnose na nešto konkretnija ,,označena'') traže svoj kontekst koji nije uvijek jednak niti je uvijek jednako konkretan. Dakle, u svakoj će se pjesmi pobliže odrediti (u mnogima i neće) specifično značenje koje zadobiva tradicionalistička simbolika i motivika, a taj se proces često zbiva maštovitom, katkad i izrazito originalnom metaforikom. Takvom, skicozno opisanom poetskom situacijom Monika Herceg u svojoj trećoj zbirci pjesama prisjeća se nekih povijesnih poetika hrvatskoga pjesništva, osobito onih takozvane druge moderne koje su se oslonom na poetsku sliku ili pojam razvijale još od Vesne Parun i Jure Kaštelana preko krugovaša do razlogovaca i onih koji su proizašli iz njihova ,,šinjela''. Upravo je zaoštravanje poetičkoga problema manjkave značenjske situiranosti pjesničkoga govora u kojemu dominira bezlični pojmovni izraz dovelo do krize razlogaškog načina pisanja na prijelazu šezdesetih u sedamdesete godine prošloga stoljeća, a tu su krizu razriješile tek postmodernističke tendencije u hrvatskom pjesništvu.

No, Monika Herceg spomenuti je problem uspjela prevladati u većini svojih pjesama u *Vremenu prije jezika*, i to uklapanjem tradicijski visokosimboličnih pojmova u diskurs intimističke i ljubavne poezije koji uvjerljivost zadobiva u kombinaciji izrazite figurativnosti, proverbijalne refleksivnosti i povremenog konkretiziranja pjesmovne scene ljubavnom, obiteljskom pa i – doduše rijetko – društvenom motivikom. Spomenuta kombinacija i iz nje izvedena poetika udaljene su od reskosti i direktnosti nekih recentnih urbanijih, sirovijih i mimetičnijih načina pisanja, no unutar takve poetike pjesme Monike Herceg djeluju vrlo uspjelo, također s oslonom na dosjetljivu, nestereotipnu metaforičnost koja tu poeziju osuvremenjuje.

Njezina je motivika, uostalom kao i inače, oslonjena prvenstveno na naturalni, ali i ruralni svijet, kao i na povremene kozmološke slike pa se čini da je poetski i senzibilitetni imaginarij naše pjesnikinje gotovo predodređen takvom percepcijom svijeta. I kada, dakle, tematizira tanane psihološke nijanse ljubavnih odnosa i same ljubavi, kada aforistički uopćava egzistencijalna iskustva, oguljuje logiku obiteljskoga (ne) funkcioniranja i represije, kada se uživljuje po spolu i ulozi u obiteljskim i ljubavnim odnosima različite subjekte, ona to spontano oslikovljuje naturalnom (florealnom, animalnom, atmosferskom) motivikom te dubinski relacionira procesualnost prirodnoga i ljudskog svijeta. A ta je procesualnost organska, ciklička i egzistencijalna, u njoj se život razvija i vene, ljubav se očituje, grije sve živo i povlači se, ljudi se ciklički isprepliću i udaljuju, nekom neuhvatljivom logikom zatječu se u prostoru ljubavi kao što i iz njega ispadaju, tragajući potom za njim na nekom drugom mjestu. Zanimljivo je da je spomenuti tip procesualnosti (organski, ciklički, egzistencijalni) toliko dominantan u poeziji Monike Herceg da se u njega razmjerno rijetko inkrustira čak i znanstveni tip diskursa (dakako, u obliku prilagođenom poetskom mediju) kojem je pjesnikinja sklona po svojoj profesionalnoj vokaciji (fizičarskoj) i povremenoj kozmološkoj imaginaciji.

Tako i nastojanje da se zbrika *Vrijeme prije jezika* organizira oko triju ciklusa pjesama nazvanih po znanstvenim pojmovima teorema, hipoteza i iskaza, nikako nema poetsku funkcionalnost u doslovnoj metodičkoj semantici, nego zadobiva jedini smisao u prenesenom značenju koje se odnosi na pojedina egzistencijalna stanja. Spomenuti znanstveni pojmovi time postaju samo još dodatne metafore, bolje rečeno metaforičke sintagme (primjerice, ,,Hipoteze o vremenu prije ptica'') u ionako složenoj figurativnoj strukturi pjesama, a od njihove ,,znanstvenosti'' ostaje tek stanoviti scijentistički kolorit dijela Monikina pjesničkog imaginarija. S jedne je strane, dakle, razložna konstatacija Tomislava Augustinčića u njegovoj kritici knjige *Vrijeme prije jezika* na portalu Booksa da se doima kako je struktura od tri ciklusa naslovljena znanstvenim pojmovljem ,,naknadno pridodana korpusu pjesama, a *teoremi*, *hipoteze* i *iskazi* doimaju se kao proizvoljni motivi. Štoviše, doimaju se iznevjerenima kao što je iznevjeren i njihov potencijal za dublje ispisivanje zbirke, otvaranje metatekstualnog prostora propitivanja ili metatekstualnog znanstvenog postupka nad pjesničkim tekstom''. No, taj zaključak valja nadopuniti činjenicom da spomenuti motivi u svojim metaforičkim značenjskim preoblikama obogaćuju strukturu teksta kojemu su u naslovu, intenziviraju ispovjedni, mudroslovni i figurativni poetski diskurs te međusobno uvezuju tematsko-motivsko-stilske sklopove pjesama u knjizi. A to je puno važnije od vanjskoga konceptualnog okvira knjige koji se nastoji postići spomenutim ciklusima i naslovima pjesama.

Uglavnom, Monika Herceg nastoji fiksirati egzistencijalno-psihološka stanja iskazivana mirnim, konstativnim, ispovjednim tonom koji smjera na sadašnjost ili – češće – na prošlost, i to u prvome licu jednine, ženskom ili muškom, u drugom i trećem licu jednine, u prvom licu množine, kao i u impersonalnom obliku. Katkada je ton osobniji, posebice kad se tekst iskazuje iz prvoga lica i kada je u njemu naglašenija emotivna, ponekad i apelativna funkcija (obraćanje čitatelju), a katkada subjekt iskaza (pjesmovna svijest) donosi neutralniji stil općenitijih značenja i situacija u kojemu su naglašene poetske definicije i filozofske poante. Pojavljivanja i izmjena različitih iskaznih modusa jasno su vidljive, primjerice, već u prvoj pjesmi iz prvoga ciklusa ,,Vrijeme prije ptica''.

TEOREM O PTICAMA

Ptice znaju kako smanjiti opseg hladnoće
i što se od njihove čvrstoće očekuje
Vremenu daju prednost nad svim drugim odgovorima
U pticama stanuju najtiši ljudi,
jesen im se taloži u perje
u namjeri da starost omekša
Izvana nas pritišće industrija jezika
koji ne vjeruje u širinu ni razum,
tvrdi jezik udara nas i očekuje
da nećemo uzvratiti kao što ni ptice
nikada ne izgovore utišane svakodnevice
Budiš se iz sebe i tražiš od ljubavi da ne žuri
Ako je korov već do glave, doći će razumniji ratari

U prvome dijelu pjesme dominira subjekt iskaza (pjesmovna svijest) koji impersonalno izriče tekst, a subjekt u iskazu (lirsko „ja“) se ne pojavljuje. Stil je izjavan, bez naglašavanja emotivne funkcije, sa zaključcima koji su usmjereni na univerzalizaciju značenja (Ptice znaju kako smanjiti opseg hladnoće). Također, ptice, kao jedan od glavnih, provodnih motiva cijele zbirke, na neki se način identificiraju s ljudima (U pticama stanuju najtiši ljudi), što je indikacija da su ptice svojevrsna idealna projekcija ljudskih osobina, njihov objektivni, a raznovrsni korelativ. Jasno je, dakle, da se spomenuti jaki simboli u ovoj knjizi međusobno uvezuju i tumače, a nove nijanse značenja zadobivaju u neobičnim metaforičkim sintagmama. U početnom dijelu pjesme vidljiva je i posvemašnja naturalna motivika bez ikakve primjese urbaniteta i tehnicizma pa čak i velik udjel apstraktnog leksika (opseg, čvrstoća, vrijeme, odgovori, prednost, starost) koji pogoduje uopćavanju subjektovih životnih iskustava u poetske tvrdnje s mudrosnim pretenzijama.

U drugom pak dijelu pjesme „Teorem o pticama“ pojavljuje se množinski (prvo lice jednine) subjekt u iskazu. I to, s jedne strane, univerzalizira značenja, a s druge strane – jer je u toj množini prisutna i subjektova jednina – izraz je osobniji nego u prvom dijelu pjesme. Tu se pojavljuje i nova opreka okoline i množinskog subjekta, odnosno „industrije jezika“ koji „udara u nas“. Riječ „industrija“ ujedno je i jedini urbani motiv u cijeloj pjesmi, i kao takav izrazito kontrastan u odnosu na prevladavajuću naturalnu motiviku. Isto tako, nanovo se identificiraju ljudi i ptice, što ponovno pojašnjava značenje ptica u cijeloj knjizi (da nećemo uzvratiti kao što ni ptice / nikada ne izgovore utišane svakodnevice/).

A pred kraj pjesme je stih u kojemu se subjekt iskaza obraća objektu u drugom licu jednine, što se, dakako, može shvatiti tako da se subjekt zapravo obraća samome sebi (Budiš se iz sebe i tražiš od ljubavi da ne žuri). Time je to i zaključni, samoispovjedni ton pjesmi u kojoj se postulira sržnost ljubavi za cjelokupno postojanje (premda se ta ljubav, kako sam rekao, dodatno ne specificira), kao i ovisnost subjekta/subjektice o njoj. Na samom kraju ponovno se ističe impersonalni, zaključni, proverbijalni stil (Ako je korov već do glave, doći će razumniji ratari//), a ljubav se – što je neuobičajeno za motivski razvoj još od romantizma – značenjski povezuje s razumom, i to metaforama nalik biblijskima (korov, ratari).

Vidljivo je, dakle, iz ove pjesme slobodna stiha, strofičke organizacije, reducirane interpunkcije te gramatički i semantički logično lomljenih redaka da Monika Herceg mijenja očišta iskazivanja, što je u nekim drugim tekstovima iz ove knjige i još naglašenije. Ona tako iskustvo ljubavi i njezina narušavanja ne čini samo osobnim, već i univerzalnim, višeperspektivnim, uživljujući se u razne tekstualne maske, primjerice, sestre, brata, sina, kćeri, ljubavnika, ljubavnice, množinskog subjekta. Pjesnikinjin subjekt (subjektica) s jedne strane konstatira i ispovijeda – katkada i elegijskim tonom – vlastito ugroženo, ranjivo, samotno stanje, ali i položaj svakog drugog čovjeka u svijetu i svemiru usred kojeg je praznina (Koristili smo alate i brojeve, / prekopali galaksije brže nego njive / da bismo otkrili je li moguće / da smo tako sami unutar ničega/). S druge strane, neprestano primjećuje ljubav kao preduvjet postojanja svega što postoji, ono što je prije jezika da bi jezika uopće i bilo, ono što omogućuje svaki život i svako međusobno približavanje bića, gotovo hipostaziranu silu koja omogućuje svaku pojedinačnu ljubav (Na kraju, ljubav će zažmiriti i reći: / Tvoj otac, tvoja majka, tvoj sin, tvoja kći/). Temeljni značenjski intenzitet zbirke *Vrijeme prije jezika* baš i jest u osciliranju između ugroženoga života i subjekta kojemu stalno prijeti svekoliko urušavanje te ljubavi koja ih neprestance pridiže i spašava. Dapače, što je život ugroženiji, subjektica kao da to više nastoji i uspijeva primijetiti dubinsko prisustvo ljubavi. Ljubav spontano prosijava iz svega i često uspijeva nadvladati životne krize koje su gotovo preduvjet za njezinu sublimacijsku nadmoć (Ruke u plamenu samo su ljubav / koja ruši plitke temelje / da bi drugu kuću gradila dublje/).

Zbirka pjesama *Vrijeme prije jezika* uvelike je konzistentna po međusobnoj poetičkoj sličnosti i značenjskoj isprepletenosti pjesama, a ne toliko po okvirnoj konceptualnoj organizaciji. Čak je i vrijednosna razina tekstova podjednako distribuirana po cijeloj knjizi s nekim pjesmama tradicionalnije figurativnosti, a s drugima nešto smjelije metaforike i poredbi koje združuju udaljenije i disonantnije pojmove i slike (Volim te kao nepažnju s kojom / se obruše tropske kiše na sluh domorodaca / koji skrivaju izumrlu civilizaciju/ ispod jastuka, volim te kao kralješnica koja / nosi djecu godinama, čuvajući blizinom/ prvi svemir i svaki otada//). Najveći problem sa spomenutom knjigom nije u njoj samoj, nego u obzoru očekivanja kojim bi čitatelji od Monike Herceg vjerojatno očekivali nešto drugačiju, moguće i konkretiziraniju poeziju s većom društvenom rezonancom od one koju je ovdje ponudila. A ona je zapravo napisala pedesetak uglavnom vrsnih ljubavno-intimističko-egzistencijalističkih pjesama modernističkih stilskih obilježja. Tako je potvrdila vlastito poetičko bogatsvo i raznolikost te pjesničko majstorstvo, odnosno svoje visoko mjesto u recentnome hrvatskom pjesništvu.

Antonija Vlahović

Peljanje peljara

Ivan Koprić: *Intergalaktički peljar,* MeandarMedia, Zagreb, 2021.,237 str.

Intergalaktički peljar intrigantna je sintagma koja otvara mnoga pitanja. U prvom redu tko je *peljar*? Je li to lirski subjekt, sam autor ili netko treći? Kuda i kamo *pelja* taj *peljar*? Upravlja li plovidbom *peljar* sam ili netko upravlja njime? Zašto uopće putuje? Traži li danteovsko pročišćenje od grešnoga čovječanstva ili zoranićevski bijeg od nesretne ljubavi, ili bajronovsko odustajanje od konvencija društva? Odgovori se kriju u drugoj po redu zbirci pjesama Ivana Koprića naslovljenoj *Intergalaktički peljar* raspoređenoj u četiri ciklusa s ukupno 94 pjesme.

Prvi ciklus ,,Lazar u logoru'' ironično počinje: Nema romantike u putovanju/ čime se najavljuje polazak i putovanje/traganje/lutanje kao temeljni motiv zbirke. Analiziraju se teološke i metafizičke ideje s dozom koprićevskoga humora, prožetog finom ironijom i suptilnim sarkazmom. Kao i u sljedećem ciklusima, i ovdje je prisutna intertekstualnost: antički motivi reinterpretirani su u suvremenom društvenom ili osobnom kontekstu. Sloboda se plaća, život se plaća, čovjek je inferioran, a lirski je subjekt promatrač, kritičar socijalnih pojavnosti, ali i humanist koji je tek na momente osoban. Vješto se poigrava antikom i humorom kao u gastronomskom dijalogu Zeusa i Afrodite koja progovara: Zeuse jela sam ribu za boga miloga ili gotovo infantilno u Obrednom sramoćenju Tantala: … grupa djece što uokolo skače / Vikat će ti: Tantale sramoto spale su ti gaće/. Spajanje Tantala i Držića (ljudi *nahvao*) oštra su društvena kritika hrvatske realnosti koja se odnosi na cjelokupnu povijesti, a naglašena je i u *Karijeri* kada beskrupulozni i ambiciozni dužnosnik (kao metafora nacionalnoga uspjeha) progovara: Dobro sam isplanirao / Svoje putovanje prema gore/. Osim dužnosnika, subjekt progovara i o žabama, kravama, bolesnicima, pekarima, udomljenoj djeci… Navedeni antički motivi, humor, erotičnost i hedonizam superiornih bogova u antinomiji su s težinom, boli i patnjom čovječjega postojanja. Ciklus završava istoimenom pjesmom; malim Lazarom koji čeka dolazak Isusa i oca/Oca čime se metaforički apostrofira vapaj čovjeka u društvu u kojem živi i potreba za spasenjem.

U ,,Fraktalima kaosa'' ponavlja se intertekstualnost, no dominiraju biblijski/kršćanski motivi u ontološkim i teološkim razmišljanjima. Prisutna je dezintegracija u kojoj se lirski subjekt često prkosno, revoltirano, ojađeno obraća Bogu tražeći verbalno/duhovno razračunavanje, gotovo ujevićevski: ,,Nabij moju grešnu dušu / Na kolac božanski / Nek umrem / Tijelom i dušom / Kad ne mogu / Što želim /'', no pritom ne traži spas, nego slobodu jer pati na ovome svijetu: ,,Još uvijek plačem jer mi je hladno ovdje''. Na samoću i otuđenost nadovezuju se motivi roditelja i djetinjstva prikazani između idealiziranja i surove realnosti njihova vremena. Najemotivnija pjesma zbirke govori o pronalasku sreće unatoč bolnom gubitku: U magli i dimu rađaju se bića: ,,Gledam te / kako piješ mirisni vrući čaj / Ujutro poslije buđenja / Bez šminke i nasmijana / I pomislim kako smo ukrali sreću''. Nastavlja se fragmentiranje čovjeka, njegova tijela i duha, njegove snage, njegove smrtnosti dok je svjestan križa koji nosi i željan je vode (i rasta). Javlja se svijest o prolaznosti i smrti – na početku ciklusa kao opiranje, a zatim kao prihvaćanje koje se pretvara u rezigniranu harmoniju. Na završetku subjekt se pita čemu vjerovati. Fotografijama, napisanim ili izgovorenim riječima, dodiru, pogledu, razumu, osjećaju…? *Svemu i ničemu*, kaže jer postoje jedino *fraktali kaosa* u mozaiku životnog iskustva / lišenog pouzdanosti bez čarolije.

Nakon detekcije socijalnoga kaosa i defragmentacije individue u ciklusu Terra Australis slijedi fizičko putovanje jer *Početak puta je kao rađanje novog života* i odmak od života s kojim se nemoguće pomiriti, a odmak nudi nadu, zanos i uzbuđenje. Putovanje je misaono: ,,Potrebno je samo / U zvijezdu dahnuti /… / Zadati

koordinate / Na slijepoj karti / Htijenja i želje iscrtati". Cilj je putovati *strasno i stalno* prkoseći tako *bijesu zbog vlastitog nestanka*. Subjekt je taktilno osjetljiv u ovome ciklusu: prvo ga svrbe prsti pa tabani, pa ima urinarne tegobe u avionu što daje naslutiti kako su putovanja mentalna i fizička senzacija s natruhom autobiografije. Ona nisu bijeg, već ukradeni fragmenti prolaznoga vremena u svijesti o vlastitom nestajanju. U završnoj pjesmi subjekt je poludio: „Ljetni sindrom prezasićenosti / Suncem morem i djevičanskim uljem", a u kraulu mu se pridružuje i sam Aristotel koji nema ništa pametnije za raditi. Autor vješto spaja antički motiv (Aristotela) i kršćanski (zmiju i jabuku), no odustaje od filozofskog/teološkog/teorijskog i posvećuje se ovozemaljskom. Na kraju ciklusa postavlja se pitanje kome vjeruje lirski subjekt ako ne vjeruje ni grčkim bogovima, ni kršćanskom Bogu, ni Aristotelu…

U posljednjem ciklusu pod nazivom Visoka temperatura u svemiru apostrofira se rješenje u *pet minuta* svakodnevnog uživanja u prirodi i postojanju, u očuvanju drugih na *stjenkama* vlastitih *karotida*, u nježnim interakcijama (subjekt se više ne svađa s Bogom, nego je nježniji: Čuvaj me draga i Pazi / zlato). Spas se pronalazi u ljubavi i tjelesnosti kao otporu prolaznosti. Navedena interakcija nije uvijek idealizirana i moguća, kao u Dugoj pjesmi ili u duhovitom poigravanju u Pokusu u kojem I čarobnjaka ponekad sprži / Pokus u kojem uživa. Krajnja je žudnja … da negdje postoji / Kristov vrt… / Vrt koji bi znao cijeniti / Moje spuštanje na koljena/. U ovom ciklusu rješenje protiv neizbježne smrtnosti, Tanatosa, lirski subjekt je pronašao u Erosu, stvaranju i ljubavi. Na kraju zbirke subjekt je *raspet* (poput Krista) u *dubokom svemiru okovan na hladnom Kavkazu* (poput Prometeja), no unatoč tragičnim sudbinama i jedan i drugi nude nadu. Možda je upravo u prepuštanju i prihvaćanju u visokoj temperaturi u svemiru spas od prolaznosti i nestajanja.

Na kraju uočava se kompozicijska akceleracija/eksponencijalnost prema metafizičkom: od društvene datosti koja se ne može promijeniti, preko prolaznosti i smrtnosti do individualnih rješenja koja nude svrhovitost (koju čitatelj može i ne mora prihvatiti).

Pjesme su pisane u nejednakim strofama ili su astrofične, slobodnim stihom. Za izraz je prepoznatljivo ritmičko nizanje vješto izvedenih sintagmi, a stihovi su prožeti asonancama i aliteracijama, metaforama, personifikacijama i ranije spomenutim specifičnim humorom. U nekim je pjesmama prisutna narativnost koja je vješto uklopljena u lirski izraz. U zbirci se govori bogatim leksikom, natopljenim terminima, često pravnim (osobito dragima autoru), punim referenci što predstavlja semantički, intelektualni i jezični užitak za čitatelja.

Na kraju zbirke jasno je tko je *peljar*: ateistički lirski subjekt koji, prepušten sebi, ipak koketira s božanskim i koliko god neslobodan, sputan i okovan kreacijom, tjelesnom i duhovnom, nalazi svoj put: „Kao i svakom grubom kapetanu / meni je povjeren brod kojim plovimo kroz Tjesnace i nespokoj života i pri tom Govorimo peljarske stihove /… / Preko plićaka hridina i grebena / Opasnih svemirskih struja…"

Krešimir Sučević Međeral

Droptinica božanstvenih verzušekov

(prikaz zbirke pjesama *Jezero zmešaneh noči* Gorana Gatalice, *Biakova*, 2020.)

Predstavljanje svoje poezije javnosti čin je za koji je potrebna određena doza hrabrosti, budući da svoje intimne refleksije izlažemo sudu nama neznanih čitatelja. Još je veća doza hrabrosti potrebna za izlaganje poezije pisane na nestandardnom idiomu, jer je tu komunikacijski kanal često sužen i ograničen, čak i ako je autoru tako lakše iznijeti vlastite osjećaje i unutrašnji svijet. A posebnu vrstu hrabrosti predstavlja pothvat pisanja poezije na idiomu koji vam nije materinji, jer tada lupu kritike drže i materinji govornici, uvijek ljubomorni na to kada im netko sa strane pokušava prisvojiti jezik. Upravo je zato Goran Gatalica izuzetno hrabar čovjek. Ovaj Daruvarčanin po mnogočemu ruši stereotipe – po struci magistar edukacije fizike i kemije, odmetnuo se u književne vode, gdje vrlo dobro pliva i u poeziji pisanoj na standardnom jeziku, ali i na, za njega prilično neobično odabranom, kajkavskom narječju. No Gatalica nije u tu priču krenuo nespreman, dapače – kao tipična pedantna horoskopska Djevica studiozno se oboružao pomnim proučavanjem kako stare kajkavske književnosti, tako i suvremenijih književnih ostvarenja, bruseći jezični izraz do savršenstva (nerijetko i kasnijom revizijom jezičnih oblika u već napisanim i objavljenim pjesmama), a ipak mu donoseći svježinu modernog izričaja kojom je izbjegao zamku upadanja u jezični anakronizam. Istovremeno, oslanjajući se na tradiciju kajkavskog književnog jezika barem je dijelom izbjegao već spomenutu zamku dušebrižništva materinjih govornika.

Zbirka poezije *Jezero zmešaneh noči* druga je Gataličina zbirka na kajkavskome, nakon zbirke *Odsečeni od svetla*, objavljene 2018. Tematika je i ovoga puta slična – egzistencijalistička promišljanja o međuodnosu čovjeka, svemira i Boga, na tragu Nikole Šopa – s tim da je ovoga puta na tim promišljanjima i pečat aktualnosti koje su posljednjih godina zatekle svijet (pandemija koronavirusa) i Hrvatsku (potresi). Koncepcija zbirke – koja sadrži 57 pjesama – pomalo podsjeća na Danteovu *Božanstvenu komediju*, s tri dijela u kojima tematika gotovo kao da prati Danteovo potonuće i katarzu. Prvi dio, nazvan „Nore, nefkrotlive ceste, nore" odiše mračnom i pesimističnom atmosferom koja počinje s prizorima ekonomskih poteškoća i njihovih posljedica (siromaštvo, emigracija), kao i nemilosrdne svakodnevice kapitalizma, da bi ubrzo pozornicu preuzele crne misli proizašle iz pandemije koronavirusa. Cijelu pesimističnu sliku dopunjuje potres, u pjesmi „*Čemer i* strahi po Richterove lojtre". Pjesnik pokušava svojem osjećaju nemoći ipak dati nekakvo objašnjenje, pa tako u pojedinim pjesmama toga dijela (naprimjer „Kervavi svetki rišeju kolendare", „Poslednji sod", „Zgublena lepota starega sveta") poput nekog suvremenog biblijskog proroka ukazuje na udaljavanje čovjeka od Boga i postojeće teškoće vidi kao možebitnu kaznu za to. Kao rijetka svjetla točka u ovom dijelu ističe se pjesma „Da mi je imeti telo od zvezdi" u kojoj pjesnik sanjari o novom i boljem svijetu koji bi mogao donijeti svojom osobnom fizičkom i psihičkom transformacijom.

Drugi dio zbirke, nazvan „Prošecija svetla v požiraku", svojevrsno je Gataličino *Čistilište*, gdje, i dalje konstatirajući čovjekovu kvarnost (primjerice u pjesmama „Svedoki", „Fałšni *žitek* v Judine tenje", pa i „Cukorasta mesečina"), pokušava zazivima Majci Božjoj Bistričkoj, Isusu, ali i duhovnim ljudima koje smatra dostojnima svetosti (recimo velečasnom

Stjepanu Kranjčiću u pjesmi ,,Svedočanstva o poniznem mešniku'') iskazati svoje kajanje i izmoliti oprost za čitav ljudski rod kako bi se izbavio *vun z duševne samice*. U posljednjoj pjesmi ovoga dijela, ,,Sluge Tvega svetla'', pjesnik doseže svoje osobno iskustvo spasenja, ali odmah naglašava da njegova misija time ne završava jer tu su još mnogi koje želi spasiti svojim molitvama, a *teri su ostali bez vutehe i utočišča*. Time ponavlja misao iz pjesme *Da mi je imeti telo od zvezdi* iz prvoga dijela, to jest svojevrsnu vlastitu kristoliku misiju kojom želi pomoći u izbavljenju svijeta.

Treći dio, pandan Danteova *Raja,* kod Gatalice su ,,Dišeči bombeki verzušekov'', niz pjesama u kojima odaje počast drugim svjetskim i domaćim pjesnicima, od parnasovaca, japanskih *haijina*, Giacoma Leopardija (čiji pesimizam i slutnju smrti dijeli u prvom dijelu zbirke) i Andréa Bretona, do Dragutina Domjanića, Josipa Ozimca, Jože Skoka i Jakše Fiamenga. Ovaj dio odiše spokojem spašene duše koja uživa u ljepotama djelâ drugih majstora riječi, i napokon pronađenim optimizmom, što kulminira u posljednjoj pjesmi zbirke, ,,Dihanje žetve verzušekov'', gdje se čitatelja – kojemu se autor obraća kao *kolegi pjesniku* – upućuje na potpuni zen prepuštanja inspiraciji, kolikogod proces sâm po sebi bio mučan i naporan, sugerirajući kako svi u sebi nose stihove koji samo čekaju biti izrečeni nakon što pjesnika *prevzemeju senje*.

Kako što je već rečeno, ono što fascinira u ovoj zbirci prvenstveno je lakoća kojom Gatalica mučne i zahtjevne teme, koje bi bilo teško izraziti i na materinjem idiomu, prenosi u sebi nematerinje kajkavske stihove, dajući im blisko i osobno ruho kakvo samo dijalektalni izričaj može dati. Rezultat ni u jednom času ne zvuči umjetno ili kruto, kao što obično zvuči kada se nekim jezičnim varijetetom pokušava izraziti osoba kojoj on nije materinji – dapače, Gatalica je izuzetno kreativan u stvaranju pjesničkih slika koje ne zvuče nimalo neuvjerljivo ili usiljeno, a pokazuje i da izuzetno dobro poznaje unutrašnje mehanizme idioma kojim komunicira. Ovo potonje naročito je vidljivo kod upotrebe neologizama koji nisu preuzeti iz standarda (što je obično slučaj u mnogim lokalnim govorima), već adaptirani u skladu s morfološkim i leksičkim zakonitostima kajkavštine: *Richterova lojtra*, *spejs šatlin*… Na taj način njegova poezija istovremeno postaje i razotkrivanje najcrnjih nutrina duše i jezični eksperiment, putovanje koje pjesnika, s jedne strane, prikazuje kao svojevrsnog Atlasa koji na sebe preuzima težinu svjetske boli, ali s druge strane i kao *homo ludensa* u lingvističkome pješčaniku. Gatalica je čovjek kontrasta, ali na način na koji se u simbolu *tai chija* spajaju *yin* i *yang*, tvoreći harmoničnu cjelinu. Upravo je zbog toga i jedna od najinteresantnijih pojava na suvremenoj hrvatskoj liričkoj sceni, a s obzirom na smjer kojim se kreće njegova pjesnička karijera, možemo očekivati da njegov doprinos kajkavskoj refleksivnoj lirici neće stati na ove dvije dosad objavljene zbirke. Valja nam dakle usmjeriti svoj fokus na njegov budući pjesnički opus.

Vesna Solar

Helena Sablić Tomić: *Kartografija ljubavi*

Ljevak, Zagreb, 2021.

Kartografija ljubavi, novo djelo Helene Sablić Tomić, svrstava se u najzanimljivija strujanja u suvremenoj hrvatskoj književnoj produkciji. Radi se, naime, o knjizi koja je napisana u najboljoj maniri postmodernizma, a u temelju joj je povezivanje dva tipa diskurza: teorijsko-esejističkog i književnog.

Već i sam neobičan naslov, *Kartografija ljubavi: Dunavom*, upućuje na vezu ,,čisto'' književnog i znanstvenog. Kako je Helena Sablić Tomić prvenstveno književna kritičarka i profesorica književnosti na osječkom sveučilištu, moglo bi se očekivati da pozicija s koje kreće bude ,,čisto'' teorijska. No, postmodernizam karakterizira novi pogled na odnose književnog i znanstvenog diskurza, pa autorica upravo to koristiti kao polaznu točku u ovom djelu.

Sama ideja kartografije ljubavi počiva na sedamanestostoljetnim tekstovima u kojima se javljaju tada vrlo popularne ,,karte ljubavi''. *Carte de Tendre*, naime, prikazuju ljubav kao putovanje, koje se može prenijeti na kartu i tamo iscrtati. Takva karta, kako se kaže u *Kartografiji ljubavi*, ,,prezentira ženu i njezine osjećaje kao prostor koji se može istražiti i osvajati''. No, Helena Sablić Tomić očito nema namjeru nacrtati neku suvremenu kartu ljubavi; radi se o nečemu znatno složenijem. Možda bi se moglo reći kako je ovo njeno djelo pokušaj da se jednoj *Carte de Tendre* pristupi i s teorijskog i s književnog aspekta pa se tako dobiva nešto poput meta-karte ljubavi.

Postmodernistički otklon od negdašnjih karti ljubavi čini neobično povezivanje jedne sasvim određene rijeke s idejom ljubavi kao putovanja. Dunav postaje metafora ljubavi pa čitavo djelo, kako se objašnjava, ,,propituje kako jedan vodeni tok može funkcionirati kao simbolički, imaginarni put i raskrižje u emotivnim odnosima''. Zato se ,,kartografija ljubavi'' provodi u smislu neobičnog književnog mapiranja Dunava. Glavni dijelovi tijeka Dunava – *Izvor*, *Gornji tok*, *Klisura*, *Donji Tok* i *Delta* – postaju metaforičke postaje na putu razvoja ljubavnog odnosa s jedne strane te nazivi poglavlja ovog književnog djela s druge strane. Tekst se organizira kao tijek Dunava.

No, nije riječ o nekakvoj putopisnoj prozi koja opisuje prirodu velike rijeke, što bi se onda naknadno moglo tumačiti i kao opis ljubavnog odnosa. U *Kartografiji ljubavi* Dunavom se putuje pretežno kroz književnost i kroz autoričin osobni odnos prema nekim dijelovima rijeke. Iako ima i elemenata putopisa, pa čak i neke opise pejsaža, ono što povezuje sve etape tijeka rijeke prvenstveno je književnost, i to književnost onih zemalja kroz koje Dunav teče. Rijeka se ne shvaća samo kao iznimna prirodnu ljepotu, već se prvenstveno sagledava kao kulturološki fenomen. Time se stvara postmodernistički pomak u žanrovskom poimanju putopisa.

Dunav prolazi kroz deset država – Njemačku, Austriju, Slovačku, Mađarsku, Hrvatsku, Srbiju, Bugarsku, Rumunjsku, Moldaviju i Ukrajinu – te ih ne povezuje samo zemljopisno nego i kulturno. *Kartografija ljubavi* putuje Dunavom uspostavljajući dijalog s nizom djela autora iz zemalja koje su obilježene rijekom. Dijalog se ostvaruje na razini esejističko-intimističkog razmišljanja i nikada ne prelazi u ,,čisto'' teorijski diskurz, što svemu daje osobitu draž jer se izbjegava ,,suhoća'' znanstvenog pogleda na književnost, a istovremeno se uvodi osobni pristup. No, mogućnost takvog dijaloga temelji se u književno-teorijskom obrazovanju pa znanost o književnosti na neki način omogućuje samo putovanje o kojem se govori.

Shvaćanje putovanja Dunavom kao putovanja književnim djelima dosljedno je izvedeno i u samom pripovijedanju. O različitim se djelima govori na različite načine. Tako se, recimo, citiraju neki ulomci romana *Judit 3* Sandora Maraija, a isprepleteni su razmišljanjima o tom djelu, reminiscencijama na čitanje i posve osobnim značenjem koje ima za pripovjedačicu. Iako su citati uglavnom jasno navedeni, postoje i mjesta na kojima nije posve jasno gdje završava jedno djelo, a gdje počinje njegovo tumačenje, što je možda svojevrstan metaforički način da se pripovjedno izrazi neprekinuti tijek Dunava.

Neka djela o kojima se razmišlja u *Kartografiji ljubavi* izravno su i tematikom vezana uz rijeku, poput *Dunava* Claudija Magrisa, no to nije pravilo. Važni su i Daniil Harms, Robert Sathaler, George Gospodinov, Jurij Andruhovič i Mircea Eliade. No, o njima se ne govori općenito, nego se uvijek fragmentarno razmatra jedno djelo nekog od navedenih autora. Izbor djela nije slučajan; u tekst *Kartografije ljubavi* su uvedeni odlomci i razmatranja o onim tekstovima kojima se na ovaj ili ona način bave ljubavlju. U tom smislu putovanje Dunavom postaje putovanje književnošću o ljubavi. Temeljna metafora Dunava kao ljubavnog odnosa tako se u tekstu doista i realizira.

Iako razmišljanja o književnim djelima o ljubavi čini jedan od temeljnih elementa *Kartografije ljubavi*, drugi je element posve osoban. Interpretacije djela autora veznih uz Dunav isprepleteni su s intimnim doživljajem ljubavi. Iako nije posve jasno radi li se doista o razvoju jednog stvarnog odnosa ili je on tek zamišljen, nota je intimnog propitivanja prisutna u svakom slučaju. A sve je to potencirano autobiografskim elementima koji su osobito važni za tumačenje *Kartografije ljubavi*.

Već je na samom početku djela jasno kako pripovjedno „ja", koje je središnji glas u tekstu, pripada samoj autorici. Uspostavljajući čvrstu vezu između imena na koricama knjige i pripovjedačice Helene, jasno je kako *Kartografija ljubavi* sadrži i autobiografski aspekt. Posebno su tako dojmljive epizode u kojima se opisuje porijeklo autorice. Njezina je porodica naime na različite načine vezana uz Dunav, a i ona sama je velik dio života provela u gradovima uz tu rijeku. Iako se čitavo djelo temelji na povezivanju tijeka Dunava i tijeka ljubavi, sve dobiva dodatni, da tako kažemo, stvarnosno-povijesni aspekt uvođenjem priča o povijesti jedne obitelji.

Upravo iz te sudbinske povezanosti s Dunavom, rađa se i potreba da se o rijeci više sazna te da se pokuša shvatiti njezino značenje kako za osobu autorice tako i mnogo šire. Iako su neke epizode koje govore o autoričinim putovanjima rijekom sasvim jasno autobiografski obojene, odnosno, pojednostavljeno rečeno, doista su se i dogodile, odnos između stvarnosti i književnosti u *Kartografiji ljubavi* iznimno je složen.

S jedne strane postoje opisi porijekla roditelja i baka i djedova autorice, koji nose stvarnosni element. Tako se, recimo, pripovijeda kako je autorica dobila ime Helena po baki, iako je to kršilo neka pravila tadašnjem nazivanja djeteta. Osim toga, postoje i zapisi o nekim putovanjima Dunavom vezanim uz književno istraživanje kojim se Helena SAblić Tomić bavi, a ti su se znanstveni skupovi doista i dogodili. I baš kad je čitatelj gotovo uvjeren kako se u *Kartografiji ljubavi* govori o stvarnim putovanjima, pripovjedno „ja" mu se izravno obraća: „Neću ti reći jesu li zapisi dijelom imaginarnog putovanja kartom Ljubavi, ni putujem li sama, je li moj suvozač ista osoba…"

Izravno se dakle kaže kako je putovanje Dunavom koje čini strukturu *Kartografije ljubavi* barem jednim dijelom imaginarni. Time se tekst koji je jednim dijelom sasvim sigurno autobiografski uvodi element fikcionalnog, čime se narušava ontološka ravnoteža djela. Ne znamo što se točno od ispripovijedanog zaista dogodilo, a što je izmaštano. Stvaranje nestabilnog pripovjednog svijeta ubraja se u temeljne pripovjedne postupke postmodernizma. No, ne radi se samo o narativnom „štosu", nego o propitivanju nestabilne veze između stvarnosti i književnosti.

Kartografija ljubavi naime suptilno upozorava na iznimnu složenost odnosa teksta i zbilje, baš kao što je složen i odnos dvoje ljubavnika. To čini svojevrsni obrat na kraju knjige u kojoj pripovjedačica zaključuje: „više volim živjeti (…) u snovima i tekstu (…) i u njihovim simboličnim, imaginarnim žudnjama nego u zbilji".

Time se zatvara složeno, fluidno i neobično postmodernističko djelo Helene Sablić Tomić, koje vrijedi pročitati.

Biserka Goleš Glasnović

Dvije kritike

Zaruke biljke i čovjeka

(Mirjana Mrkela, *Botanika i tropjesma*, Biakova d.o.o. Zagreb, 2021.)

Pjesnička zbirka *Botanika i tropjesma* suvremene hrvatske književnice Mirjane Mrkele sastoji se od četrdesetak kompozicija i tri pjesme. Kompozicije su strukturirane od dvaju dijelova: kratkog proznog uvoda i pjesme koja se, izravno ili neizravno, povezuje s uvodom. Naslovi ili tematski izbori nastoje to gradivo skupiti u prepoznatljivo stvarno botaničko nazivlje. Nastoje ljubav i zaljubljenost stalno rasprostirati i skupljati po zemaljskim vrtovima kako bi se transcendirali u rajske.

U stihovima se pjesnički iskaz oblikuje u 1. osobi jednine obraćajući se svome ti kao komplementarnosti u kojoj se ljubav ostvaruje ili se posve ostvarila. U ljubavnoj poeziji predstavljenoj u zbirci *Botanika i tropjesma* Eros je posve izašao iz sjene Thanatosa. Ne samo da u doživljaju ljubavi izostaju tragični tonovi i općeprihvaćeni stav kako je moguće dobro pisati samo o nesretnim ljubavima što potvrđuju tradicijski književni tekstovi – već se nastoje „popraviti" mnogi nesporazumi i tragični završetci poznati nam u dijakronijskom i sinkronijskom slijedu.

Cjelina „Oskoruša" reminiscencija je na nesretni život ruske pjesnikinje Marine Cvetajeve. U proznom se dijelu pojavljuju Marina i Boris koji je nastoje spasiti. Suosjećanje sa stablom oskoruše u istoimenoj cjelini ponovno neizravno priziva njezinu sudbinu. Samoća i nerazumijevanje zajednička je i oskoruši, i Marini, i pjesnikinji do trenutka dok se pjesnički ja ne obrati pjesničkom ti. I eto sretnoga svršetka. Ljubav je spasonosna u novoj stvarnosti ne samo za pjesnikinju i oskorušu, već i za Marinu Cvetajevu.

Možda preuzetno, ali Mrkela zna i drugu krajnost u kojoj slavni padaju u stvarnost. U uvodnoj priči o Taj Mahalu razgovaraju leženo car i njegova supruga i zaključuju kako će je, da opravdaju toliki trošak u slavu još žive i tek druge supruge, proglasiti mrtvom, a ona će se maskirati u dekoraterku. U tom tonu je i obraćanje svome dragom u pjesmi koja slijedi: „kad zijevaš / kao pretinac si u tobolcu pamuka / nikad nisi tako mek / kao kad zijevaš / ne sličiš nikakvom caru…" Botanički povod ovoj cjelini, osim u naslovu, pojavljuje se i u stihovima. Riječ je o pamuku, znanoj metafori mekoće.

Poetskoj korespondenciji ja – ti u stihovima prethodi dijalog u uvodnom tekstu između nekih (ne)poznatih likova. Uvijek je to korespondencija muškarca i žene. U toj kontrastnoj rodovskoj strukturi, epskoj i lirskoj, sljubit će se i kontrastni stilovi, konkretizam i nadrealizam. Navodim primjer strukture *Anđelika*. Je li izgled i funkcija izabrane biljke važna za strukturu pjesme? Treba li povezivati poetske asocijacije i poruku pjesme s naslovljenom temom? Pitanja koja ne traže odgovor, već potiču, ne samo na istraživanje autorske poetike, već i na poglede u kojima je moguće rasuti svijet suvremenosti doživjeti u nekad izvornoj, a danas izgubljenoj cjelovitosti. U svijetu tehnologije, raznolikih napredaka, globalizacije, individualnog humanizma i čovjeka po mjeri samoga sebe, odjednom se pred nama prostiru svjetovi zemaljskih vrtova u kojima se ponovno želi uspostaviti ravnoteža između čovjeka i krajolika.

Navedeno je moguće prikazati na primjeru već spomenute cjeline *Anđelika*. Povod joj je robusna, a neugledna biljka anđelika čije je anđeosko ime posljedica njezine ljekovitosti, a ne izgleda. U epskom uvodu Descartes se odmrzava, to jest oživljava i napušta svijet Snježne kraljice kako bi legao s kraljicom Elizabetom i eksperimentirao pogledima. Nakon te priče pjesnički iskaz stječe temelje za poetski govor u kojem se, pozivajući se na filozofa, protestira protiv lukavih i nemoralnih: „… i fućkaš novinare / koji plasirajući dezinformacije / o neukosti filozofa / o nemogućnosti iscjeljenja / korijenjem anđelike / u eteričnom ulju u tinkturi piva / i fućkaš ljekarnike / klanove dinastije korporacije / preprodavače obmanjivače…“ Pravi razlog pa i rezultat navedenog poetskog govora jest ljubav kao najdjelotvornije i najljekovitije ljudsko osjećanje. Ljubav u kojoj je Ofelija spašena, u kojoj je Medeja oprostila, u kojoj su se lipa i hrast zaručili…

Pjesničko promoviranje sretne ljubavi u metaforičkom smislu oslanja se na očekivane metafore. Ljubav i zaljubljenost sveprisutne su bez obzira o kojoj je biljnoj vrsti riječ u pjesničkim strukturama, i postaju živi hram kojem se klanjaju dvoje zaljubljenih. Cvijet maka simbolizira njezinu ljepotu. Motar, samonikli grmičak s morskih obala poticaj je ponovno za isticanje ljubavi koja traži samo minimalna materijalna dobra, ali ne traži ni više ni manje nego najpotpuniju ljubav. Ta svjetovna ljubav, spoznavanjem biljnog svijeta nastoji se pretvoriti u panteističku ljubav tako da se pokloni tom divnom svijetu i da ga usvoji u njegovim zakonitostima te primjeni u ljudskim odnosima. Dakle, motar je dovoljan da se Medeja sažali nad svojim suprugom, a pjesnički iskaz otplovi: „…I moj duh je već za kormilom / širim jedra / Jasno se čuje njihov šum / Boris Kastel piše da su skrojena od stolnjaka / s Tajne večere“.

U interpretaciji botaničkog svijeta u poeziji Mirjane Mrkele valja se zadržati i na temi ruže, jednog od najomiljenijih motiva klasične književnosti. Kompoziciju o ruži (kao i sve ostale u zbirci osim posljednjeg ciklusa „Tropjesme“) čine dva dijela, kratki prozni zapis o najavljenoj temi koja je dosljedno dio biljnoga svijeta i pjesme u slobodnom stihu. Pjesme su duže forme, kratkih stihova i nepodijeljene u strofe. Time se postiže grafička izduljenost, sugerirajući različit diskurs u odnosu na „proširenost“ uvodnoga proznog teksta. Bi li ruža jednako mirisala i da se drukčije zove ili ima li ruža trnje ili trnje ružu, pitanja su s kojim se suočavam čitajući Mrkelinu ružu. U uvodnoj kratkoj priči o ruži i vjetrovima Mrkela upravo upozorava da ruža ima trnje čime će završiti pjesmu posvećenu ruži. Pjesnički je iskaz u 1. osobi jednine epski intoniran, ali će nam i na lirski način prikazati rajski ružičnjak u kojem je putovođa dragoj njezin dragi. Njihovo spokojstvo neće narušiti ni spoznaja kako su ruže pune trnja – i u savršenom ružičnjaku.

Poetika Mirjane Mrkele istodobno je alogična (u nadrealističkom govoru) i logična (u epskom govoru u kojem se nazire fabula i ostvaruju dijalozi). Obični odnosi iz stvarnosti pojave se u bajkovitom surječju ili se mitski odnosi pojave u zbilji, anonimni likovi postanu važni, a slavni se demitiziraju. Neobičnoj formi prozno-poetskih zapisa u zbirci *Botanika i tropjesma*, listom ljubavnih tema, uskladio se i stilski izbor. Ljubavna okupacija ostvarena putem slikovitih i raznolikih biljnih izbora prikazana je na klasičan, nadrealističan način u kojem je moguće spojiti nespojivo – i na izravan i konkretan način u kojem se rabi razgovorni jezik kako se ne bi posve izgubila povezanost s uobičajenim poretkom stvari.

„Tropjesma“ kao druga cjelina zbirke svojevrsni je poetski i poetički zaključak ostvaren u trima pjesmama „Prije jutra“, „Euritam“ i „Rađam te“. U strukturi zbirke nedosljedan, ali kao dodatak dobrodošao pleonazam u potvrdi autoričine poetike koja se gradi, traži obrasce, ne definira se, koja nije u jednoj dimenziji i ne troši se već se hrani.

Nekada je u svijetu koji je jamčio sretnu budućnost bilo hrabro i provokativno tražiti svoje pravo na nesreću. Stoga nam se danas u svijetu u koji se vratila tragedija autoričino pravo na sreću može učiniti jednako hrabrim i provokativnim.

I da ne znamo kako je Mirjana Mrkela uspješna književnica za djecu, mogli bismo iz njezine pjesničke zbirke *Botanika i tropjesma* naslutiti čežnju pa i vjerovanje u postojanje zlatnog doba, umjetničkog svijeta jednako neograničenog pa i ograničenog recepcijom svojih čitatelja. Autoričin uvid i poznavanje književnosti, mitologije i botanike samo naizgled njezinu zbirku usmjerava odraslom obrazovanome čitatelju. U srži njezine poetike dječji je doživljaj, igranje stvarnošću i nestvarnošću, nestajanje granica između mašte i zbilje. A nadasve vjerovanje u cjelovitost svijeta u kojem korespondiraju ljudi i krajolici. Svijet koji se cjeliva i u kojem su njegove rane zacijeljene, ako ne u stvarnosti, onda barem u poetskom svijetu, koji je iskazan riječima postao jednako stvaran kao i svijet u kojem živimo.

Kristina Mareković, *U zanosu*
ulje na platnu, 70x90, 2020.

Biserka Goleš Glasnović

Strast tijela kao strast prirode

(Senka Slivar, *Kantice u pijesku*, Ogranak Matice hrvatske u Garešnici, 2019.)

Pjesnikinja i liječnica Senka Slivar dosad je objavila tri zbirke pjesama: *Eros u jutarnjim* vrtovima (2014.), *Zlatovez ljubavi* (2015.) i *Čipkasta oaza sna* (2019) kao pjesničku trilogiju koju povezuje tema ljubavi koja je okrenuta tjelesnosti i priziva najpozitivnija obilježja boga Erosa ili Kupida. Tako se pjesnikinja Senka Slivar iskazuje kao suvremena sljedbenica pa i svećenica njihove vječne vatre. Isto tako uspješno komplementira svoj pjesnički i stručni rad u kojem podržava poetsku terapiju i energetsku medicinu.

Zadnja zbirka pjesama Senke Slivar *Kantice u pijesku* svojom naslovnom metaforom istodobno skriva i otkriva pjesnikinjinu poetiku. Njezina zaigranost stihovima nalik je dječjoj igri u pijesku neopterećenoj znanjem odraslog svijeta pa i uvidima u kurentnu poetsku produkciju.

No, posve je izvjesno kako se pjesnički talent ostvario u zaokupljenosti temom tijela koje je blisko i autoričinu stvarnom svijetu. Posvećena je, kao liječnica fizijatrica, upravo ljudskom tijelu. Kao stvarna poznavateljica tjelesnosti, njezine moći i ljepote te slabosti i smrtnosti izabrala je iz svoje pjesničke osobnosti (gotovo dosljedno koristi ja formu) govoriti o njegovoj moći i strasti. Stoga je tema svih pet uvrštenih ciklusa „Jestiva", „Muškarac", „Kantice u pijesku", „Ruke pjesnika" i „Balon" jedino Eros koji je posve u sjeni Thanatosa. A kada mu se i približi, poput prirodnog ciklusa godišnjih doba, iznova se rađa kao nov i jednako snažan.

Za Senku Slivar Eros je živodajna snaga, nimalo ambivalentna, stoga mu prilazi apstrahirajući mu isključivo zavodljivost i privlačnost, a ne gorčinu i okrutnost kako je već interpretiran u mitološkim ili nekim poetskim govorima. Ona ne tuguje nad prolaznošću tijela i tjelesne ljubavi. Njezin Eros je poput Kairosa, bog sretnog trenutka, a ona je vješta žena koja ga zna uhvatiti za čuperak u pravom trenutku. Zanimljivo je kako je i jedna od uvrštenih pjesama naslovljena „Vještica". Navedena nas pjesma kratkim, ubrzanim i dinamičnim stihovima uspješno dovodi do završetka: „…kružim iznad / okruglog ruba šalice za kavu / i okruglog stola za dvoje / dok ti se ne zavrti u glavi".

Pjesme su posvećene muškarcu i ljubavnom činu iako se to u eufemičnoj naslovnoj sintagmi još ne nazire. Strast dvaju tijela komplementarni je odnos koji slijedi odnose koji postoje u prirodi. Javlja se i pjesnikinjin žal za izvornim ili kako i ona naslovljava jednu od svojih pjesama („Primitivac"), svijetom u koji civilizacija još nije unijela različite skrupule i ograničenja. Iskonski osjećaj strasti nije nimalo vulgaran, naprotiv upakiran je u lijepu scenografiju koja ponekad uz ukrašenost sliči nekoj baroknoj ili secesijskoj arkadiji (u pjesmi „Svjetlucava"), a ponekad uz primjeren pjesnički jezik nekoj uravnoteženoj renesansnoj sličici, primjerice u pjesmi „Oluja" u kojoj se na uspješan način motiv vode višestruko obnavlja u slici oluje, kišnog neba, žeđi i čežnje za vodom, a sve u svrhu ljepote aktivnih aktova i ostvarenja tjelesnog užitka. Sličan pjesnički postupak razvidan je u pjesmi „Vruća rijeka" i „Vjetar".

Iako je iz nekih detalja poezije Senke Slivar moguće rekonstruirati suvremeni svijet u kojem smo zajednički sudionici, njezina namjera nije kritizirati ga, već ignorirati u njegovoj posustalosti za radošću i tjelesnim užicima. Stoga se gotovo opsesivno posvećuje tjelesnosti kao hramu u kojem se štuje bog Eros vječan u svojoj ponovljivosti i tijelo kao ponuđena hrana, prolazna kao i ljudsko postojanje.

Svojevrsni pjesnički manifest svoje poezije Senka Slivar je napisala u uvodnoj pjesmi „Amnezija“. Nije riječ o zaboravu, već upravo suprotno o neprestanom ponavljanju na kojem se temelji svijet: „...upadati u strast / kao u živo blato / i umirati opet / od novih ljubavi“.

U erotskoj poeziji Senke Slivar nije samo riječ o odnosu muškarca i žene i prikazu njihova ljubavnoga čina, već o širem surječju u kojem njihova uklopljenost, ponekad čak istovjetnost, postaje dio prirodnih pojava i njihovih odnosa.

U posljednjem ciklusu „Balon“ pjesnički je subjekt nešto distanciraniji pa si samoironično postavlja filozofsko pitanje kamo je to svijet došao kad se više ne mogu vidjeti gaćice kako se suše na vjetru ili zaključuje kako je lako bez glave u duhovitoj pjesmi „Balon“.

Odah od tjelesnosti nazire se u ciklusu „Ruke pjesnika“ u kojem se pjesnički iskaz (govori se iz različitih osoba) ponovno obraća muškarcu, no ne samo njegovoj tjelesnosti, već muškarcu koji bi istodobno bio i njezin pjesnički *alter ego,* ali i pjesnički suparnik u svojoj okrenutosti mozganju i urbanitetu. Jer Senka Slivar nudi jednu novu jestivost, jednostavnu i ogoljelu.

U svome je pjesničkom iskazu tijelu skinula odjeću i poput uspješne slikarice prikazala ga u odnosu ti-ja kao iskonski spojeni akt, ali ne izvan surječja, već u sasvim primjerenom krajoliku koji je dobio svojevrsnu sakralnost. Ali u kojem se istodobno odrazio i njezin stvarni svijet, prostor njezina profesionalnoga djelovanja i proučavanja i liječenja ljudskog tijela. Njezin Lipik kome je vraćen izvorni povijesni izgled: zgrade iz 19. stoljeća nježnih boja, fontane, perivoji, šetališta, drvoredi, cvjetnjaci, mramorne i biserne kupke. Njezin poziv na tjelesno uživanje ponekad je posve izravan. Kada je neizravan, s razlogom se opravdava sakralnim prostorom nekog starog vjerovanja u vode, gromove i vatru. I upravo je to poetsko spajanje provokativno i privlačno u njezinu poetskom iskazu. Ta sinteza ogoljele tjelesnosti i njezine strasti i neke starovjerske sakralnosti iz koje one izviru – poput ljekovite lipičke vode koja ostavlja na tijelu svilenkaste tragove.

Elizabeta Hristić

Snježana Tramburovski: *Berba šafrana* – uzbudljivo putovanje ciklusom boja

„...Nisu me zaludu stvorili. Još je nešto života stavljeno pred nas, uđimo u naš kupe pretposljednji. Ne može svijet imati toliko promašaja koliko ova ljubav ima tajni. Ljubav u sivoj maglenoj domovini pleše u ritmu spretnosti prsta i vlak juri šumom k šafrana dolini, moj prst je već pred suton tintom potpisan...“

Šafran je dragocjen cvijet. Lijek i začin. Cvate samo jednom godišnje kroz dva tjedna. Stotine cvjetova treba obrati za samo gram začina, i to ručno, i baš u istom danu kad procvate prije nego se otvori. Koliko li je simbolike u ovim činjenicama! Da dodam i to da je riječ o meditativnoj radnji brižljivoj i preciznoj, a šafran ubran u jesen ne može dobiti mnogo sunca za sušenje. Sušit će ga vatra kojoj je bolje da ne postane plamen. A berači će se grijati na vatrama s još vidljivim tragovima na prstima od šafranove boje.

Berba šafrana nagrađena je nagradom Tea Benčić Rimay (istaknuta prerano preminula Siščanka, pjesnikinja i teoretičarka) za anonimni neobjavljeni rukopis – knjigu pjesama u prozi, a žiri se jednoglasno složio. Nagradu je dodijelila i također knjigu objavila Narodna knjižnica i čitaonica Vlado Gotovac Sisak 2021. godine.

Čim sam zaklopila korice ove knjige koja inače ima jedan od najljepših naslova, pomislila sam: Snježana Tramburovski je slikarica koja je dobila pero namjesto kista i svojom slikarskom dušom joj je namrijeto da svoje impresije i ekspresije, svo ludilo boja koje se u njoj pretaču i blješte, ispiše riječima. Bez stroge odijeljenosti i zadanosti, knjiga je podijeljena u tri ciklusa. Razlikuju se više stilski, dok je idejno i tematski poprilično ispreplitanja.

U prvom ciklusu „Boje“ pjesnikinja se kreće u vrlo osobnom prostoru, ali koji je ipak nemjerljiv u širini i dubini, visinom dotiče oblake, no i oni su njeni, intimni. Riječ je o takvoj duši i diskursu koji se slobodno i sigurno kreće prostranstvima baš kao i u prisnosti vlastite sobe. Boje su među ostalim i simbolika čulnog doživljaja svijeta u slikama. Boje ovdje poprimaju magijske dimenzije i učinke, one apsorbiraju sve: od duboko osobnog do kozmičkog i eteričnog.

Ciklus se otvara tamnozelenom koja je simbol doma. Dom je i mahovina i lišće i cijela šuma, jer za pjesnikinju nema doma niti uzemljenja, bez suglasja s prirodom. Ovisan o njoj, dio ciklusa, katkad nemoćan, ali i obgrljen njome. Zaštićen. Čudesni su ovi poetski zapisi s naslovima boja – na tragu ideja romantizma s kojim i sadržajno kohabitiraju, no diskurs je moderan i inovativan. („...Sad vidim svijet neovisan o mojoj volji i shvaćam svoje pletivo kao sezonsko privijanje... Tamnozelenom pokrivam tijelo, tamnozelenom kao završnim fluidom... trenutak u kojem izmičem rentabilnoj pruzi, trenutak je kojem mijenjam alveole za disanje.“).

Prelijepo alegoričan, dirljiv i osebujan je i zapis o ljubavi kojoj je dodijeljena ljubičasta boja, no tu je i više (ili manje?) od boje, u njoj je već upisano sagorijevanje pa se zove Ljubičasti pepeo. Proces je i ireverzibilan pa se i iz sivog mogu roditi mali ljubičasti „feniksi“. Pepeo je dosuđena posljedica raskoši ljubičastog cvijeta ili pak intenziteta strasti. Ljubav je ljubičasti šafran koji kratko cvjeta, kojim se precizno rukuje, ali nakon mirisanja i branja, ostat će trag na prstima – ili duši („Umislit ću da to si Ti kojeg Ti zovem i učiniti sivu da se ljubičastom zove, Pritisni me od stopala kažiprstom i srednjim i učini da ovako popucala prođem po koži, pa me strusi i sasipaj po zemlji.“).

Unatoč lelujavosti impresija i magijskom prepuštanju čulima, Snježanin leksik i geometričnost njene poetske proze brižno je osmišljen. Prepun alegorija i sintaktičkih figura, posebno oduševljava mnoštvom neologizama te uopće vrckavim jezičnim dosjetkama što zvučnim, što dikcijskim (*Šuškav od šašovine, iz mikrokozmosa nevidljivih zlopamećara, listopad nebotijelu ljušti slojeve kože, nebosklon...).* A navedeni ,,nebosklon'' naslov je zapisa kojem je, dakako, dodijeljena svijetloplava. Stilski zadivljujuće izbrušen, misaonim figurama dotjeran, i geometrički savršen. Sav satkan od slika, mitološki i osoban, a opet svjež u razigranosti jezika, dinamičan i sugestivan zapis. (,,Ustrajem satima u toj igri. Crn, žut, žut, bijel... ignoriram miris rastaljenih niti organskih tijela i sedefne pjenice. Netko se ovdje rodio, netko je umro odjeven u šaš. Zemlja se hladi vodenim nanosom i perje odaje labuđi stan. Čovjek može samo zuriti u visine, bacati poglede, krasti dnevni čar i misliti da je dio cjeline i ovdje i ondje i tamo kod vrištine sagraditi zamak za tišine, posebne putnike i ptice za raj.'')

Autorica nadalje bojama, u ovome ciklusu, tematizira bolest, strah, smrt... no ne ustraje u strogoj omeđenosti velikih tema. Dapače, posve ravnopravno, okupirana je i prolaznim impresijama, kontemplacijama ili tek zgodnim dosjetkama. Uvijek je u ovim njenim zapisima mnogo očuđenosti i jedan beskrajno širok prostor koji je potreban duhu koji ne podnosi skučenost nužno ograničenog fizikusa. Često se taj fizikus i anulira, na slavu prirodi koja transformira čovjeka i vuče konce. Ne bez zebnje, ipak. Tramburovski u ovom ciklusu često, na naturalistički način smješta, ne samo sanjarsko, nego i ono egzistencijalno, u jezgru vladavine prirode. Njeni neimenovani važni likovi simbolički su smješteni ili poetski uzidani u arhitekturu zamišljenog velikog vrta: oni cvjetaju i venu ili padaju i dižu se, zapinju i žure pa i plove ili plutaju. San ih pokreće, fatalistički ih uobličuje i mijesi. (,,Slikaju te mesmerizirani akvarelisti, vodenasto kroz zeleno i modro, do tamnih ljubičastih ponornica. Pretačeš se kroz namreškano platno. Hitra poput vidre, na tren sasvim prozirna, Masnu tvorbu ispuštaš kroz vodenu barijeru. Pritisak na ugarak. Zgusnust o vrhu četkice, iz žara se u vodi žena formira.'') Iz zapisa *Akvarelski bistra (preobrazba)*

Uzbudljivo putovanje ciklusom boja usidruje nas u točki koja u sebi apsorbira i drevno i buduće, i tren i vječnost. Boja je Crvena i naša poetska slikarica kojoj su ruke umrljane tintom, vidi tu boju kao davnu smrt. Diskursu ovdje izmiče pastoralni ton, postaje moderniji i oštrouman, jer ovdje lajtmotiv – ciklički zloslutnu, ali i utješnu prirodu, nadvisuje demonski prijeteća stvarnost (,,...Tu smo u vapaju koji ne čuje ljudsko uho... iz zemlje nadiru udovi i abdomeni utrti od putova gladi. Crveni kovčezi iz smeđeg su se oteli i maršriraju močvarama kao taoci. Ovdje putnike sijeku. Prerežu im pupčanu vrpcu, otmu im tijelo za ništicu i pretvaraju krv u prah. Ako gdje sivo nebo pada po cesti, to je ovdje gdje močvara drži rukama zrak...''). Avanturističko putovanje vlakom prometnuto je u putovanje prošlošću koja se ciklički ponavlja, a diskurs počinje poprimati ton vapaja i misaone angažiranosti.

U središnjem ciklusu ,,Traženje'' pjesnikinja bira komunikativniji i otvoreniji stil, tematski je određenija, a zapisi su idejno i grafički ,,ispeglaniji''. Manje razbarušenosti i neuhvatljivosti. Izdvajam zapis *Hljeb pregnuća* – topao i čeznutljiv, vrlo sugestivno plovi neistraženim carstvom očuđenja prolaznošću, loveći teško dosegljive trenutke suglasja sa svijetom i svim svojim jastvima. Lajtmotiv je traganje za savršenim fazama bezbrižnosti i mira kad nas prolaznost ne opterećuje, jer smo uronjeni u gustoću sirupa posvemašnje osviještenosti.

Zapis *O anđelima* kritizira kanonski zadana traganja za besprijekornošću u kojima ne pronalazimo autentičnost sebe ni drugih. Imperativi nametnutog nas koče, a anđeli dotiču male stvari (,,...Znam da su anđeli zapravo mlinci. Moja majka takve radi. Pušta ih kroz svoju čarobnu prešu, dodiruje ih rukama koje produbljuju. Vama je to smiješno (tijesto suza i sline bijesa)? Ne jedete mlince? Glutenstrahovlada? Propustili ste sol života. Topljive hostije od kojih smo svi otežali i ne osjećamo vražji čemer... Anđeli nisu mesožderi. Vole kompot od grcanja i ne mare za *šlaufiće*....'').

U zapisima drugog ciklusa Snježana Tramburovski čudesno i zaigrano barata pojmom krhkosti sreće i kao primjerice u zapisu Hortenzija, načinima na koji se ona može vidjeti ili previdjeti, ili govori o krivim i pravim tajminzima.

U *Daj mu te pare i bježimo* konačno je netko duhom maštom i perom sastrugao patinu s Chagalovih platna s ljubavnicima i u svoju poeziju s njom pobjegao. Nigdje ljubavnici nisu tako laki poput pera, tako slobodni i eterični. Povezani neraskidivo i blizu nebu. Tjelesno strastveni, a nadrealno zamrznuti u vječnosti, šetaju po krovovima i prkose gravitaciji (,,...Oko nas pale lomaču uz pivo. Bježimo! Crvene i ljubičaste trake svezala sam ti za zapešće, a plavu na svoje gležnjeve i pripijam ti se kroz krilo. Okreni glavu prema istoku, otvara se šator na krilo prednje, pomičemo krevet i gulimo jutro ozebli, ali s mirom. Baci te bisage novaca sakupljenih u preriji. Pred nama su vrhovi i spilje... evo lebdimo, nebo puno bjesnila propucava i narušuje srdžbe. Moja ljubav je stvari namjestila. Vidiš, na oblak prodiremo sve brže'').

I u *Zamoru erosa* začudnim spojem romatičarskog i analitičnog diskursa, pjesnikinja za transformacijom oblika energije koji se začahurio u nama, te o strahovima zbog prolaznosti.

Ciklus završava pjesmom ,,Riječi'', konstrukcijski možda najuspjelijom – iz nje ne strši niti jedan končić viška. Koristi jasnu anaforu kojom izražava sigurnost (,,Ne želim paziti na riječi, ne želim ih niti izvikivati, ne želim birati njihovu harmoniju u procjepu...''), a zatim uslijedi misaoni salto – dosjetkom u rimi, o čaroliji nerazrješivosti ideje. Jer ,,Ne želim šutnju da mi zatomi riječi, niti riječi da mi zatome mir. Htjela bih riječima uz riječi leći i riječima se prekriti u *šir*''.

U trećem ciklusu ,,Oblik'' Snježana se okreće svijetu, nemirenju s njegovim kanonima, poremećenom etikom i estetikom. Idejno, posredno analizira i vlastitu ulogu u društvu i svijetu.

Treći ciklus svojevrsni je antipod prvom koji slavi fluidnost misli i protočnost čula, a mašta neopterećeno leluja. Ovdje je pak leksik snažniji, sintagme ekspresivnije, a oštrica pera izravnije usmjerena. Dotiče se i angažiranih tema (spolna (ne)ravnopravnost). Lirski nevjerojatno izbrušen i ubojito moćan je zapis *Priča o udicama za nemirnu noć* poslužio je kao upečatljiva uvertira u retke o ženskim tugama, čežnjama i borbama da budu što jesu i da im je udobno u svojim tijelima i mislima (,,Djevojčice prevelikih tijela'').

Stilski osebujna i svježa – ,,Yves Saint – Laurent'', inovativna je i iskričavo topla dosjetka u kojoj isukan mač ipak završi u koricama. Spaja romantičarsko nadrealno (,,srušio se na mene nebosklon shrvan'') duhovitim rješenjima, profanim. Tu se konačno dotiču nebeski svod i asfalt, i alegorijski pretočeno – ima načina za pronaći lijepo vlastito mjesto u tijesnom svijetu. Postoje načini kojima možemo odahnuti od okova i mehanizmi rastjerivanja demona. Valja nam naučiti prepoznavati momente kratkih i efikasnih bjegova i osvijestiti žensku moć kojom možemo mijenjati zadane oblike, a duh pustiti da odleti iz fizikusa, barem na povremene čik-pauze.

Ovaj posljednji ciklus i cijelu zbirku autorica završava poetskim zapisom *Ljudi nad grobovima*. Riječ je o finom ironijskom pristupu ljudskim opsesijama materijalnim blagostanjem, o vječnoj ,,grass is greener...'' mantri i svojevrsnom mehanizmu zaštite od smrtnosti. Nesvjesni su prolaznosti i nad grobovima. (,,...Ljudi nad grobovima poznaju sve. Jurišaju redovima s bisagama plastike kojom označuju tinjanje duša. I kao da ih se smrt dijelom dotiče, traže smijeh u sugovorniku. Miris čempresa im ostaje otključan. Ljudi nad grobovima guraju se s teretom. Treba posjetiti sve koje su znali. Glasovima što su se pretopili u masivnost neba, poneki cerek sa strane sve prevali. Ljudi nad grobovima odlaze kući. Liježu u krevete na počinak i san. Ujutro će u autu komentirati Šveđane koji su rođeni u Dramlju i žive europski san.'')

Pišući svoj prvijenac, Snježana Tramburovski je zasigurno neštedimice zaprljala prste tintom svojih lirskih šafrana. Preporukom ove male i literarno vrijedne knjižice, pozivam i čitatelje da se izlože zaplavljenosti osebujnih redova koji će se posve rastvoriti samo pažljivim razgrtanjem slojeva sve do tučka prepoznavanja.

Kristina Mareković, *Ples*
ullje na platnu,100x150, 2022.

Berislav Persoglia & Nemer Khalil

75 godina mikrobiologije u Sisku, Sisačko-moslavačkoj županiji, 115 godina mikrobiologije u Hrvatskoj

Uvod

Ovaj rad napisali smo sa željom da obilježimo dvije vrijedne obljetnice kako ne bi pale u zaborav; 2022. godine navršava se 115 godina postojanja mikrobiološke struke u Hrvatskoj, a iste se godine navršava 75 godina kontinuiranog rada mikrobiološke službe u gradu Sisku. Sto i petnaest godina mikrobiologije u Hrvatskoj ima posebno značenje za nas i naš grad, jer je osnivač mikrobiologije u Hrvatskoj bio Siščanin.

Povijest

Mikrobiologija, uvjetno rečeno, kao spoznaja i struka postoji odavno, odnosno spada među novije medicinske grane, čiji su razvitak omogućile nove spoznaje i tehnička dostignuća u 19. stoljeću.

Čovječanstvo je od davnina tražilo uzroke zaraznih bolesti i epidemija što su masovno uništavale ljudske živote. O uzrocima epidemija postojale su različite teorije i shavaćanja, od toga da se radi o otrovnim isparavanjima što se šire zrakom, do toga da je krivac bio položaj planeta na nebu i zvijezda u zodijaku, pa sve do toga da su uzročnici demoni i zle sile. Ipak, već rimski liječnik Marcus Terrentius Varro smatra da u močvarama žive sitna bića koja ulaze u tijelo i uzrokuju razne bolesti. Srednji vijek je sav prožet mističnim tumačenjima; jedino svjetlo je arapski liječnik Ibn-Sina /Avicena/ (980. – 1037.), koji u svojim djelima opisuje parazite kao uzročnike bolesti.

Pravi početak mikrobiologije pada u 1676. godinu kada holandski trgovac Antony van Leeuwenhoek (1632. – 1723.) vidi protozoe u kapima odstajale vode pod mikroskopom kojeg je sam konstruirao.

Mikrobiologija doživljava veliki uzlet tijekom 19. stoljeća općenitim napretkom medicinske znanosti i tehničkim dostignućima na području mikroskopije. Temelje znanstvene mikrobiologije postavljaju dva velikana medicinske znanosti, Louis Pasteur i Robert Koch. Potaknut Pasteurovim istraživanjima i zapažanjima engleski kirurg Joseph Lister 1864. ustanovljuje da gnojenje rana uzrokuju mikrobi. Kao obranu od toga preporučuje svoju antiseptičku metodu, dezinfekciju instrumenata u karbolnoj kiselini i raspršivanje karbolne kiseline u okolini operacionog područja. Ove spoznaje imale su golem utjecaj na razvoj medicine.

Pasteur od 1877. godine proučava uzroke i profilaksu zaraznih bolesti i time udara temelje medicinskoj mikrobiologiji i cijepljenju protiv brojnih zaraznih bolesti. Na temelju njegovih velikih uspjeha 1888. godine je u Parizu osnovan Pasteurov institut s ciljem da istražuje i sprečava zarazne bolesti.

Robert Koch kao liječnik praktičar u svojem radu dolazi u dodir s mnogim zaraznim bolestima koje su ga veoma zainteresirale i potaknule na brojna istraživanja. Izradio je tehniku razmaza bakterijskih kultura i zaraznog materijala na predmetnim stakalcima. Uveo je u praksu fiksiranje preparata toplinom i bojadisanje anilinskim bojama. U Berlinu je osnovao znamenitu bakteriološku školu u Institut für Infektionskrankenheiten kamo su na edukaciju dolazili liječnici iz čitave Evrope.

115 godina mikrobiologije u hrvatskoj

Godine 2022, 1. travnja 2017. bilo je točno 115 godina postojanja mikrobiologije kao posebne struke u Hrvatskoj, a s ponosom ističemo da je utemeljitelj ove medicinske grane bio Siščanin.

Dr. Ljudevit Gutchy potječe iz poznate sisačke liječničke obitelji.

Dr. Ljudevit Gutchy rođen je 18. listopada 1874. godine u Sisku. Studij medicine završava 1900. godine u Grazu. Posebno se zanimao za bakteriologiju koju je kroz tri godine usavršavao u vodećim medicinskim središtima Europe, Parizu, Beču i Berlinu. Po povratku s europskih klinika nekoliko mjeseci radi kao kotarski liječnik u Sisku, a potkraj 1903. godine odlazi u Zagreb nadajući se da će vlada osnovati bakteriološki zavod. U Zagrebu takvog zavoda još nema, a osjećala se velika potreba za ustanovom toga tipa.

Kraljevska zemaljska vlada , u namjeri da se u Zagrebu otvori državni bakteriološki zavod, šalje dr. Ljudevita Gutchyja u Graz gdje tri semestra radi pri katedri za eksperimentalnu patologiju i bakteriologiju kod prof. Klemensiewicza, potom godinu dana u Pasteurovu institutu u Parizu kod nobelovca Ilje Mečnikova, a zatim u Beču kod prof. Paltaufa te u Kochovom Institut für Infektionskrankenheiten u Berlinu.

Budući da vlada oklijeva s otvaranjem bakteriološkog zavoda za humanu medicinu, dr. Ljudevit Gutchy 1. travnja 1907. godine vlastitim sredstvima otvara privatni bakteriološki laboratorij.

Godine 1912. vlada je ovaj laboratorij podržala i pretvorila ga pod Gutchyjevim vodstvom u Kraljevski zemaljski higijensko-bakteriološki zavod, smješten u Kačićevoj ulici na broju 9. Bakteriološki zavod je 1923. godine pretvoren u Epidemiološki zavod koji je 1927. priključen novoosnovanoj Školi narodnog zdravlja. Dr. Gutchy je 1918. godine osnovao u Zagrebu prvi Pasteurov zavod za liječenje i cijepljenje protiv bjesnoće; bio je voditelj tog zavoda do 1924. godine kada ga na tom mjestu nasljeđuje dr. Slavko Palmović. Proizveo je prva naša cjepiva protiv crijevnih zaraznih bolesti i bjesnoće. Povrh predavanja na Medicinskom fakultetu, radio je i kao sveučilišni profesor poljoprivredne mikrobiologije na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu te kao honorarni nastavnik tehničke mikrobiologije na Tehničkom fakultetu sve do 1945. godine.

Dr Gutchy je od 1911. godine bio član zdravstvenog odsjeka Kraljevske zemaljske vlade u Zagrebu, a do početka Prvog svjetskog rata i član uprave Zbora liječnika Hrvatske.

Dr. Ljudevit Gutchy umro je u Zagrebu 26. lipnja 1951. godine; pokopan je na groblju Mirogoj.

75 godina mikrobiologije u Sisku, Sisačko-moslavačkoj županiji

Nakon Drugog svjetskog rata, od 1945. godine, u Sisku postoje tri zdravstvene ustanove, Opća javna državna bolnica koju vodi prim. dr. Ivo Pedišić , Dom narodnog zdravlja koji vodi ga dr. Mirko Tesar i Kotarski higijenski zavod koji vodi ga dr. sc. Bojana Milković, mr. ph., a koji je preuzeo poslove predratnog gradskog fizikata.

Infektološki odjel osnovan je pri gradskoj bolnici 1946. godine, a vodio ga je **prim. dr. Leonardo Nikolić** (Šibenik, 1911. – Sisak, 1999.), prvi specijalist infektolog u Sisku. Medicinski fakultet završio je 1937. u Zagrebu. Kratko vrijeme radi u šibenskoj bolnici kao liječnik opće medicine, a 1939. počinje raditi na zaraznom odjelu iste bolnice. Šibenik napušta 1942. godine i radi na zaraznom odjelu bolnice na Kunišćaku u Zagrebu. Za vrijeme rata stiče bogato iskustvo s raznim zaraznim bolestima. U Sisak dolazi 1946. godine i osniva infektološki odjel. **Od 1947. godine bakteriologija** je zajedno s epidemiologijom u sastavu infektološkog odjela pod nazivom **Služba za suzbijanje zaraznih bolesti.** Od bakteriologije postoji samo laboratorij u sastavu Stanice za higijenu i epidemiologiju. Već 60-ih godina 20. stoljeća u laboratoriju se rade kompletne bakteriološke, parazitološke i serološke pretrage te sterilizacija. Prvi educirani bakteriolog sa specijalizacijom iz struke u Sisak dolazi 1956. godine. Bila je to **dr. Ljudmila Kafol-Lemaić** (Čepovan-Gorizia, 6. 4. 1919. – ?). Medicinski fakultet završava u Beogradu. Postala je voditeljica bakteriološkog laboratorija u kojem uz nju rade još jedan tehničar i pomoćni laborant.

Epidemiologija i bakteriologija izdvajaju se u posebnu službu 1958. godine pod nazivom Sanitarno-epidemiološka služba. Budući da u svibnju iste godine dr. Kafol-Lemaić odlazi iz Siska, službu preuzima **dr. Julije Janković (**Zagreb, 7. 12. 1925. – ?), diplomirao na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1953. godine. U Kotarskom higijenskom zavodu radio je od srpnja 1953. godine. Kasnije je završio specijalizaciju epidemiologije.

Tijekom vremena dolazi do brojnih reorganizacije ustanove s integracijama i razdvajanjima službi. Neko vrijeme je uz epidemiologiju i odsjek za higijenu i medicinsku analitiku u sastavu Službe za javnu higijenu da bi 1962. godine nastala Higijensko-epidemiološka služba, koja je imala epidemiološku, bakteriološku i higijensku izvanbolničku jedinicu i zarazni odjel kao bolničku jedinicu te odsjek zdravstvene statistike. Nakon formiranja Medicinskog centra Sisak, služba se razdvaja na dvije jedinice, Službu za higijenu i infektološki odjel.

Od 1961. do. 1964. godine bakteriološko-parazitološki odsjek Higijensko-epidemiološke službe vodi **dr. Bogoljub Pagon** (Tolmezzo/Tolmin, 1904. – Zagreb, 1966.), **specijalist bakteriolog**. Medicinu je diplomirao 1929./1930. u Zagrebu. Napisao je knjigu *Mikroflora prehrambenih lokala kao indikator njihovog higijenskog stanja*, Zagreb 1955.

U službu je 1959. godine došao **mr. sc. Božidar Hergešić, dr. vet. med.** (Sisak, 30. 4. 1920. – Sisak, 22. 10. 1998.) koji u Sisku završava osnovnu školu i Državnu realnu gimnaziju. Veterinarski fakultet upisuje 1938. godine u Zagrebu. Studij prekida za vrijeme Drugog svjetskog rata radi mobilizacije i sudjelovanja u ratu. Nakon rata nastavlja studij; diplomirao je u ožujku 1948. godine. Nekoliko godina radio je kao veterinar u Farkašiću i Žažini. Od 1958. godine radi u Higijenskom zavodu u Sisku. Već od samih početaka svoga rada **zalagao se za izdvajanje bakteriologije u posebnu službu**. Treći stupanj veterinarskog studija upisuje 1961. godine, a završava 1962. te postiže specijalističku spremu i akademski stupanj magistra za područje higijene i tehnologije živežnih namirnica animalnog porijekla.

Na početku svog rada prvo je bio voditelj odsjeka higijene, a zatim je postao voditelj čitave službe bakteriologije. Nastojanja mr. Hergešića su urodila plodom, od **1969. godine bakteriologija postaje samostalna služba**. Od 1975. godine do umirovljenja 1980. bavio se statistikom u Medicinskom centru Sisak. Mr. Hergešić inače je bio i vrlo poznati sisački sportaš, tenisač. Umirovljen je 1980. godine. Umro je u Sisku 22. listopada 1998. godine.

Od 1950-ih do 1980-ih godina bakteriološki laboratorij pružao je usluge i epidemiologiji i sanitarnoj inspekciji s područja grada Siska i okolice. Sisački bakteriološki laboratorij je među deset laboratorija tadašnje Jugoslavije uveo metodu urikult.

Od 1966. do 1973. godine u službi radi **dr. Nataša Šterk Kuzmanović**, spec. bakteriolog, rođena 1941. godine u Splitu. U Medicinski centar Sisak došla je iz Kliničke bolnice „Dr. Mladen Stojanović", danas Klinički bolnički centar Sestre milosrdnice1966. godine. Napustila je Medicinski centar Sisak i otišla u Split.

Od 1970. godine službu vodi **dr. Biserka Dobrinić** (Sisak, 1926. – Sisak, 2015.) Gimnaziju završava 1944. godine u Križevcima, a studij medicine u Zagrebu 1952. Specijalizaciju iz mikrobiologije i parazitologije završava u Zagrebu 1963. godine. U mirovinu odlazi 1990. godine.

Početkom 1980-ih godina kupljen je svjetlosni ultrazvučni mikroskop za mikroskopiranje mikoplazmi, klamidija i ureaplazmi.

Suradnja između bakteriološkog laboratorija u Sisku i petrinjskog bakteriološkog laboratorija datira još iz 60-ih godina 20. stoljeća. Bakteriološki laboratorij u Petrinji počinje raditi 1963. godine. U studenom 1964. godine

otvorena je nova zgrada i opseg pretraga proširen je na mTBC koji godišnje doseže brojku od 25 000 uzoraka. Ubrzo je uvedeno testiranje rezistencije na I. red antituberkolitika te ubrzo i II. red. Laboratorij surađuje s odjelom za TBC pod vodstvom prim. Sudića do njegova odlaska u mirovinu. Budući da služba nije imala dovoljno mikrobiologa, vođenje laboratorija preuzima prof. Vaisglas Galinović. Od 1974. godine petrinjski laboratorij vodi dr. Helena Brkić, spec. mikrobiologije, kada se počinji izvoditi serološke pretrage na lues, mikrobiološke i parazitološke pretrage stolice i serološki testovi. Godine 1985. laboratorij preseljava u nove prostore Medicinskog centra Petrinja. Od 1991. do 1995. godine laboratorij ne radi zbog toga što je Petrinja na okupiranom području. Do 1996. godine laboratorij je bio u sastavu Medicinskog centra Petrinja, jer medicinski centri s okupiranog područja nisu bili obuhvaćeni reorganizacijom zdravstva 1993. godine. Od 1996. godine laboratorij je uključen u Županijski zavod za javno zdravstvo. Broj pretraga petrinjskog laboratorija raste sukladno broju povratka stanovnika regije te uvođenjem novih pretraga u službi tako da počinje s oko 4000 godišnje, deset godina kasnije, 2006. raste na 9500, da bi 2016. godine dostigao brojku od 14 do 15 000.

Tijekom 1993. godine provedena je reorganizacija zdravstva u Republici Hrvatskoj odlukom ministra zdravstva, Služba za medicinsku mikrobiologiju ulazi u sastav Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije. Prvi ravnatelj novoosnovane ustanove postaje dr. med. Juraj Kolić, spec. epidemiolog. Odlaskom dr. Dobrinić 1990. godine godine u mirovinu, voditeljica službe postaje **dr. Ivanka Lerotić** (Sisak, 1954.). Osnovnu školu i gimnaziju završava u Sisku, a studij medicine u Zagrebu 1978. godine. Od siječnja 1979. godine radi u Medicinskom centru Sisak; pripravnički staž. Od rujna 1980. je na specijalizaciji medicinske mikrobiologije s parazitologijom koju završava u studenom 1983. godine. Od noviteta koje je dr. Lerotić uvela za svoje ere u mikrobiološkom laboratoriju u Sisku vrijedi navesti: 1995. godine uvodi u rutinski rad računalnu identifikaciju soja i ispitivanje osjetljivosti ATB EXPERT SYSTEM, 1996. uvodi u rutinski rad Bact alert sustav za hemokulture. Dr. Lerotić službu vodi do 2005. godine kada odlazi Zavod za javno zdravstvo zagrebačke županije.

Od rujna 2005. godine voditeljica službe je **dr. Sonja Hejtmanek**, specijalistica medicinske mikrobiologije i parazitologije. Rođena je u Zagrebu 1967. godine. Odrasla je u zapadnoj Slavoniji, gdje stječe osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje (Pakrac, 1985.). Iste godine upisuje Medicinski fakultet u Zagrebu, diplomirala je 1992. godine. Pripravnički staža obavlja u Zagrebu 1993. godine. Tijekom 1996. godine primljena je na specijalizaciju medicinske mikrobiologije s parazitologijom pri Zavodu za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije. Završetkom specijalizacije 2001. godine započinje s radom u svojstvu specijaliste medicinske mikrobiologije u Službi za mikrobiologiju Zavod za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije. Godine 2009. odlazi u mikrobiološki laboratorij „Dr. Brazda" u Zagrebu.

Od 1. travnja 2009. godine voditelj službe je **dr. Khalil Nemer** (Tulkerm/Palestina, 1959.). Završio je srednju rimokatoličku gimnaziju u Kraljevini Jordan 1979. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1980./1981. završava studij hrvatskog jezika. Medicinski fakultet u Zagrebu završava 1988./1989. godine. Volonterski je obavio liječnički staž; stručni ispit polaže 1991. godine. Od 1991. do 1996. dragovoljac je Domovinskog rata. Od 2006. godine primljen je na specijalizaciju iz medicinske mikrobiologije s parazitologijom. Po završetku specijalizacije 2001. godine radi kao specijalist u laboratoriju u Petrinji sve do 2007.godine. Od 2007. do 2009. godine dr. Khalil radi izmjenično u Petrinji i Sisku, a 2009. prelazi u Sisak kada postaje voditelj Službe za mikrobiologiju Sisačko-moslavačke županije.

Služba se kadrovski proširuje tako da je na specijalizaciju 2008. godine primljena **dr. Tajana Juzbašić**. Dr. Juzbašić rođena je 1975. godine u Zagrebu. Osnovnu i srednju školu (opća gimnazija) završava u Petrinji, nakon čega upisuje studij medicine u Novom Sadu, gdje je diplomirala 2003. godine. Specijalizaciju medicinske mikrobiologije s parazitologijom završava u Zagrebu 2012. godine. Od 2006 godine radi kao liječnik u Općoj bolnici Sisak, od 2007. do kolovoza 2008. kao liječnik opće medicine u Domu zdravlja Petrinja, kada je upućena u Zagreb na specijalizaciju medicinske mikrobiologije s parazitologijom od strane Službe za medicinsku mikrobiologije Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije. Specijalizaciju završava u 2012. godine i otad radi kao specijalist mikrobiolog u Službi za mikrobiologiju Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije.

U ožujku 2011. godine na specijalizaciju je primljena **dr. Ana Nikić-Hecer**. Dr. Nikić-Hecer rođena je 1983. godine u Kutini gdje je završila osnovnu i srednju školu (prirodoslovno-matematičku gimnaziju). Medicinski fakultet u Zagrebu upisuje 2001. godine, diplomirala je 2008. Od 2010. godine pa do početka specijalizacije radi u Službi za epidemiologiju Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije. Od ožujka 2011. je na specijalizaciji iz medicinske mikrobiologije s parazitologijom. Po položenom specijalističkom ispitu, od travnja 2015. godine radi kao specijalist mikrobiolog u Službi za mikrobiologiju Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije.

Služba mikrobiologije danas

Tijekom 1993./1994. godinu provedena je reorganizacija zdravstva u Republici Hrvatskoj. Služba za medicinsku mikriobiologiju i parazitologiju postaje organizacijska jedinica Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije koja obavlja specijalističko-konzilijarnu djelatnost i provodi mikrobiološku laboratorijsku dijagnostiku za čitavu populaciju županije.

Rad službe organiziran je na dvije lokacije: centralni laboratorij u Sisku i laboratorij u Petrinji, koji su sastavni dijelovi jedne cjeline, pa se rad službe odvija većim dijelom u središnjem laboratoriju u Sisku, a manjim dijelom na lokaciji u Petrinji. Služba provodi mikrobiološku dijagnostiku: bakterija, virusa, parazita i gljivica na uzorcima bolničkih i izvanbolničkih pacijenata te na zahtjev provjerava postupak sterilizacije suhih sterilizatora i autoklava biološkim indikatorima.

Djelatnost službe odvija se kroz poslove prijema pacijenata i uzimanje uzoraka, zaprimanje dostavljenih uzoraka, upis u protokol i PC program, razvrstavanje uzoraka, nasađivanje uzoraka na odgovarajuće hranjive podloge, pohranjivanje nasađenih uzoraka u termostat/kultivacija, ili obrada uzoraka propisanim tehnikama ovisno o načinu identifikacije. Nakon inkubacije slijedi očitavanje prisutnosti ili odsutnosti rasta bakterija, identifikacija primjenom odgovarajućeg laboratorijskog postupka ili metode (mikroskopiranje bojenih preparata, biokemijski testovi, serološki testovi, molekularni testovi), izrada testova osjetljivosti na antibiotike difuzijskom metodom (disk difuzija u agar gelu), dilucijskom metodom (mikrodilucija i određivanje MIK-a uređajem VITEK 2) i kombinacijom dilucijske i difuzijske metode (izrada E-testa). Nakon inkubacije obavlja se očitavanje identifikacijskih testova, očitavanje testova osjetljivosti, unos rezultata ispitivanja u računalni program, završavanje nalaza uz davanje mišljenja ili preporuke, izdavanje nalaza u elektroničkom ili papirnatom obliku, razvrstavanje i slanje nalaza.

Konzilijarna djelatnost službe odvija se putem savjetovanja davanjem mišljenja u papirnatom, elektroničkom obliku ili telefonskom razgovoru, o rezultatima ispitivanja s obzirom na izolirani ili detektirani mikroorganizam, rezultatima ispitivanja osjetljivosti na antibiotike ovisno o izoliranom uzročniku, kroz preporuke o odabiru antibiotika na temelju rezultata testa osjetljivosti kao i na temelju poznavanja lokalne antimikrobne osjetljivosti, preporuke i upute o pravilnom načinu uzimanja i odabiru vrste uzoraka.

Zanimljiv je rast ove djelatnosti od malog laboratorija i prvih početničkih koraka do današnje moderne službe za mikrobiologiju. O rastu i napretku najbolje govore neki podaci; u službi je 2006. godine obrađivano oko 40 000 uzoraka, a danas, 2016. obrađuje se 70 000 uzoraka, uz napomenu da su od 2009. do 2013. godine uvedene nove pretrage (HPV, QFT, Cl. difficile, Norwalk virus, Helicobacter pylori), koje pokrivaju potrebe stanovnika naše županije te je kupljena i nova oprema; 2010. godine Vitek 2 – automatizirani zatvoreni sistem za identifikaciju i testiranje osjetljivosti bakterija i gljivica na antimikrobna sredstva, a 2011. BACT/ALERT 3D – aparat za automatiziranu inkubaciju i mikrobiološku detekciju iz krvi i drugih sterilnih uzoraka; 2012. oprema za HPV dijagnostiku; 2013. kupljena je oprema za QuantiFERON-ski Test.

Danas je služba organizirana u tri specijalističke tima i dva laboratorija na lokaciji u Sisku i Petrinji.

Tim 1. Dr. Khalil Nemer, spec. mikrobiologije, voditelj službe, laboratorij Sisak.
Tim 2. Dr. Ana Nikić-Hecer, spec. mikrobiologije, liječnik specijalist u laboratoriju Sisak.
Tim 3. Dr. Tajana Juzbašić, spec. mikrobiologije, liječnik specijalist u laboratoriju Petrinja.

U 2016. godini u Službi medicinske mikrobiologije s parazitologijom Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije djelatnici su:

Centralni/središnji laboratorij u Sisku:

1. Khalil Nemer, dr. med., spec. medicinske mikrobiologije s parazitologijom, voditelj službe
2. Ana Nikić-Hercer, dr. med., spec. medicinske mikrobiologije s parazitologijom
3. Sonja Novosel, sanit. inž.
4. Štefica Brodar, med. lab. inž.
5. Jasenka Novaković, med. lab. inž.
6. Marina Butković, med. lab. inž.
7. Mira Krković, kem. tehničar

8. Daniela Bujas, administrator
9. Marica Vuga, peračica-spremačica
10. Nathalie Crepar, spremačica-dostavljačica

Laboratorij u Petrinji:

1. Tajana Juzbašić, dr. med., spec. medicinske mikrobiologije s parazitologijom
2. Jasenka Krištopović, med. lab. inž.
3. Marinka Pobor, med. lab. inž.
4. Valentina Ivanković, bacc. med. lab. diagn.
5. Ljubica Hadžić, peračica-spremačica

Služba za mikrobiologiju Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije aktivno sudjeluje u otkrivanju, suzbijanju i kontroli bolničkih infekcija, surađuje s liječnicima u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (obiteljski liječnici, ginekolozi, pedijatri). Surađuje s Odborom za praćenje rezistencije bakterija na antibiotike u Republici Hrvatskoj pri Akademiji medicinskih znanosti Hrvatske te aktivno sudjeluje u UK National External Quality Assessment Service for Microbiology (UK-NEQAS), odnosno europskom projektu EARSS za vanjsku kontrolu kvalitete osjetljivosti bakterija na antibiotike. U odboru za praćenje osjetljivosti i rezistencije bakterija na antibiotike u Republici Hrvatskoj predstavnik Službe i ustanove – Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije je dr. Nemer Khalil. Tom prilikom dr. Nemer prikazao je Praćenje postotka visokorezistentnih izoliranih sojeva u SMŽ od 2009. do 2016. i usporedbe s postocima u Republici Hrvatskoj.

Godine 2006. provedena je potpuna adaptacija mikrobiološkog laboratorija u Petrinji. Obnovljeni laboratorij otvorio je tadašnji ministar zdravstva prof. dr. Neven Ljubičić. Laboratorij je obnovljen decentraliziranim novcem iz državnog proračuna, a utrošena svota je bila 183 000 kuna. Tijekom 2016. godine provedena je potpuna adaptacija mikrobiološkog laboratorija u Sisku. Laboratorij je otvorio župan Sisačko-moslavačke županije Ivo Žinić, dipl. ing. arh. Obje adaptacije provedene su pod vodstvom i uz svestrano zalaganje ravnatelja Zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije dr. med. Inoslava Brkića.

Dostignuća i doprinos struci službe za mikrobiologiju zavoda za javno zdravstvo Sisačko-moslavačke županije

1. Kod pacijenta s Infektološkog odjela Opće bolnice Sisak izoliran je i mikrobiološki dokazan uzročnik kožnog antraksa 2006. godine. Slučaj je opisan u knjizi *Medicinska mikrobiologija* prof. dr. Smilje Kalenić i suradnika. Izričito se navodi: ,,Slučaj prikazan u ovom poglavlju ljubaznošću dr. Khalila Nemera iz ZZJZ Županije sisačko-moslavačke dogodio se 2006. godine". Ovaj je slučaj prikazan i na 8. Hrvatskom kongresu kliničke mikrobiologije s međunarodnim sudjelovanjem u Zagrebu 25. – 28. svibnja 2008. godine.

2. Isto tako je 2011. godine prvi put otkriven i mikrobiološki dokazan uzročnik Erysipelothrix rhusiopathiae kod pacijentice s endokarditisom iz Opće bolnice Sisak. Taj slučaj je također prikazan na međunarodnom simpoziju u Primoštenu u jesen 2011. godine pod nazivom ,,ESCMID Postgraduate Education Course".

Iste godine je izolirana i dokazana PCR Dirofilaria repens iz oka kod pacijentice iz Opće bolnice Sisak u suradnji s doc. dr. Mariom Svibenom iz referentnog centra parazitologije. Ovaj slučaj prikazan je u stručnom časopisu *Collegium antropologicum* 37 (2013) 3:995-997, pod naslovom ,,Dirofilaria Repens as a Cause of Subconjunctival Infection".

Milko Valent

Pjesma namjere

otkad traju ratovi
ljudi su se pomalo otuđili.
na to je upozorio već Heraklit
Sokrat ga je podržao svojim
poznatim protestnim šetnjama

zato se danas odlučujem
za strogo osjećajne pjesme:
prigodne kitice i ljekovitu igru kamilice.
malo zgodne svakodnevne lirike
između posla i tijela
nikome ne može škoditi, naprotiv
to je jedino što nam je još ostalo
uz poneki ljubazni dokument

sada kada je standard
oskrnavljena ptica pjevica
a blago Sierra Madre daleko, v neuzvišene domaće tople
pošteno razvučene metafore
kao buduće drogirane makovnjače
pune svakovrsnog uskrsa, masnoće, boljitka
mogle bi izliječiti dušu
od siromašne poezije u samoposluživanju
spasiti tijelo
od prehlade propagande propuha

pisat ću dakle o svemu
što tišti većinu u meni
pjevat ću o poslu i tijelu
koje mi je najbliže
bit ću jasniji od zore na strunjači jutra
bit ću kao gunj modrine kojim prekrivamo turizam i vjenčanja
bit ću plava krv: gospodin u pisanju

namjera je časna pionirska, rad težak
posljedice raznobojne...
neću postavljati dosadna pitanja
postavit ću kao bog teške odgovore
za uspravnu tjelovježbu: priručnik nade
moji će odgovori biti poetski sudovi,
lijepe slike, neumitni pravorijeci bez
priziva ipak sa sjenom sumnje, kap
slobode na orošenom čelu
svakodnevne pustinje

tu prestaje moja namjera.
pad dragocjene tekućine
na čednu svemirsku tišinu
morat će opisati one medene duše
koje su od kapi umrle